

AUDİT

Təsisçi:

BAKİ BİZNES UNIVERSİTETİ JURNAL 1999-CU İLDƏN ÇIXIR (57) 2013 № 1

BU SAYIMIZDA

TƏBRIKLƏR

- Nadirov A.A. i.e.d., prof., AMEA-nın həqiqi üzvü, Əməkdar elm xadimi*
Bakı Biznes Universitetinin yaranması və inkişaf etməsi.....5
Bünyadov T.Ə. t.e.d., prof., AMEA-nın həqiqi üzvü, Əməkdar elm xadimi
Dostlar, bayramınız mübarək!.....7
Səmədzadə Z.Ə. Akademik, Milli Məclisin İqtisadi Siyasət Komitəsinin sədri, Azərbaycan İqtisadçılar İttifaqının sədri, Beynəlxalq İqtisadçılar İttifaqının vitse-prezidenti
20 il Ali iqtisadi təhsilin inkişafının xidmətində.....9
Musayev A.F. i.e.d., prof., AMEA-nın müxbir üzvü
Bakı Biznes Universitetinin uğurlu inkişaf yolu.....10
Nuriyev Ə.X. i.e.d., prof., AMEA-nın müxbir üzvü, Əməkdar elm xadimi
Bakı Biznes Universiteti 20 illik inkişaf və tərəqqi yolunda.....12
Aliyev İ.H. i.e.d., prof., AMEA-nın İqtisadiyyat İnstitutunun direktoru
Biznes mühitinin kadr təminatında böyük rol oynayan ali təhsil ocağı.....14
Meybullayev M.X. i.e.d., prof., Əməkdar müəllim
Bakı Biznes Universitetinin 20 illik fəaliyyəti barədə şəxsi mülahizə.....15
- AUDİT, UÇOT VƏ İQTİSADI TƏHLİL**
Səbzəliyev S.M. prof.
Mühasibat uçotunun elm kimi təşəkkül tapması, onun prinsipləri və formalaşması.....16
- BÜDCƏ VƏ VERGİ PROBLEMLƏRİ**
Xudaverdiyeva K.A. dos.
Azərbaycanda vergi siyasəti və vergi işinin təşkili formaları.....24
- MALİYYƏ VƏ KREDİT**
Cavadov R.C. i.ü.f.d.
Müəssisənin maliyyə vəsaitlərinin idarə olunması prosesinin xüsusiyyətləri.....33
- BAZAR İQTİSADIYYATININ İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ**
Nadirov A.A. i.e.d. prof., AMEA-nın həqiqi üzvü, Əməkdar elm xadimi
Qeyri-neft sektoru və regionların tarazlı sosial-iqtisadi inkişafı.....37
Əhmədov A.T. prof.
Bazar münasibətləri şəraitində kənd təsərrüfatı üçün ixtisaslı kadr hazırlayan təhsil sistemlərinin təkmilləşdirilməsi45
Meybullayev M.X. prof., Əməkdar müəllim
Bazar sistemində dövlətin iqtisadi siyasətinin həyata keçirilməsinin xüsusiyyətləri.....54
Гусейнова И.М. доц.
Государственное вмешательство и регулирование экономики.....59
Vəliyev P.A. dis.
Qiymətli kağızlar bazarının inkişafı mühüm maliyyə-investisiya mənbəyi kimi.....65
Искендеров Р.А.доц., Искендеров А.Р. препод.
Особенности применения логистических подходов при управлении движением материальных ценностей в строительных предприятиях.....70

<i>Fərhadı P.O. dos.</i>	
Yeni təsərrüfatçılıq sistemində aqromarketing fəaliyyəti və xarici ölkələrin marketing təcrübəsi	76
<i>Xəlilov H.A. prof., Yusifov E.M. i.ü.f.d.</i>	
Qloballaşma şəraitində milli ərzaq təhlükəsizliyi mexanizmi.....	86
<i>Əmirxanov S.A. dos.</i>	
Muzeyşünaslığın vəzifələri və prinsipləri.....	93
<i>Полухов Т.Н. докторант</i>	
Возможности внедрения современной ERP (Планирование Ресурсов Предприятия) системы в механизм организации контроллинга на промышленных предприятиях Азербайджана	102
<i>Vəliyev A.C. b/m</i>	
Korporativ mülkiyyətin təkrar istehsalının sosial-iqtisadi mexanizminin əsas üsurləri.....	112
HÜQUQ VƏ İDARƏETMƏ	
<i>Sadiqov R.F. i.e.n.</i>	
İdarəetmə prosesi və üslubu.....	120
<i>Əkbərli Ə.Z. b/m</i>	
Azərbaycan Respublikasında yerli özünüidarənin səmərəli təşkilində bələdiyyələrin fəaliyyətinə nəzarət sisteminin rolu	124
<i>Səlimova N.B. p.e.n.</i>	
Müasir idarəetmədə psixoloji problemlər.....	131

Redaksiya heyəti:

İ.M.ABBASOV i.e.d.,prof. (baş redaktor), **A.K.ƏLƏSGƏROV** i.e.d.,prof., AMEA-nın müxbir üzvü, (baş redaktorun müavini), **A.A.NADİROV** i.e.d.,prof., AMEA-nın həqiqi üzvü, **Z.Ə.SƏMƏDZADƏ** i.e.d.,prof., AMEA-nın həqiqi üzvü, **A.F.MUSAYEV** i.e.d.,prof., AMEA-nın müxbir üzvü, **İ.H.ALIYEV** i.e.d., prof., **Ə.P.BABAYEV** i.e.d.,prof., **S.M.YAQUBOV** i.e.d., prof., **İ.Ş.QARAYEV** i.e.d., prof., **S.Y.MÜSLÜMOV** i.e.d., prof., **S.M.SƏBZƏLİYEV** i.e.d., prof., **S.M.QASIMOV** i.e.d., **B.A.XANKİŞİYEV** i.e.n., prof., **İ.A.MƏMMƏDOV** i.e.n., prof., **Z.M.MƏMMƏDOVA** i.e.n., dos., **M.M.RƏSULOV** i.e.n., **İ.K.AĞASIYEV** t.e.n., dos., (məsul katib).

Yığılmağa verilib: 21.01.2013

Nəşrə verilib: 28.02.2013

Format: A4

Tiraj: 1000

Jurnal Azərbaycan Respublikası Mətbuat və İnformasiya Nazirliyində 21/I-1999-cu il tarixində qeydiyyatdan keçmişdir **(Qeydiyyat № B 80)**.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası Rəyasət Heyətinin 30 aprel 2010-cu il tarixli iclasında (protokol №10-R) “Azərbaycan Respublikasında dissertasiyaların əsas nəticələrinin dərc olunması tövsiyə edilən elmi nəşrlərin siyahısı”na salınmışdır.

Redaksiyanın ünvanı: Bakı, H.Zərdabi küç. 88^a, telefon: 431-91-18, 431-79-51
e-mail: relation@bbu.edu.az

«Biznes Universiteti» nəşriyyatı
© Biznes Universiteti, 2013

BAKİ BİZNES UNIVERSİTETİNİN YARANMASI VƏ İNKİŞAF ETMƏSİ

NADİROV ASƏF ABBASQULU OĞLU

İqtisad elmləri doktoru, professor,

AMEA-nın həqiqi üzvü,

Əməkdar elm xadimi

Azərbaycan Respublikasında sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra həllini tələb edən problemlərdən biri də ali məktəb sisteminin yaradılmasından ibarət idi. Bu sahədə ölkədə müsbət addımlar atıldı. 1991-ci ildə müstəqilliyimiz bərpa edildikdən sonra bütünlükdə ali təhsil müəssisələrinin sayı 2011-2012-ci illərdə 51-ə çatdı. Bunlardan 36-sı dövlət ali təhsil müəssisələri və 15-i qeyri-dövlət ali təhsil müəssisələrindən ibarət idi. Əhalinin hər 10 min nəfəri hesabı ilə bütünlükdə tələbələrin sayı dövlət və qeyri-dövlət təhsil müəssisələrində 155 nəfər təşkil edirdi. O cümlədən, 134 nəfəri dövlət ali təhsil müəssisələrinin və 21 nəfəri isə qeyri-dövlət ali təhsil müəssisələrinin payına düşürdü.

Ali təhsilli mütəxəssislər hazırlamaq işi Azərbaycanda sovet dövründə başlansa da, bu sistemin bütün 71 ilində respublikada cəmi 18 institut fəaliyyət göstərmişdir ki, onların da bir neçəsi ancaq son dövrlərdə yaranmışdır. Ona görə də, uzun müddət respublikada bir çox mühüm sahələrdə yüksək ixtisaslı kadr çatışmamazlığı hökm sürmüşdür. Təkcə keçən əsrin 70-80-ci illərində Ulu Öndər Heydər Əliyevin rəhbərlik etdiyi dövrdə Azərbaycanın ictimai-mədəni və sosial-iqtisadi həyatının bütün sahələrində böyük yüksəliş təmin edildiyi şəraitdə xalq təsərrüfatına lazım olan kadr hazırlığına da böyük diqqət yetirilmişdir. Ali təhsilli mütəxəssislərinin respublikada məhsuldarlığı şəraitində, lakin yeni ali təhsilli mütəxəssisləri yaratmağın çətinliyini və onların fəaliyyətlərinin nəticələrinin xeyli vaxt aparacağını nəzərə alaraq, Heydər Əliyev ona məxsus müdriklik və uzaqgörənliklə həll etdi. Ölkə başçısı hər il yüzlərlə gəncləri Sovet İttifaqının ən nüfuzlu ali məktəblərinə qəbul etdirməklə respublikaya lazım olan və vaxt itirmədən çoxlu ali təhsilli mütəxəssislər hazırlatdı. Nəticədə tezliklə Azərbaycanda müxtəlif sahələr elm, təhsil, mədəniyyət mərkəzləri yüksək ixtisaslı kadrlarla təmin olunmaq imkanı əldə etdilər.

Qazandığımız müstəqilliyin bərpa edilməsinin 20 illiyində Azərbaycanın bütün sahələrində olduğu kimi, ali təhsilin milli mənafeələrə cavab verən fəaliyyətində də böyük dəyişikliklər baş verdi. Hər şeydən əvvəl ali təhsilli mütəxəssisləri hazırlamaq şəbəkəsi xeyli genişləndi. Respublikada təhsil alan tələbələrin sayı 143 min nəfəri ötmüşdür, onlardan da 116 min nəfərini əyani tələbələr təşkil edir. Mövcud ali məktəblərdə Azərbaycanın həyatının demək olar ki, bütün istiqamətləri üzrə ali təhsilli mütəxəssislər hazırlanır. Ali məktəblərdə 15 min nəfərə qədər professor-müəllim heyəti çalışır ki, onların da 7 min nəfərdən çoxunun (48,5 faiz) elmi dərəcəsi vardır.

Hazırda respublikada ali təhsil müəssisələrinin 15-ni qeyri-dövlət müəssisələri təşkil edir ki, onlarda tələbələrin sayı 19,6 min nəfərdir. Qeyri-dövlət ali təhsil müəssisələrindən biri də bu il yaranmasının 20 illiyini qeyd etdiyimiz Bakı Biznes Universitetidir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Cənab İlham Əliyev Ulu Öndərimizin strategiyasını uğurla həyata keçirərək tədris və elm sahəsinə göstərdiyi diqqətin miqyasını daha da genişlənməmiş, vacib sahələrin inkişafını təmin edən bir sıra köklü mühüm qərarlar qəbul etmişdir.

Bakı Biznes Universitetinin yeni müasir binası inşa edilmiş, güclü professor-müəllim heyəti yaradılmış, fəaliyyət göstərən maddi-texniki baza istismara verilmiş, yüksək ixtisaslı kadr hazırlığı sahəsində tələb olunan tədbirlər həyata keçirilir orada kitabxana, linqafon kabinet, kompüter mərkəzi, müasir idman zalı, xüsusi nəşr sistemi, mətbəə, yeməqxana və digər obyektlər təşkil edilmişdir. Universitetinin mətbuat orqanı olan "Audit" jurnalı nəşr olunur və s. Universitetdə planauyğun elmi-praktiki konfranslar təşkil edilir, tələbə-elmi cəmiyyəti lazımı səviyyədə fəaliyyət göstərir, universiteti bitirən mütəxəssislər iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində çalışırlar.

Bakı Biznes Universiteti ali təhsil müəssisələrinin qarşısında qoyulmuş vəzifələri uğurla həyata keçirir.

Bayramınız mübarək, hörmətli həmkarlar! Sizə uğurlar arzulayıram!

DOSTLAR, BAYRAMINIZ MÜBARƏK !

BÜNYADOV TEYMUR ƏMİRASLAN OĞLU

Tarix elmləri doktoru, professor,

AMEA-nın həqiqi üzvü,

Əməkdar elm xadimi

Ulu Öndərimiz Heydər Əliyevin 1993-cü ildə yenidən hakimiyyətə qayıdışı və onun özəl təhsilə olan münasibəti, yəni "Dövlət təhsili sistemi ilə yanaşı Azərbaycanda özəl təhsil sistemi də yaranır. Bu müasir dövrün tələbidir" – deməsi bu prosesin inkişafına təkan vermiş, müxtəlif elm ocaqları, o cümlədən, Biznes Universiteti yaranmışdır. Bakı Biznes Universiteti ötən 20 il ərzində minlərlə mütəxəssis hazırlamışdır. Həmin mütəxəssisdər Vətənimizin Ali İcra Orqanlarının strukturlarında, ictimai qurumlarda, qeyri-hökumət təşkilatlarında çalışır və sahibkarlıqla məşğul olurlar.

Həqiqətdir ki, yeni təşkil edilən BBU bir sıra çətinliklərlə qarşılaşmışdı. Universitetin normal fəaliyyəti üçün binanın olmaması və kadrların çatışmamasını qeyd etmək olar. BBU-nun rəhbərliyi təhsili müvəffəqiyyətlə başa çatdırmış istedadlı tələbələrini seçərək universitetdə işləmək üçün müxtəlif kafedralarda işlə təmin etdi. Onların bir hissəsi tədris, elmi-tədqiqat işləri ilə məşğul olurlar. Əldə edilən nəticələr qismən realizə edilir. Sevindirici haldır ki, BBU-da tədris prosesinin kompüterləşdirilməsinə, professor-müəllim heyətinin və tələbələrin kompüter texnikasına yiyələnməsinə diqqət yetirilir. Universitetdə son 10 ildə internetə qoşulmuş kompüter mərkəzi uğurla fəaliyyət göstərir.

BBU-da yüksək ixtisaslı kadr potensialı formalaşmış və bu sahədə keyfiyyət dəyişiklikləri baş vermişdir. Keçən 20 il ərzində doktorluq və namizədlik dissertasiyaları müdafiə edilmişdir.

Hazırda professor-müəllim heyəti 95 nəfərdən ibarətdir. Onlardan 10 nəfəri elmlər doktoru, 54 nəfəri fəlsəfə doktoru və 1 nəfəri professor, elmlər doktoru və AMEA-nın müxbir üzvüdür. Professor-müəllim heyətinin tərkibində 10 nəfəri professor, 46 nəfəri isə dosentdir.

BBU zəngin maddi-texniki bazaya malik yeni tikilmiş 3 tədris korpusunda yerləşir. Universitetdə Heydər Əliyev Dövlət İdarəçilik Məktəbi fəaliyyət göstərir. Mütəmadi olaraq seminarlar təşkil edilir və tələbə-gənclərlə milli vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə işləri aparılır. Burada elektron kitabxana istifadəyə verilib, linqafon kabinetləri, televiziya tədris otağı, kompüter otaqları, müasir idman zalı, xüsusi nəşr sistemi yaradılıb, mətbəə və yeməxana müasir tələblərə cavab verir.

BBU-da tələbə elmi şurası və tələbə elmi cəmiyyəti fəaliyyət göstərir. Qısamüddətli kurslarda ingilis dili, kompüter texnologiyası və mühasibat uçotu üzrə tələbələr hazırlanır.

Ötən 20 il ərzində kollektivin yaradıcı əməyi nəticəsində ümumilikdə 6066,1 ç.v. həcmində yüzlərlə dərslik, dərs vəsaiti, proqramlar və metodik materiallar, monoqrafiya və kitablar, jurnal məqalələri, elmi konfrans materialları, qəzet məqalələri çap edilmişdir.

BBU bazar iqtisadiyyatı münasibətləri şəraitində dünya təcrübəsinin mütərəqqi metodologiyalarını öyrənmək, elm və təhsil sahəsində yeni nailiyyətlər əldə etmək məqsədilə xarici ölkələrin bir sıra qabaqcıl ali məktəbləri ilə, o cümlədən ABŞ-ın Avropa Beynəlxalq Biznes Universiteti, Moskva Sahibkarlıq Akademiyası, AFR-ın Zigin Universiteti, Kazanın Maliyyə – İqtisad İnstitutu, Türkiyənin İsparta Universiteti və digər ali məktəblərlə elmi əlaqələr yaratmış və əməkdaşlıq edir.

BBU-da xarici ölkələrin ali məktəb nümayəndələri ilə təhsil sahəsində fikir mübadiləsi aparılır. BBU-ya xarici ölkələrin diplomatları: İngiltərə, İran İslam Respublikası, Qazaxıstanın Azərbaycandakı səfiri və başqaları da qonaq gəlmişlər. Onlarla diplomatik tələblərə uyğun olaraq müvafiq söhbətlər aparılmışdır.

BBU-da Tələbə Elmi Cəmiyyətinin fəaliyyətinə xüsusi diqqət verilir. Bakalavr və magistratura pillələrində təhsil alan tələbələrin elmi-tədqiqat işlərinə maraqları artır. Universitetin tələbələrinin elmi konfransları keçirilir, tərtib olunmuş proqrama əsasən tələbələrin elmi məruzələri dinlənir. Keçirilən elmi forumlarda Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan Dövlət Neft Akademiyası, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, Qafqaz Universiteti və digər ali məktəblərin tələbələri məruzə və çıxışlarla iştirak edirlər. Ən yaxşı məruzələrə görə məruzəçilərə diplomlar təqdim olunur.

Universitetin kollektivi, professor-müəllim heyəti və tələbələri Prezidentimiz İlham Əliyevin daxili və xarici siyasətini dəstəkləyir və ona arxa olmağı özlərinə borc bilirlər.

Dostlar, gördüyünüz işlər sevindirici, ürək açandır. Qarşıdan gələn 20 illik bayramınızı qəlbən təbrik edir, Sizə təhsilimizin inkişafında yeni-yeni uğurlar, qələbələr arzulayıram. Bayramınız mübarək, işləriniz avand olsun! Əməlinizlə, arzunuzla xalqımıza, dövlətimizə, dövlətçiliyimizə layiq savadlı, vətənpərvər övladlar yetişdirin. Bu müqəddəs amal yolunda Ulu Tanrı Sizə yar olsun!

20 İL ALİ İQTİSADI TƏHSİLİN İNKİŞAFININ XİDMƏTİNDƏ

ZİYAD ƏLİABBAS OĞLU SƏMƏDZADƏ

*Akademik, Milli Məclisin İqtisadi Siyasət Komitəsinin sədri,
Azərbaycan İqtisadçılar İttifaqının sədri,
Beynəlxalq İqtisadçılar İttifaqının vitse-prezidenti*

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra ölkədə yeni iqtisadi sistemin yaradılması istiqamətində tələyüklü məsələlər öz həllini tapdı. Ulu Öndər Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycanın uzunmüddətli inkişaf strategiyasının əsaslarını hazırladı, azad bazar münasibətlərinə söykənən iqtisadiyyatın qurulması istiqamətlərini müəyyənləşdirdi, mülkiyyət münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi, xüsusi mülkiyyətin bərqərar olunmasını təmin edən çoxsaylı qanun və fərmanlar imzaladı, qısa zaman kəsiyində SSRİ-nin dağılması və müstəqilliyin ilk illərində ağır vəziyyətə düşmüş iqtisadiyyatda sabitliyi təmin etdi, gələcək inkişaf üçün möhkəm baza yaradan strateji layihələrə üstünlük verdi. Azərbaycanın dünyaya integrasiyası istiqamətində düşünülmüş, milli maraqlara əsaslanan tədbirlər həyata keçirildi ki, bütün bunlar ölkəmizin dinamik inkişafını təmin etdi. Ölkədə azad bazar münasibətlərinin inkişafı eyni zamanda, özəl təhsil sisteminin də formalaşması üçün əlverişli imkanlar açdı. Bu gün artıq Azərbaycanda dövlət ali təhsil müəssisələri ilə yanaşı, gündən-günə inkişaf etməkdə olan infrastruktura, kadr potensialına malik olan özəl təhsil müəssisələri mövcuddur ki, onların içərisində özünəməxsusluğu ilə seçilən Bakı Biznes Universitetinin adını məmnuniyyətlə qeyd etmək istərdim. Yaranmasının 20 illiyini qeyd edən Bakı Biznes Universiteti bu gün iqtisadi həyatımızın müxtəlif sahələri üçün ixtisaslı kadr hazırlayır. Məzunların əksər hissəsi iqtisadi inkişafın strateji resurslarından sayılan sahibkarlığa, innovasiyalı iqtisadiyyatın formalaşmasına xidmət etməkdədirlər.

Xüsusi olaraq qeyd etmək istərdim ki, Universitetin malik olduğu elmi kadrları içərisində respublikamızın dəyərli alimləri, mütəxəssisləri çalışırlar. Sözün həqiqi mənasında onların gərgin əməyi nəticəsində iqtisadi təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi üçün çox dəyərli dərsliklər, dərs vəsaitləri nəşr olunmuşdur. Hamıya yaxşı məlumdur ki, müasir mərhələdə auditin rolu çox vacibdir və Biznes Universiteti ölkəmizdə audit institutunun formalaşması üçün çox maraqlı tədqiqatlar aparır, audit sahəsində dərsliklərin, “Audit” jurnalının nəşrini həyata keçirir. Audit problemlərinə həsr olunmuş respublika, beynəlxalq elmi konfranslarda Biznes Universitetinin fəal iştirakı dediklərimizə əyani sübutdur.

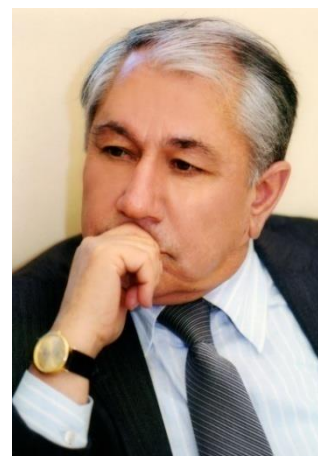
Mən Bakı Biznes Universitetinin rektorluğunu, professor-müəllim heyətini, bütün tələbələrini bu yubiley münasibəti ilə səmimi qəlbdən təbrik edir, hamıya təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsini özlərinin ən ali məqsədi hesab edən insanlara möhkəm can sağlığı, vətənimizin iqtisadi qüdrətinin artması, innovasiyalı iqtisadiyyatın qurulması işində uğurlar arzu edirəm.

BAKİ BİZNES UNIVERSİTETİNİN UĞURLU İNKİŞAF YOLU

MUSAYEV AKİF FƏRHAD OĞLU

İqtisad elmləri doktoru, professor,

AMEA-nın müxbir üzvü

Azərbaycan dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra onun qarşısında duran əsas məsələlərdən biri bazar iqtisadiyyatına keçid prosesinin həyata keçirilməsi ilə bağlı oldu. Bazar iqtisadiyyatına keçid isə ilk növbədə yeni ixtisaslara malik mütəxəssislərin hazırlanması məsələsini qarşıya çıxartdı. Uzun müddət Sovetlər Birliyinin tərkibində olduğu illər ərzində Azərbaycanda heç bir biznes fəaliyyəti mövcud olmamış və sahibkarlıq tam şəkildə qadağan olunmuşdur. Ulu Öndərimiz Heydər Əliyev bazar iqtisadiyyatına keçidin ilkin illərində dövlət təhsil sistemi ilə yanaşı özəl təhsil sisteminə geniş yol verilməsi zərurətini qeyd etdi. Beləliklə, Azərbaycanda özəl təhsil sisteminin əsası qoyuldu. Biznes sahəsində kadr hazırlığı məsələsini qarşıya qoymaq böyük əzmkarlıq və elmi iradə tələb edirdi. Məhz gündəmdə duran bu problemi həll etmək üçün Azərbaycanın bir qrup aparıcı iqtisadçı alimləri tərəfindən 1992-ci ildə Bakı Biznes Universiteti təsis edildi, 1993-cü ildə Təhsil Nazirliyi yanında Dövlət Ali Ekspert Komissiyasının Qərarı ilə ali təhsil müəssisəsi kimi fəaliyyətə başladı.

Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, o zaman yenicə yaradılmış BBU bir sıra çətinliklərlə üzləşmişdi. Çətinliklər əsasən, universitetin normal fəaliyyəti üçün binanın olmaması, kadr çatışmazlığı və digər amillərdən ibarət idi. Bu çətinlikləri aradan qaldırmaq üçün BBU-nun rəhbərliyi daxili imkanlardan səmərəli istifadə etdi, təhsili müvəffəqiyyətlə başa çatdırmış ən istedadlı və bacarıqlı tələbələri seçərək universitetdə işləməyə dəvət etdi.

Bakı Biznes Universitetində ötən 20 il ərzində hazırlanmış iqtisadçı kadrlar iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində uğurla çalışırlar. Bakı Biznes Universitetində tədris prosesi “Biznes və menecment” və “İqtisadiyyat və idarəetmə” fakültələrində aparılır. Son illər Azərbaycanda iqtisadi inkişaf nəticəsində əhəlinin həyat səviyyəsinin yüksəlməsi və yeni iş yerlərinin yaranmasında böyük müvəffəqiyyətlər əldə edilmişdir. Bu iş yerlərinin böyük əksəriyyəti, məhz biznes fəaliyyəti ilə bağlı tələb olunan ixtisas sahibləri üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Sevindirici haldır ki, BBU-da tədris prosesinin kompüterləşdirilməsinə, professor-müəlim heyətinin və tələbələrin kompüter texnikasına yiyələnməsinə rektorluq tərəfindən xüsusi diqqət yetirilir. Hal-hazırda Bakı Biznes Universitetinin zəngin maddi-texniki bazası və elmi potensialı vardır. Universitetin müasir tədris korpusu, müasir kompüter mərkəzi, müxtəlif ixtisas laboratoriyaları, idman kompleksi və tədqiqat mərkəzləri mövcuddur. Tədqiqat mərkəzləri, xüsusilə tələbələrin və tədqiqatçıların iqtisadi və sosial sahələrdə araşdırmaların aparılması imkanlarını genişləndirir. Universitetdə Heydər Əliyev Dövlət İdarəçilik Məktəbi fəa-

liyyət göstərir. Mütəmadi olaraq seminarlar təşkil edilir və tələbə gənclərlə milli vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə işləri aparılır. Bu ali məktəbdə elektron kitabxana istifadəyə verilib. Kitabxanada böyük, işıqlı oxu zalı fəaliyyətdədir. Bu kitabxana bir sıra ali məktəblərin və xarici ölkələrin kitabxanaları ilə sıx əməkdaşlıq edir, sifarişlər əsasında kitab mübadiləsi həyata keçirir.

BBU-da Tələbə Elmi Cəmiyyətinin fəaliyyətinə xüsusi diqqət ayrılır. Bakalavr və magistr pillələrində təhsil alan tələbələrin elmi-tədqiqat işlərinə marağı artmışdır. Hər təhsil ilinin sonunda Universitetin tələbələrinin elmi konfransları keçirilir və orada geniş tərtib olunmuş proqrama əsasən, tələbələrin elmi məruzələri dinlənilir, müzakirə edilir və qiymətləndirilir. Konfransda bir neçə bölmə – iqtisadiyyat, hüquq, humanitar elmləri üzrə geniş fikir mübadiləsi aparılır. Keçirilən elmi forumlarda Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan Dövlət Neft Akademiyası, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, Azərbaycan Universiteti, Qafqaz Universiteti və digər ali məktəblərin tələbələri məruzə və çıxışlarla iştirak edirlər.

Universitetdə maliyyə, mühasibat uçotu və audit, tərcümə (ingilis dili), dövlət və bələdiyyə idarəetməsi və dünya iqtisadiyyatı ixtisasları üzrə kadr hazırlığı aparılır. Universitet xarici ölkələrin biznes və iqtisadiyyat yönümlü qabaqcıl ali təhsil ocaqları ilə əlaqələr yaratmışdır. Bakı Biznes Universiteti eyni zamanda Rusiya Federasiyasının Sankt-Peterburq Maliyyə-İqtisad Universiteti, Moskva Sahibkarlıq Akademiyası, Kazan Maliyyə Universiteti, Türkiyənin İsparta şəhərindəki Süleyman Dəmirəl Universiteti ilə sıx əməkdaşlıq edir.

Yarandığı vaxtdan Bakı Biznes Universitetinin rektoru və təsisçisi professor İbad Abbasovdur. Onun gərgin əməyi sayəsində Universitet inkişaf etmiş və təhsil sisteminin ayrılmaz bir tərkib hissəsinə çevrilmişdir.

Biz gələcəkdə də, Universitetin fəaliyyətinin uğurlu olmasına və təhsil sahəsində yüksək nailiyyətlər əldə etməsinə inanırıq. Mən hesab edirəm ki, Universitetin təsis edilməsi və onun belə bir inkişaf səviyyəsinə çatması xalqa, vətənə xidmətin ən yüksək təcəssümüdür.

BAKİ BİZNES UNİVERSİTETİ 20 İLLİK İNKİŞAF VƏ TƏRƏQQİ YOLUNDA

NURİYEV ƏLİ XUDU OĞLU
İqtisad elmləri doktoru, professor,
AMEA-nın müxbir üzvü,
Əməkdar elm xadimi

Müasir demokratik cəmiyyət özünün qloballaşma, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının güclü inkişafı və həyatın bütün sahələrinin modernləşməsi dövrünü yaşayır. Bu dövrdə hər bir xalqın (millətin) inkişafının, dünya xalqları arasında öz layiqli yerini tutmasının əsas yolu onun elminin və təhsilinin inkişafı, dünya elmi və təhsilinə inteqrasiyadır. İnkişaf etmiş demokratik dövlətlərin təcrübəsi göstərir ki, elmin və təhsilin inkişafının əsas daşıyıcıları dövlət universitetləri ilə yanaşı, həm də özəl universitetlərdir. Başqa sözlə dövlət təhsil sistemilə özəl təhsil sisteminin yanaşı mövcudluğu və qarşılıqlı əlaqədə inkişafıdır. Bu iki təhsil sisteminin yanaşı mövcudluğu təhsilin müxtəlif yaş və gəlirlərə malik olan daha çox insanları əhatə etməsinə, maliyyə təminatı mənbələrinin genişlənməsinə, dünya miqyasında elm və təhsil sistemində əməkdaşlığın, təcrübə mübadiləsinin inkişafına əlverişli şərait yaradır.

Buna görə də, dünyanın bütün ölkələrində dövlət təhsil sistemilə yanaşı özəl təhsil də inkişaf edir və dünya təhsil sisteminə böyük töhfələr verir.

Bu səbəbdən Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyev 1993-cü ildə ikinci dəfə hakimiyyətə gələndən sonra onun təhsil sisteminin inkişafına göstərdiyi diqqətin mühüm təzahürlərindən biri də Respublikamızda özəl təhsil sisteminin yaranmasıdır. O, ölkəmizdə özəl təhsil sisteminin yaranmasını dəstəkləyir və onu haqlı olaraq zamanın tələbi kimi qiymətləndirirdi. Məhz bu diqqət və qayğının nəticəsi olaraq XX əsrin 90-cı illərinin birinci yarısında Respublikamızda bir çox özəl təhsil müəssisəsi yarandı və fəaliyyət göstərməyə başladı. Bunların arasında bu gün yaranmasının 20 illiyini qeyd etdiyimiz Bakı Biznes Universitetinin özünəməxsus layiqli yeri vardır. 20 il Respublikamızda təhsil sisteminin inkişafı tarixilə müqayisədə çox qısa bir zaman kəsiyidir. Lakin Bakı Biznes Universiteti məhz bu qısa zaman kəsiyində həqiqətən çətin, lakin nailiyyətlərlə zəngin olan şərəfli bir yol keçmişdir. Etiraf edək ki, yarandığı ilk illərdə Universitetin gələcəyi o qədər də ümid verici görünmürdü. O zaman Biznes Universiteti yataqxanada, cəmi iki-üç otaqda yerləşmişdi. İxtisaslı kadr minimum ehtiyacı belə ödəmirdi, təhsil üçün yararlı bina yox, maddi-texniki baza olduqca zəif idi.

Lakin universitetin rektoru i.e.d., prof. İbad Abbasov başqa fikirdə idi. O, Biznes Universitetinin gələcəyindən böyük həvəslə danışır, tezliklə Universitet üçün yeni müasir bina tikiləcəyini bildirirdi. Rektorun inadkarlığı, məqsədyönlülüüyü, kollektivi inandırmaq və öz arxasınca aparmaq qabiliyyəti qalib gəldi. Artıq 2003-cü ildə Biznes Universitetinin yaranmasının on illiyi bir hissəsi hazır olan yeni binada keçirildi. Daha 10 illik bir dövr keçdi. Bu müddət ərzində də Bakı Biznes Universiteti rəhbərliyinin inadkar və məqsədyönlü fəaliyyəti sayəsində Universitet böyük uğurlar qazandı və Azərbaycanın təhsil müəssisələri arasında özünə layiqli yer tutdu. Bu gün Bakı Biznes Universiteti öz tədris korpuslarının maddi-texniki

bazasının zənginliyinə, beynəlxalq standartlara uyğunluğuna, tələbələrin auditoriyalarla təminat səviyyəsinə görə Respublikanın ali məktəbləri arasında qabaqcıl mövqeyə malikdir.

Tələbələrin və müəllimlərin ixtiyarına verilmiş müasir və zəngin kitabxana, müasir idman zalı, zəngin milli xörəklər bişirilən yeməxana, hər səviyyədə tədbirlər keçirilməsi imkanı olan konfrans zalı, bu zalda son illərdə keçirilmiş beynəlxalq və Respublika əhəmiyyətli tədbirlər, kompüter, televiziya tədris otaqları və i.ə.

Bu gün BBU-da tələbələrin yüksək səviyyədə təhsil alması, yaradıcı təfəkkürün inkişafı, sağlamlığın möhkəmlənməsi, elm və təhsil sahəsində yüksək nailiyyətlər qazanılması üçün hər növ şəraitin yaradılmış olmasından xəbər verir.

BBU-da təhsilin bakalavr pilləsində 10 ixtisas, magistratura pilləsində dörd ixtisas üzrə kadr hazırlanır. Universitetdə olan “Maliyyə”, “Marketing”, “Mühasibat uçotu və audit”, “Bank menecmenti”, “Dövlət və bələdiyyə idarəetməsi”, “Tərcümə” kimi ixtisaslara bu gün təkcə Respublikamızda deyil, həm də dünyanın bütün ölkələrində ehtiyac vardır.

Universitetdə aparılan düzgün kadr siyasəti özünü doğrutmuşdur. Bu siyasət Universitetin professor-müəllim heyətinə olan tələbatını, əsasən özündə hazırlanan kadrlar hesabına ödəmək prinsipi üzərində qurulmuşdur. Bu məqsədlə Universiteti bitirmiş ən bacarıqlı gənclər Universitetdə saxlanılır. Əsasən, bu gənclər hesabına keçən 20 il ərzində Universitet işçilərindən doktorluq və müvafiq ixtisaslar üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün dissertasiyalar müdafiə edilmişdir.

Nəzərə alsaq ki, universitet özəldir, elmi dərəcə vermək üçün Şura yoxdur, bu göstəricilərin yüksək olması qənaətinə gələrik.

Universitetin fəaliyyətində bizim diqqətimizi cəlb edib razılıq hissi doğuran başqa bir mühüm cəhət burada sağlam və böyük yaradıcı mühitin olmasıdır. Bu keçən illərdə nəşr olunmuş əsərlərin sayında və həcmində özünü göstərir. 1993-2003-cü illərdə hər il orta hesabla 219,6 ç.v., 2004-2012-ci illərdə 366,7 ç.v. həcmində əsərlər nəşr olunmuşdur. Beləliklə, birinci onilliyə nisbətən ikinci onillikdə çap olunan əsərlərin (dərslik, məqalə, tezis və monoqrafiya və i.ə.) həcmi 147,1 ç.v. çoxdur. Bu göstərici yüksək olub, hər hansı elmi-tədqiqat institutun göstəricilərilə müqayisə oluna bilər. Biznes Universitetində professor-müəllim heyətinin əsərlərinin nəşr olunmasında “Audit” jurnalı mühüm rol oynayır. Jurnalın təkcə Respublikamızda deyil, bir sıra xarici ölkələrdə də oxucuları vardır. Bu yaxınlarda jurnal Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası tərəfindən qəbul edilmişdir. Bu Biznes Universitetinin elm sahəsində qazandığı uğurların əyani göstəricilərindən biri olub, jurnalın nüfuzunun və oxucularının artmasına da müsbət təsir etməkdədir.

Bu il yanvar ayının 16-da səhər saat 10 radələrində BBU-yə gəlib elmi işlər üzrə prorektor, AMEA-nın müxbi üzvü, professor Ağasəlim Ələsgərova baş çəkmək və lazımi materialları əldə etmək istəyirdim. Qapıda nəzarətçilər məni saxladı. Özümü təqdim etdim və niyyətimi bildirdim. Lakin nəzarətçilər məni içəriyə buraxmadı. Dedilər, biz Sizi yaxşı tanıyıırıq, bir böyük alim kimi hörmətimiz var. Lakin bizdə imtahan vaxtı heç bir kənar şəxsi içəri buraxmırlar. Əgər zəruri ehtiyacınız varsa, kimi istəyirsiniz çağıra, burada görüşün. Rastlaşdığım hadisə Universitetdə böyük nizam-intizam, məsuliyyət hissi hökm sürməsindən xəbər verirdi. Hər yerdə təmizlik, səliqə-sahman və sakitlik diqqəti cəlb edirdi. Universitetdə qazanan uğurların ən mühüm səbəblərindən biri məhz nizam-intizamın, tapşırılan iş üçün məsuliyyət hissinin və sağlam yaradıcı mühitin hökm sürməsidir.

Universitet ABŞ, Rusiya, Türkiyə, Almaniya kimi elm və təhsil sahəsində böyük uğurlara imza atmış ölkələrin bir çox Universitetlərilə əməkdaşlıq, təcrübə mübadiləsi sahəsində də xeyli nailiyyətlər qazanmışdır.

Əldə olunmuş bu nailiyyətlər Bakı Biznes Universitetinin daha böyük gələcəyinə inam yaradır. Biz Bakı Biznes Universitetinin bütün kollektivini 20 ildə keçilmiş şərəfli yol münasibətilə təbrik edir, onlara möhkəm cansağlığı və daha böyük nailiyyətlər arzulayır və inanırıq ki, bu belə də olacaqdır!

BİZNES MÜHİTİNİN KADR TƏMİNATINDA BÖYÜK ROL OYNAYAN ALİ TƏHSİL OCAĞI

ALİYEV İSA HÜSEYN OĞLU

*İqtisad elmləri doktoru, professor,
AMEA-nın İqtisadiyyat İnstitutunun direktoru*

Cəmiyyətdə sağlam biznes mühitinin formalaşması və inkişafı - yeni düşüncəli və hərtərəfli biliyə malik olan kadrların hazırlanması ilə sıx bağlıdır. Bu baxımdan, bazar münasibətlərinə keçidin ilk illərində Azərbaycan Respublikasının təhsil sistemində müəyyən boşluqlar yaranmışdı. Həmin dövrdə Ulu Öndər Heydər Əliyevin xalqın təkidli tələbi ilə ikinci dəfə hakimiyyətə qayıdışı bu problemlərin səmərəli həllinə şərait yaratdı. Ümummilli Lider təhsili millətin gələcəyi adlandıraraq, göstərirdi ki, "... dövlət müstəqilliyinin xalqımıza bəxş etdiyi nemətlərdən biri də odur ki, biz artıq təhsil sistemimizi xalqımızın, millətimizin tarixinə, mənaiviyyatına, ənənələrinə uyğun qururuq. Doğrudur, bu proses çox mürəkkəb prosesdir. Bu proses qısa müddətdə başa çatma bilməyəcəkdir. Bu gün təhsil sahəsində çalışan bütün vətəndaşlara, müəllimlərə, təhsil müəssisələrinin rəhbərlərinə müraciət edərək xahiş edirəm ki, onlar tezliklə təhsil sistemində işlərin müstəqil Azərbaycanın prinsipləri əsasında qurulmasına nail olsunlar. Burada dərslərlərin dəyişilməsi, yeni dərslərlərin yaranması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bilirəm, bu asan məsələ deyil. Bu bir çox amillərlə bağlıdır, ondan asılıdır."

Məhz həmin dövrdə dövlət təhsil sistemi ilə yanaşı, özəl ali təhsil sistemi də formalaşmağa başlamış, yeni universitetlər açılmışdır. Onlardan biri də Bakı Biznes Universiteti olmuşdur. Etiraf edək ki, digər özəl tədris müəssisələrində olduğu kimi, Bakı Biznes Universiteti də fəaliyyətinin ilk illərində müxtəlif çətinliklərlə, xüsusən də maddi-texniki bazanın zəifliyi, müəyyən kadr çatışmazlığı və digər hallarla üzləşmişdi. Lakin daxili imkanlardan səmərəli istifadə edilərək, Azərbaycanda müasir dövrün tələblərinə uyğun ali təhsilli iqtisadçı kadrların yetişdirilməsində əvəzsiz xidmətləri olan bu ali təhsil ocağı, fəaliyyət göstərdiyi müddətdə özəl təhsil sahəsində yeni və mütərəqqi dəyişikliklərə imza atmış, güclü elmi-pedaqoji kadrlara və möhkəm maddi-texniki bazaya malik olan ali təhsil ocağına çevrilməyi bacarmışdır. BBU məzunlarının xoş soraağı müxtəlif dövlət və özəl bölmənin strukturlarından gəlir.

Qısa müddət ərzində qabaqcıl ali təhsil müəssisəsinə çevrilməyə müvəffəq olan Bakı Biznes Universiteti xalq təsərrüfatının müxtəlif sahələri üçün yüksək ixtisaslı iqtisadçı kadr hazırlığında uğurlar qazanmışdır.

Qarşıdakı illərdə ölkəmizin dayanıqlı inkişafı istiqamətində daha böyük tədbirlər həyata keçiriləcəkdir. Belə ki, 2020-ci ilə qədər ölkə iqtisadiyyatında ÜDM-nin həcmnin iki dəfə artırılması planlaşdırılır. Azərbaycanın daha qüdrətli və iqtisadi baxımdan dünyanın öncül dövlətlərindən biri olması istiqamətində hər birimizin, o cümlədən, ali təhsil müəssisələrinin üzərinə böyük vəzifələr düşür. İnanırıq ki, Bakı Biznes Universiteti əldə etdiyi nailiyyətləri daha da genişləndirəcək, bundan sonra da ölkə iqtisadiyyatını savadlı kadrlarla təmin edəcəkdir.

Yubileyiniz mübarək, dostlar!

BAKİ BİZNES UNIVERSİTETİNİN 20 İLLİK FƏALİYYƏTİ BARƏDƏ ŞƏXSİ MÜLAHİZƏ

MEYBULLAYEV MƏMMƏDHƏSƏN XANLAR OĞLU

*İqtisad elmləri doktoru, professor,
Əməkdar müəllim*

Ölkəmizin yeni iqtisadi sistemə daxil olması və Ulu Öndər H.Əliyevin özəl təhsilə olan birmənalı münasibəti nəticəsində bir sıra özəl təhsil müəssisələri ilə yanaşı, Bakı Biznes Universiteti də yaranmış və kadr hazırlığı sahəsində böyük uğurlar qazanmışdır. Onun təsisçisi iqtisad elminin layiqli təmsilçisi, i.e.d., prof. İ.M.Abbasovdur. Əsl sahibkarlıq qabiliyyətinə, böyük təşkilatçılığa, elmi prinsiplərə, yüksək insani keyfiyyətlərə malik olan İbad müəllim sözün həqiqi mənasında şəxsi bacarığı hesabına ölkəmizin ali təhsil müəssisələri sırasında öz layiqli yerini tutan ali təhsil ocağını yarada bilmişdir. Hazırda BBU-nun bakalavr pilləsində 10 ixtisas, magistr pilləsində isə 4 ixtisas üzrə kadrlar hazırlanır.

Keçən dövr ərzində həyata keçirilən kadr siyasəti özünün səmərəsini verməkdədir. Onların bir hissəsi tədris, elmi-tədqiqat işləri ilə bilavasitə, məşğul olurlar. Universitetdə son 10 ildə internetə qoşulmuş kompüter mərkəzi uğurla fəaliyyət göstərir. BBU-da yüksək ixtisaslı kadr potensialı formalaşmışdır və bu sahədə keyfiyyət dəyişiklikləri baş vermişdir. Kadr potensialının güclənməsi sahəsində məqsədyönlü iş aparılır. Keçən 20 il ərzində doktorluq və namizədlik dissertasiyaları müdafiə edilmişdir. Universitetin təşkil edildiyi ilk illərdə professor-müəllim heyətinin tərkibinin genişləndirilməsinə və onların sayının artırılmasına böyük ehtiyac var idi. Yanvarın 1-i 2013-cü ilə professor-müəllim heyəti 95 nəfərdən ibarət olmaqla, onlardan 10 nəfəri elmlər doktoru, 54 nəfəri fəlsəfə doktoru və 1 nəfəri professor, elmlər doktoru və AMEA-nın müxbir üzvüdür. BBU zəngin maddi-texniki bazaya və beynəlxalq standartlara uyğun 10240 kv.metr sahəyə malik yeni tikilmiş 3 tədris korpusunda yerləşir.

Ötən 20 il ərzində kollektivin yaradıcı əməyi nəticəsində ümumilikdə 6066,1 ç.v. həcmində yüzlərlə dərslük, dərs vəsaiti, proqramlar və metodik materiallar, monoqrafiya və kitablar, jurnal məqalələri, elmi konfrans materialları, qəzet məqalələri çap edilmişdir və ya orta hesabla ildə 284,3 ç.v. təşkil edir. Bu ali məktəbin dövrü mətbuat orqanı olan «Audit» jurnalı 1999-cu ildən hazırkı dövrə qədər, rübdə bir dəfə 6-7 ç.v. həcmində nəşr olunur və Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası tərəfindən qəbul edilmişdir.

BBU 20 il ərzində elmi forumlar təşkil etmişdir və iqtisadiyyatda şəffaflığın təmin edilməsinin vacibliyinə, milli iqtisadiyyatın inkişafı və səmərəliliyinin yüksəldilməsinə, dünya təsərrüfatının qlobalaşması, respublikada bazar iqtisadiyyatının formalaşması və sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi məsələlərinə, bazar münasibətləri şəraitində biznesin problemlərinə, digər vacib proseslərin qiymətləndirilməsinə, tərəqqinin əsas istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsinə və digər bu kimi aktual məsələlərə diqqət yetirmişdir. BBU-nun pedaqoji və elmi fəaliyyətinə uğurlar arzulayırıq.

Səbzəliyev S.M. prof.
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

UOT-517.8

MÜHASIBAT UÇOTUNUN ELM KİMİ TƏŞƏKKÜL TAPMASI, ONUN PRİNSİPLƏRİ VƏ FORMALAŞMASI

Açar sözlər: vergi nəzəriyyəsi, maliyyə uçotu, mühasibat uçotu prinsipi, muxtariyyət prinsipi, obyektivlik prinsipi, hesablama prinsipi, ardıcılıq prinsipi, konfidensiallıq prinsipi, pul ölçüsü prinsipi, varislik prinsipi, planlaşma prinsipi, tənzimləmə prinsipi, praqnozluluq prinsipi.

Ключевые слова: теория налогообложения, финансовый учет, принцип бухгалтерского учета, принцип автономии, принцип объективности, принцип расчета, принцип последовательности, принцип конфиденциальности, принцип денежного измерения, принцип преемственности, принцип планирования, принцип регулирования.

Key words: tax theory, legal theory, psychological theory, principles of accounting, autonomy, objectivity, conservatism, accountancy, sequence, confidentiality, unit of currency, inheritance and planning.

Mühasibat uçotunun ilk dəfə sistemə salınması italyan riyaziyyatçısı və din xadimi Luka Paçoli tərəfindən 1494-cü ildə yazılan **“Hesabatlar və yazışmalar haqqında Traktat”** (1) əsərində öz əksini tapmışdır. Bu kitab dövrümüzədək hələ də öz əhəmiyyətini itirməmişdir.

Müasir mühasibat uçotundan fərqli olaraq həmin dövrdə uçot təkbaşına fəaliyyət göstərən bir mülkiyyətçini informasiyalarla təmin edirdi; bu zaman bütün göstəricilər gizli saxlanılırdı; əmlakın mülkiyyətçisi ilə təşkilat arasında heç bir sərhədə əməl olunmurdu; hesabat dövrü və fəaliyyətdə olan müəssisə anlayışı yox idi; pul vahidlərinin çoxsaylı olması ikitərəfli qeyd üsulundan istifadəni çətinləşdirirdi və s. Nəticədə uçot registrlərindəki (memorial) qeydlər məcburilik xarakteri daşıyırdı və burada yalnız, malların adı, çəkisi, ölçü vahidi və qiyməti göstərilirdi.

Luka Paçolinin ardıcılları müxtəlif sahələrdə sistemli uçotun tətbiqinin geniş yaradılması istiqamətində tədqiqatlar aparırdılar. Daha konkret desək, digər italyan alimlərindən Alvize Kazanov gəmiqayırmada (1558-ci il), A.D.Pietro –monastr təsərrüfatında və banklarda (1586-cı il), D.A.Masketti – sənayedə (1610-cu il), Lüdovika Flori – hospitallarda və dövlət təşkilatlarında (1636-cı il), Bastiano Venturi – kənd təsərrüfatında (1655-ci il) uçotun sistemə salınması işinə böyük töhfə vermişlər. 1581-ci ildə tarixdə ilk dəfə olaraq Venesiyada mühasiblər cəmiyyəti yaradılırdı.

XIX əsrin sonlarında Luka Paçoli tərəfindən əsas qoyulan mühasibat uçotu sistemi ciddi dəyişikliyə uğradı. İctimai istehsal inkişaf etdikcə, şirkətlər meydana gəlməyə başladı, səhmdar kapital formalaşdı, mənfəətin kapitaldan ayrılması prosesi baş verdi, **“fəaliyyətdə olan müəssisə”** anlayışı ortaya çıxdı, fond birjalari yarandı, sənaye və ticarət geniş vüsət almağa başladı. Son nəticədə mühasibat işi müstəqil peşəyə çevrildi.

Əgər 1773-cü ildə Edinburqda dərc olunan məcmuədə sayca cəmi yeddi mühasib göstərilirdisə, XIX əsrin əvvəlinə İngiltərə və Şotlandiyanın iri şəhərlərinin sorğu kitablarında mühasiblərin sayı əllini üstələmişdi. 1844-cü ildə Şotlandiyada şirkətlər haqqında qəbul olunan Qanunda müflisləşən firmaların auditor yoxlamasına cəlb olunması tələb kimi qarşıda dururdu. 1854-cü ildə Edinburqda mühasiblər cəmiyyəti təsis edildi. Şotlandiyanın kralıq xartiyası cəmiyyətin hər bir üzvünə **“andlı mühasib”** titulu verilməsini nəzərdə tuturdu. 1880-ci ildə kraliça Viktoriyanın razılığı ilə İngiltərə və Şotlandiyanın andlı mühasiblər insti-

tutu təsis edildi. Belə bir institut təxminən 56 il sonra ABŞ-da yaradıldı.

Rusiyada mühasibat uçotu necə bir elm kimi özünün inkişafına XIX əsrin birinci yarısında qədəm qoymuşdur. Onun baniləri içərisində İ.N.Axmetov, E.A.Mudrov, A.N.Volf, Y.Y.Sivers və başqaları xüsusilə qeyd olunmalıdır. Rusiyada mühasibat uçotu üzrə birinci dərslik XIX əsrdə -1831-ci ildə K.Klark və V.Nemçinov tərəfindən dərc olunmuşdur. Bu kitab “**Hesabdarlıq elmi**” adlanır.

Azərbaycanda uçotun təşəkkül tapması və inkişaf etməsini Rusiyadan ayrılıqda təsəvvür etmək olmaz. Professor Q.Ə.Abbasov qeyd edir: “Hələ XIX əsrin axırı və XX əsrin əvvəlində Azərbaycanın aparıcı şirkətlərinin və sahibkarlarının mühasibləri olmuş, mühasibat uçotu üzrə öz dövrünün təşəbbüskar mütəxəssisləri kimi işləmiş Fridon Akimviç Mərdanov, Hacı Məcid Əfəndi Əfəndizadə, Əbülqasım Nurməmməd oğlu Hüseynzadə, Mirhəbib Seyidəhməd oğlu Seyidməmmədov, Mir Məhəmməd Seyidov və başqaları çalışdıqları sahələrin uçot işlərini aparmaqla, onun elmi əsaslarla qurulmasına dair çox işlər görmüşdür.”(3)

Professor Q.Ə.Abbasov öz kitabında Azərbaycanda uçot elminin inkişafında Ə.S.Fərəcovun danılmaz xidmətlərini sadalayaraq, onun keçmişdə və indi fəaliyyət göstərən davamçıları haqqında fikir söyləmişdir: “Əliqulu Fərəcovun ideyalarını daimi dəstəkləyən həmkarları və tələbələri sırasına Saleh Səmədov, Məbud Məmmədov, Ağaməhəmməd Səlimov, Mir-məmməd Abdullayev, Veysəl İsayev, Hüseyn Namazəliyev, Sübhən Seyfullayev, Məsəd Hacıyev, İmaməddin Mahmudov, Kamal Yusifov, Əhməd Cəfərov, Yaşar Hüseynov, Yolçu Əlizadə, Firəddin Quliyev, Qəzənfər Abbasov, Sifəriz Səbzəliyev, Bəybala Xan-kışyev və digərlərini aid etmək olar.”(3)

Ümumiyyətlə, mühasibat uçotu özlüyündə bütün təsərrüfat əməliyyatlarının dəyər ifadəsində kütləvi, fasiləsiz və sənədlərlə əks etdirilmə prosesində informasiyaların toplanması, qeydiyyatı və ümumiləşdirilməsinin qaydaya salınmış sistemi kimi təcəssüm edir. Bilavasitə, qeyd olunanlardan mühasibat uçotunun məqsədləri – təşkilatın maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti haqqında informasiyaların əks etdirilməsi və ümumişləşdirilməsi meydana çıxır.

Uçotun digər növlərindən fərqli olaraq mühasibat uçotu aşağıdakı vəzifələri həll edir:

- bilavasitə sənədlərə əsaslanır;
- təşkilatların maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətində baş verən bütün dəyişiklikləri fasiləsiz (günbəgün) və kütləvi surətdə əhatə etməyə önəm verir;
- xüsusi, yalnız ona mənsub olan informasiyaların ümumişləşdirilməsi və işlənməsi üsullarını tətbiq edir (mühasibat hesabı, ikitərəfli yazılış, balans).

Mövcud iqtisadi ədəbiyyatda mühasibat uçotu dörd bölmədən ibarətdir: mühasibat uçotunun nəzəriyyəsi, maliyyə uçotu, idarəetmə uçotu və vergi uçotu.

Mühasibat uçotunun nəzəriyyəsi bütövlükdə mühasibat uçotu sistemlərinin təşkili üzrə nəzəri, metodoloji əsasları və praktik tövsiyələri öyrənən elmdir.

Məşhur amerikan alimləri mühasibat uçotunun nəzəriyyəsinə mənfəətin hesablanması metodlarının təhlili prizmasından yanaşırlar (11). Belə yanaşma digər ingilis-amerikan alimləri üçün də xarakterikdir.

Amerikan alimlərinin araşdırmalarına görə mühasibat uçotunu təsvir edən nəzəriyyə müxtəlif istifadəçilərin təsəvvürlərini əks etdirən iki qrupa bölünür.

Birinci qrup mühasibat uçotu nəzəriyyəsinin aşağıdakı dörd növünü əhatə edir:

Vergi nəzəriyyəsinə görə mənfəətin vergiyə cəlb olunan məbləği özlüyündə təşkilatın mənfəəti deməkdir;

Hüquqi nəzəriyyəyə görə, mühasibat elmi vergi ilə deyil, mülkü hüquqla, mənfəət isə vəsaitin əldə olunması ilə deyil, onların alınması hüququ ilə əlaqədardır.

Etik nəzəriyyənin tərəfdarları belə hesab edirlər ki, uçotun əsasını sadəcə olaraq hüquqi normalar deyil, təşkilatın informasiya sistemində yerləşdirilən məlumatların həqiqiliyi (nisbi deyil, mütləq) təşkil edir.

Psixoloji, daha dəqiq desək, bihaviorist nəzəriyyə mühasibat uçotunda verilən hər bir informasiya məlumatını nəzərdə tutur, bu informasiyalar onu əldə edənlərdə, nəinki hər hansı bir stimula, həmçinin, müvafiq reaksiya doğurmalıdır.

İkinci qrup materialist düşüncələrə, yaxud iqtisadi nəzəriyyəyə istinad edir. Xüsusi iqtisadi ədəbiyyatda belə nəzəriyyələrin üçü fərqləndirilir.

Birinci nəzəriyyə - **makroiqtisadi** nəzəriyyəyə görə, uçot obyektləri dedikdə, ölkənin bütün təsərrüfat sistemi başa düşülür. İkinci nəzəriyyə – **mikroiqtisadi** nəzəriyyə ayrılıqda fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektinin-firmanın təsərrüfat fəaliyyəti ilə məhdudlaşır. Üçüncü nəzəriyyə - **sosial – korporativ** nəzəriyyənin özünəməxsus xüsusiyyətlərini qeyd etmək yerinə düşərdi. Belə ki, bu nəzəriyyə cəmiyyətin, firmaların rəhbərlərinin qarşısında qoyduğu bəzi sosial vəzifələrin mikrosəviyyədə əlaqələndirilməsini nəzərdə tutur. Üçüncü nəzəriyyənin tərəfdarları mühasibat uçotunu siyasi iqtisadın xüsusi hadisəsi kimi araşdırmağa meyl göstərirlər.

Mühasibat uçotunun yuxarıda qeyd olunan nəzəriyyələrinin hər birisi müəyyən əhəmiyyət daşıyan zəruri məqsədlərə xidmət göstərməklə, nəinki biri digərini inkar edir, habelə, bütövlükdə cəmiyyətin inkişafına kömək göstərir.

Maliyyə uçotu – təsərrüfat əməliyyatlarının mühasibatlıqda rəsmiyyətə salınmasını və qeydiyyatını, habelə mühasibat(maliyyə) hesabatının tərtib olunmasını təmin edən uçot informasiyalarını toplanması və ümumiləşdirilməsi sistemidir. Maliyyə uçotunun məlumatlarından müəssisə daxilində müxtəlif səviyyədə olan rəhbərlər, habelə kənar istifadəçilər (investorlar, kreditorlar, banklar, vergi və maliyyə orqanları və i.a) istifadə edirlər. Maliyyə uçotu müəssisənin əmlakı–qeyri–maddi aktivlər, əsas vəsaitlər, icarəyə götürülən əmlak, maliyyə qoyuluşları, pul vəsaitləri, digər dövrüyyə aktivləri, təşkilatın öhdəlikləri, kapitalın və əmlakın formalaşmasının digər mənbələri haqda informasiyaları səfərbərliyə alaraq mühasibat uçotunun xeyli hissəsini əhatə edir.

İdarəetmə uçotu–mühasibat uçotunun tərkib hissəsi kimi müxtəlif səviyyəli rəhbərlər tərəfindən təşkilatın daxilində istifadə olunması üçün nəzərdə tutulmuşdur. Onun başlıca təyinatı konkret istehsalat nəticələrinə nail olmaqda məsuliyyət daşıyan menecerləri tam həcmdə zəruri informasiyalarla təmin etməyə və biznesin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi probleminin həcminə yönəlmişdir. İdarəetmə uçotu plan, normativ, proqnoz və analitik informasiyaları ümumiləşdirir, o, müşahidə, ölçü və qeydiyyat kimi uçot prosedurlarını tam şəkildə əks etdirir.

İdarəetmə uçotu sistemində istehsal xərcləri haqqında informasiyalar aşağıdakı qaydada qruplaşdırılır və uçota alınır:

- xərclərin növləri üzrə (material, əmək haqqı, amortizasiya və s.);
- xərclərin baş verdiyi yerlər üzrə–struktur bölmələri (briqadanın iş yerləri, sexlər və i.a);
- xərclərin daşıyıcıları üzrə həmin təşkilatın bazarda satılmaq üçün nəzərdə tutulan məhsullarının növləri, iş və xidmətlərin göstərilməsi.

Vergi uçotu – mühasibat uçotunun tərkibi olmaqla, obyektiv vergitutma və vergi hesabatı tərtib etmək məqsədilə vergilərin və rüsumların uçotunun rəsmiyyətə salınmasını təmin edən uçot informasiyalarının yığılması üçün nəzərdə tutulmuşdur. Eyni zamanda vergi uçotu vergi bazasını düzgün müəyyənləşdirmək üçün mühasibat uçotu məlumatlarına düzəliş verir, yaxud müstəqil surətdə hesablamalar aparır. Hesablamalarda düzəlişlər systemsiz həyata keçirilir, başqa sözlə hesablama yolu ilə alınan düzəlişlər mühasibat uçotunda əks etdirilmir. Düzəlişlər əsasında informasiyaların sistemə salınması və toplanması üçün nəzərdə tutulan vergi qeydiyyatlarını hazırlamaq və təsdiq etmək önəm daşıyır. Belə düzəlişlər müvafiq hesablamalar, cədvəllər, yaxud vergi, maliyyə və idarəetmə uçotunun registrləri formasında rəsmiləşdirilir.

Vergi uçotunun başlıca funksiyaları aşağıdakılardan ibarətdir:

- ödəyicinin vergi öhdəliklərini düzgün müəyyənləşdirmək üçün ilkin informasiyaların

yazılması və qeydə alınması;

- ilkin vergi informasiyalarının mühasibat və vergi registrlərində mühasibat uçotu hesablarında vaxtlı-vaxtında əks etdirilməsi;
- verdi ödəyicisinin vergi öhdəliklərinin kəmiyyətini düzgün müəyyənləşdirməsi;
- etibarlı vergi hesabatının formalaşdırılması;
- vergi informasiyalarının və vergi hesabatının formalaşdırılmasına nəzarət.

Hazırda respublikanın bütün təşkilatlarında mülkiyyət formasından asılı olmayaraq mühasibat uçotunun aparılması qaydası **“Azərbaycan Respublikası Prezidentinin” “Mühasibat uçotu haqqında Qanunun tətbiqi haqqında” 7 fevral 2005-ci ildə imzaladığı fərmanla** tənzimlənir.

Eyni zamanda **Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti 18 iyun 2005-ci ildə “2005-2008-ci illərdə Milli Mühasibat Uçotu Standartlarının tətbiqi üzrə proqram”** qəbul etmişdir.(2)

Həmin proqrama əsasən Maliyyə Nazirliyinin təşkilati və metodiki rəhbərliyi altında **Kommerisya Təşkilatları üçün – 24, Bütçə Təşkilatları üçün – 24 və Qeyri-hökumət təşkilatları üçün – Milli Mühasibat uçotu Standartları** hazırlanmış və artıq həmin sənədlər tətbiq olunmağa başlamışdır. Standartların qarşıya qoyduğu başlıca tələblər aşağıdakılardır:

- təşkilatlar Əmlakın, öhdəliklərin və təsərrüfat əməliyyatlarının uçotunu ikili yazılış əsasında bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan mühasibat uçotu hesablarında aparır;
- əmlakın, öhdəliklərin və təsərrüfat əməliyyatlarının uçotunu təşkilatlar Azərbaycan Respublikasının valyutası sayılan manatla aparmalıdır. Əmlakın, öhdəliklərin və təsərrüfat əməliyyatlarının digər faktlarının sənədləşdirilməsi, mühasibat hesabatı registrlərinin doldurulması Azərbaycan dilində həyata keçirilir;
- hesabat ili üçün qəbul edilən uçot siyasətinə əməl olunması bütün təşkilatlarda vacibdir. Bu siyasət, qaydaya görə aşağıdakı tələbləri nəzərdə tutur: münasiblik, əhəmiyyətlik, etibarlılıq, düzgün təqdimat, mahiyyətin formadan üstünlüyü, neytrallıq, ehtiyatlılıq, tamlıq, müqayisəlilik, ardıcılıq, anlaşılqlılıq, rasionallıq və s.;
- mühasibat uçotunda məhsul, istehsalı yerinə yetirilmiş işlər, göstərilən xidmətlər və kapital qoyuluşu üzrə xərclər ayrı-ayrılıqda əks etdirilməlidir;
- mülkiyyət hüququ ilə təşkilata mənsub olan əmlak həmin təşkilatda olan digər hüquqi şəxsin əmlakından ayrılıqda uçota alınmalıdır;
- müəssisə tərəfindən mühasibat uçotu hüquqi şəxs qismində qeydə alındığı andan yenicdən qurulana qədər yaxud ləvğ olunanadək fasiləsiz aparılmalıdır;
- mühasibat uçotunun təşkilinə məsuliyyət, mühasibat hesabatlarının təqdimatı, təsərrüfat əməliyyatları yerinə yetirilərkən qanunvericiliyin tələblərinin gözlənilməsi zəruri hallarda auditin aparılması müəssisə rəhbərlərinin üzərinə düşür.

Mühasibat uçotu üzrə ədəbiyyatda son illərdə tez-tez yeni anlayışa–**mühasibat uçotu prinsipi** anlayışına rast gəlinir.

Prinsip dedikdə, necə bir elm kimi mühasibat uçotunun əsası, başlanğıcı və baza vəziyyəti başa düşülür. Bizim fikrimizcə, mühasibat uçotunun əsas prinsiplərinə aşağıdakıları aid etmək olar:

Muxtariyyət prinsipinə görə bu və ya digər təşkilat necə bir müstəqil hüquqi şəxs kimi mövcuddur; təşkilatın əmlakı ciddi surətdə onun həmsahibindən və digər hüquqi şəxsdən ayrılıqdadır. Mühasibat uçotunun məlumatları vahid sistem halında təşkilatın fəaliyyət göstərən prosedə həyata keçirilən təsərrüfat əməliyyatlarının, əmlakın və öhdəliklərin idarə olunması məsələlərinə cavabdehlik daşıyır. Təsərrüfat proseslərinə təsir göstərməyən uçot elementləri artıq olduğu üçün uçot sistemindən götürülmüşdür. Mühasibat uçotu və balansda, bilavasitə, konkret həmin müəssisənin malik olduğu əmlak tanınır.

İkili qeyd prinsipi dedikdə, təsərrüfat hadisələrinin, faktların və əməliyyatların hesablar-

da ikili qeyd vasitəsilə, daha konkret desək, eyni məbləğdə bir mühasibat hesabının debetində və digər hesabın kreditində əks etdirməsi kimi başa düşülməlidir.

Fəaliyyətdə olan təşkilat prinsipinə görə təşkilat normal fəaliyyət göstərir, öz mövqeyini bazarda qoruyur, malgöndərənlər və istehlakçılar qarşısında öhdəliklərini ödəyir. Bu prinsip təşkilatın aktivlərinin onun gələcək mənfəəti ilə əlaqəsinin zəruriliyini ortaya çıxarır. Adı çəkilən prinsip təşkilatın əmlakı və öhdəlikləri qiymətləndirildikdə, xüsusi aktualıq təşkil edir.

Obyektivlik (qeydiyyat) prinsipinin mahiyyətini belə izah etmək olar ki, bütün təsərrüfat əməliyyatları mühasibat uçotunda öz əksini tapmalı, uçotun bütün mərhələləri ərzində qeydə alınmalı və müvafiq sənədlər vasitəsilə təsdiqini tapmalıdır.

Ehtiyatlılıq (konservatizm) prinsipi ondan ibarətdir ki, bəzi hesablamalarda, habelə bəzi mühakimələrin formalaşması prosesində, xüsusən də qeyri-müəyyənliklər şəraitində müəyyən ehtiyatlılıq dərəcəsinə əməl olunmalıdır. Ehtiyatlılıq prinsipi bir çox hallarda aktivlərin (yaxud gəlirlərin) artırılmasından və öhdəliklərin (yaxud xərclərin) azalmasından qaçmağa imkan verir. Bu prinsipə əməl olunması aktivlərin (yaxud gəlirlərin) düşüncəli surətdə aşağı salınmasının, habelə öhdəliklərin (yaxud xərclərin) bilərəkdən yüksəldilməsinin qarşısını almağa şərait yaradır. Ehtiyatlılıq prinsipinin tətbiqindən qaçmaq ona gətirib çıxarır ki, mühasibat hesabatı neytrallığını və xüsusən də ehtiyatlılığını itirir.

Hesablama prinsipinə (təsərrüfat fəaliyyətinin şərti faktları) görə bütün əməliyyatlar, ödənilmədiyi anda deyil, bilavasitə həmin əməliyyatın baş verdiyi anda qeydə alınır və həmin hesabat dövrünə aid edilir. Bu prinsipi şərti olaraq iki yerə bölmək olar:

– **gəlirlərin (satışdan vəsaitin)** qeydiyyatına alınması prinsipi – gəlir ödənilmədiyi anda deyil, alındığı anda qeydə alınır;

– **uyğunluq prinsipinə** görə, hesabat dövrünün gəlirləri həmin dövrün xərcləri ilə müqayisə olunmalıdır.

Ardıcılıq prinsipi. Müqayisə olunan informasiyanın ən mühüm xüsusiyyətlərindən birisi ardıcılıqdır. Müqayisəlilik prinsipi maliyyə hesabatlarında əks olunan informasiyanın dövrdən-dövrə ardıcıl olaraq tanınmasının, qiymətləndirilməsinin və təqdimatını tələb edir. İnformasiyanın ardıcılığı müəssisə tərəfindən bütün dövrlər ərzində oxşar hadisələr üçün eyni uçot metodunun tətbiq edildiyini bildirir. Lakin ardıcılıq prinsipinin tətbiq edilməsi maliyyə hesabatlarının etibarlılığını, münasibliyini və anlaşılmasını təkmilləşdirmək üçün uçot siyasətində dəyişikliklərin edilməsinə maneə yaratmamalıdır. İnformasiyanın müqayisəliliyi və ardıcılığı maliyyə hesabatlarının hazırlanması zamanı istifadə olunmuş uçot siyasəti haqqında istifadəçilərin məlumatlandırılmasını təmin etməlidir. Tətbiq olunan uçot siyasətində hər hansı dəyişikliklər edildikdə, bu dəyişikliklər onların nəticələri ilə birlikdə aydın şəkildə açıqlanmalıdır.

Konfidensiallıq (məxfilik) prinsipinə görə daxili uçot informasiyaları təşkilat üçün kommersiya sirri hesab olunur. Həmin sirlərin açıqlanması təsərrüfat subyektlərinin mənafeyinə zərər vurur, habelə açıqlamalar üçün məsuliyyət nəzərdə tutulmuşdur.

Pul ölçüsü prinsipi təsərrüfat həyatı faktlarının miqdarca ölçülməsini və ölçü vahidi qismində ölkənin valyutasından (manat) istifadəni nəzərdə tutur.

Varislik prinsipi dedikdə, milli əməllərə, elm və praktika sahəsində ölkənin qazandığı nailiyyətlərə düşüncəli surətdə yanaşmaq başa düşülür.

Uçot prinsipləri mühasibat uçotunun əsası və ümumi konsepsiyası olmaqla, onun standartlarının hazırlanmasında həlledici rol oynamaqdadır. Yuxarıda sadalanan prinsiplərin gözlənilməməsi və onlara əməl olunmaması uçot informasiyalarının bəzən saxtalaşdırılmasına, onun obyektlərinin və etibarlılığının itirilməsinə gətirib çıxara bilər.

Qeyd etmək yerinə düşər ki, hər hansı bir təşkilat, təbəçilik və mülkiyyət formasından asılı olmayaraq mühasibat uçotunu aparmadan fəaliyyət göstərə bilməz. Heç də sirr deyildir ki, yalnız uçot məlumatları vasitəsilə müəssisənin əmlak və maliyyə vəziyyəti, material, əmək

və pul vəsaitlərinin vəziyyəti, sintetik və analitik nəticələr, istehsal xərcləri və onun səmərəliliyi haqqında tam informasiyanın verilməsini təmin edir. Sadalanan informasiyalar plan göstəricilərinin yerinə yetirilməsinə nəzarət etməyə və müəssisənin inkişafının perspektiv istiqamətlərini hazırlamağa imkan yaradır. Beləliklə, mühasibat uçotu müəssisənin idarəetmə və informasiya sistemlərinin tərkib hissəsidir.

Uçot informasiyaları idarəetmə üzrə iqtisadi və maliyyə qərarlarının qəbulu üçün əsas sayılır. Bu zaman o, planlaşma, nəzarət və tənzimləmə kimi çox mühüm idarəetmə funksiyalarının yerinə yetirilməsini təmin edir.

Planlaşma (tapşırıq) prosesi–məqsədləri özündə birləşdirir və onun həlli üçün ən optimal variantların seçilməsini təmin edir. Cari dövr və perspektiv üçün planlaşmaya qarşıda gözlənilən material xərcləri və ehtimal olunan mənfəət haqqında informasiyalarsız nail olmaq qeyri-mümkündür.

Nəzarət–tapşırıqların faktiki surətdə yerinə yetirilməsinə imkan verən proses deməkdir. Bu proses zamanı faktiki xərclər, gəlirlər, maliyyə nəticələri və digər göstəricilər planla müqayisə olunur. Müəssisə əmlakının vəziyyətinə və hərəkətinə, öhdəliklərin və təsərrüfat əməliyyatlarının icrasına nəzarət təsərrüfat fəaliyyətində mənfəətlərin aradan qaldırılması və daxili ehtiyatların aşkarlanması hesabına həyata keçirilir. Təşkilatlarda daxili nəzarət, əvvəlcədən (təsərrüfat əməliyyatları baş verənədək), cari (əməliyyatların baş verdiyi halda) və son (əməliyyat baş verdikdən sonra) nəzarət ola bilər. Kənar maliyyə nəzarəti investisiyalar, kreditör, hesablama palatası, banklar, xəzinədarlıq, nəzarət–təftiş idarələri, vergi müfəttişləri və digər orqanlar tərəfindən həyata keçirilir.

Mühasibat uçotunun nəzarət funksiyası mühasibat uçotunun yeni hesablar Planı vasitəsilə müəssisənin əmlakının mühafizəsini təmin edir. 2008-ci ildən qüvvədə olan yeni hesablar Planı material sərvətlərinin, pul vəsaitlərinin, digər resursların və əməliyyatların hərəkəti və mühafizəsinin bütün aspektlərini özündə əks etdirir.

Təhlil – qəbul olunan qərarların ardıcıl surətdə öyrənilməsi, müəssisənin praktik göstəricilərinin bazis göstəricilərindən (normativ, plan, əvvəlki dövrlərin məlumatları və s.) kənarlaşması səbəblərinin müəyyənəndirilməsi prosesidir. Əgər müəssisə öz məqsədinə çatmamışdırsa, onda analitik yolla belə bir situasiyanı (məs. planlaşmada, nəzarətdə yol verilən çatışmazlıqlar, qarşıya qoyulan məqsədlərin yerinə yetirilməsinin imkansızlığı) səbəblər aşkara çıxarılır.

Tənzimləmə – təşkilatın fəaliyyətində müşahidə olunan mənfəətlərin aradan qaldırılmasına yönəldilən idarəetmə qərarlarının reallaşma prosesini əhatə edir.

Mühasibat informasiyalarından həm kənarda, həm də daxilə istifadə olunur. Daxili istifadəçilər dedikdə, təşkilatın idarəetmə aparatında işləyənlər, mülkiyyətçilər, menecerlər və başqaları başa düşülür. Həmin şəxslər üçün uçot informasiyaları planlaşmanın, nəzarətin, işgüzar əməliyyatlara qiymət verilməsinin və digər vəzifələrin yerinə yetirilməsinin həyata keçirilməsində çox mühümdür. Kənar istifadəçilər dedikdə, informasiyalara müstəqim, yaxud dolayı maraqları olan aşağıdakı şəxslər başa düşülür:

– təşkilatda işləməyən, ancaq onun müvəffəqiyyətlə fəaliyyət göstərməsində birbaşa marağı olanlar (səhmdarlar, investorlar, kreditör, mal alanlar);

– təşkilatın işində, bilavasitə, iştirak etməyən, lakin dolayı maliyyə maraqları olanlar-vergi xidməti, dövlət idarə orqanları, müxtəlif maliyyə institutları və fond bazarlarının iştirakçıları (sığorta şirkətləri, birjalar, dilerlər, brokerlər);

– işgüzar əməkdaşlıqdan başqa təşkilata heç bir maliyyə marağı olmayanlar – auditor firmaları, arbitraj və digər subyektlər.

İstifadəçilər üçün keyfiyyətli və faydalı mühasibat informasiyaları xüsusilə vacibdir. Faydalılıq–əhəmiyyətlik, etibarlılıq, münasiblik, anlaşıqlılıq kimi əlamətlərlə xarakterizə edilir.

Informasiyaların qiymətliliyi (əhəmiyyətliyi) bu və ya digər idarəetmə qərarının qəbuluna təsir göstərmək imkanları ilə xarakterizə olunur. Informasiyaların qiymətliliyini müəyyən edən amillər bunlardır:

– **vaxtında təqdim edilmə** – müəssisə, illik maliyyə hesabatlarını və birləşdirilmiş (konsolidə edilmiş) maliyyə hesabatlarını hesabat dövrünün sonunda, müvafiq olaraq, dörd ay və altı ay ərzində təqdim etməlidir. Əgər zəruri informasiyalar istifadəçilərə vaxtında təqdim olunmazsa, onda bu informasiyalar müəssisənin vəziyyətini əks etdirə bilməz.

– **Proqnozlıluq** – müəssisənin inkişaf meyllərini qeydə alır və bununla da onun fəaliyyətinin proqnozlaşdırmasına imkan verir.

– **informasiya mənbələri ilə əks əlaqənin** mövcudluğu operativ idarəetmə qərarlarının reallaşmasını təmin etmək məqsədi güdür;

– **Etibarlılıq** – dedikdə tərkibində əhəmiyyətli səhvlər və qabaqcadan əmələ gəlmiş yanlış (qərəzli) fikirlər mövcud olmayan informasiya etibarlı sayıla bilər. İstifadəçilər bu informasiyanın etibarlı olduğuna inandıqda ona arxalanır. Etibarlı informasiya neytrallıq, ehtiyatlılıq, düzgün təqdimat, şəffaflıq və tamlıq kimi keyfiyyətlərə malik olmalıdır.

1. Mühasibat uçotu haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu.
2. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti 18 iyun 2005-ci ildə “2005-2008-ci illərdə Milli Mühasibat Uçotu Standartlarının tətbiqi üzrə proqram”.
3. Q.Abbasov “Mühasibat uçotunun nəzəriyyəsi”. Bakı, 2009.
4. Q. Rzayev. “Mühasibat uçotu və audit.” Bakı, 2008.
5. Н.К. Кондраков. Бухгалтерский учет. Москва, 2006.
6. S. Səbzəliyev “Mühasibat (maliyyə) hesabatı.” Bakı, 2003.
7. V. Quliyev və b. Beynəlxalq uçot və hesabatla giriş. Bakı, 2001.
8. В.Я. Койинов. Современный бухгалтерский учет. Москва, 2008.
9. Ю. Астахов, Х.Бабаев. Теория бухгалтерского учета. Москва, 2011.
10. Пачоли Л.Трактат о счетах и записях /под ред.Я.В.Соколова. Москва, 1994.
11. Хендриксон Е.С., Ван Бреда М.Ф “Теория бухгалтерского учета.” /под ред. И.В.Соколова – “Финансы и статистика”. Москва, 1977.

*Səbzəliyev S.M. prof.
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti*

X Ü L A S Ə

MÜHASİBAT UÇOTUNUN ELM KİMİ TƏŞƏKKÜL TAPMASI, ONUN PRİNSİPLƏRİ VƏ FORMALAŞMASI

Məqalədə mühasibat uçotunun necə bir elm kimi yaranması və onun inkişafı mərhələləri, bu sahədə araşdırmalar aparan xarici ölkə alimlərinin, o cümlədən, azərbaycanlı alimlərin bu proseslərə münasibətləri nəzərdən keçirilmişdir. Daha sonra isə Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarının Azərbaycanın Milli Mühasibat Uçotu Standartlarının hazırlanmasındakı roluna qiymət verilmiş, eyni zamanda son dövrlərdə mühasibat uçotuna dair ədəbiyyatlarda tez-tez rast gəlinən mühasibat uçotu prinsipi anlayışına münasibət bildirilmiş, müxtəlif prinsiplərin (muxtariyyət, obyektivlik, konservatizm, hesablama, ardıcılıq, konfidensiallıq, pul ölçüsü, varislik, planlaşma və s.) mahiyyəti və əhəmiyyəti məntiqi ardıcılıqla açıqlanmışdır.

*Сабзалиев С.М. проф.
Азербайджанский Государственный
Экономический Университет*

Р Е З Ю М Е

СТАНОВЛЕНИЕ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА КАК НАУКИ, ЕГО ПРИНЦИПЫ И ФОРМИРОВАНИЕ

В статье рассматриваются становление и этапы развития бухгалтерского учета, взгляды ученых, в том числе азербайджанских на эти процессы. Далее, в статье дана оценка роли Международных Стандартов Финансовой Отчетности в разработке Национальных Стандартов Бухгалтерского Учета, высказаны замечания в адрес ученых, раскрывающих принципы бухгалтерского учета (автономность хозяйствующего субъекта, объективность, консерватизм, метод начисления, преемственность, последовательность, конфиденциальность, денежное измерение и др.) Наряду с этим, в статье логически раскрываются сущность этих принципов, обосновывается их значение для разработки учетных стандартов и составления финансовой отчетности.

*Sebzeliyev S.M. prof.
Azerbaijan State
Economic University*

S U M M A R Y

FORMATION OF ACCOUNTING AS A SCIENCE AND ITS PRINCIPLES

The article deals with the formation of Accounting as a science, its development stages, approach of scientists of foreign countries and Azerbaijan to these processes. Also, the role of International Standards of Financial Accounts in making of Azerbaijan National Accounting Standards was appreciated, the notion of principle of accounting was reviewed, the essence of different principles (autonomy, objectivity, conservatism, accountancy, sequence, confidentiality, unit of currency, inheritance, planning and so on.) and their importance were explained in logical order.

UOT–347.73

AZƏRBAYCANDA VERGİ SİYASƏTİ VƏ VERGİ İŞİNİN TƏŞKİLİ FORMALARI

Açar sözlər: vergi siyasəti, vergi işinin təşkili, formaları, vergi islahatları, vergi qanunvericiliyi

Ключевые слова: налоговая политика, организация налоговой работы, формы, налоговой реформы, налоговое законодательство

Key words: tax policy, organization of tax work, forms, tax reforms, tax legislation.

Azərbaycan iqtisadiyyatında son illər baş verən sürətli inkişaf, iqtisadi artım templərinin yüksək göstəricilərə çatdırılması, sahibkarlığın, kiçik və orta biznesin təşəkkül tapması, regionların sosial iqtisadi inkişafında əldə edilən nailiyyətlər ölkəmizdə həyata keçirilən iqtisadi islahatların uğurla reallaşdırılmasından xəbər verir. Əsas Ümummilli Lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş iqtisadi inkişaf strategiyası qısa zaman ərzində iqtisadi sahədə böyük nailiyyətlərin əldə edilməsinə, Azərbaycanın regionda ən dinamik inkişaf edən bir dövlətə çevrilməsinə imkan vermişdir. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin siyasi kursuna əsaslanaraq Prezident İlham Əliyevin yürütdüyü siyasət ilk növbədə, ölkədə sosial iqtisadi inkişafın və regional siyasətin gücləndirilməsi, sahibkarlığa dövlət qayğısının artırılması, iş adamları üçün əlverişli şəraitin yaradılması, yeni iş yerlərinin açılması, inzibati idarəetmə strukturlarının təkmilləşdirilməsi və beynəlxalq standartlara çatdırılması kimi mühüm həlqələri əhatə etməklə dövlətçilik maraqlarına xidmət edən iqtisadi strategiyanın uğurla həyata keçirilməsinə zəmin yaradıb. Bu siyasətin nəticəsi olaraq Azərbaycan iqtisadiyyatında müşahidə olunan müsbət dəyişikliklər özünü təkcə bazar münasibətlərinin dərinləşməsində deyil, həm də işgüzar mühitin aktivləşməsi və dinamikləşməsində, sahibkarlıq subyektlərinin sayının gündən–günə artmasında göstərir. Hər il minlərlə yeni müəssisə, hüquqi və fiziki şəxs sahibkarlıq fəaliyyətinə başlayır, işgüzar münasibətlərə qoşulur. Belə bir şəraitdə yüz minlərlə vergi ödəyicisinin fəaliyyətinə vergi nəzarətini qurmaq, onlara keyfiyyətli xidmət etmək qlobal bir vəzifəyə çevrilməkdədir.

Vergilər iqtisadiyyata təsirin maliyyə–iqtisadi sisteminin bir hissəsi olmaqla dövlətin iqtisadi tənzimlənməsinin əsas aləti kimi çıxış edir. Dövlət ölkənin vergi sistemini yaratmaqla müəyyən maliyyə siyasətinin məqsədləri üçün ondan istifadə etməyə çalışır. Bununla əlaqədar olaraq vergi siyasəti maliyyə siyasətinin nisbətən müstəqil istiqaməti kimi formalaşır.

Vergi siyasəti dedikdə, maliyyə resurslarının yenidən bölüşdürülməsi hesabına dövlətin və cəmiyyətin ayrı–ayrı sosial qruplarının maliyyə tələbatlarının təmin olunması və həmçinin ölkə iqtisadiyyatının normal inkişaf etdirilməsi məqsədi ilə ölkənin vergi sisteminin formalaşdırılması üzrə dövlətin həyata keçirdiyi iqtisadi, maliyyə və hüquqi tədbirlərin məcmusu başa düşülür. Dövlət vergi siyasətini həyata keçirərkən vergilərə məxsus funksiyalara söykənir və fəal vergi siyasətinin həyata keçirilməsi üçün bu funksiyalardan istifadə olunur. Dövlət vergi siyasətini həyata keçirmək üçün müxtəlif metodlardan istifadə edir. Vergi siyasəti dövlətin iqtisadi siyasətinin tərkib hissəsi olmaqla, onun həyata keçirilməsinin forma və metodlarından əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır.

Vergi siyasəti iqtisadi inkişaf siyasətini reallaşdırmalıdır. Dövlət sahibkarlar üçün minimal vergi dərəcələri təyin etməklə vergi yükünü yumşaldır və öz xərclərini – ilk növbədə sosial proqramlara yönəldilən məsrəfləri azaldır. Vergi siyasətinin təhlili zamanı vergi siyasətinin subyektləri, formalaşdırma prinsipləri, alətləri, məqsəd və metodları kimi anlayışları fərqləndirmək lazımdır.

Azərbaycan Respublikasında vergi siyasətinin subyektinə Respublika (rayonlar), Muxtar Respublika və yerli özünüidarəetmə orqanları (bələdiyyələr) daxildir. Vergi siyasətinin hər bir subyekti vergi qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş səlahiyyətlər çərçivəsində vergi müstəqilliyinə malikdir.

Vergi siyasəti həyata keçirilən zaman dövlətin iqtisadiyyatın tənzimlənməsində iştirakı vergi tarifi, vergi güzəştləri, vergi bazası və bir sıra digər vergi alətlərinin köməyi ilə təmin edilir. Bu zaman dövlət vergi alətlərindən istifadənin birbaşa və dolaylı metodlarından istifadə edir. Tənzimləmə və stimullaşdırma proseslərinə dövlətin birbaşa təsirinin xarakterik nümunəsi kimi vergi güzəştlərindən istifadə etməklə vergidən tam və yaxud qismən azad etməni misal göstərmək olar. Vergi qoyma bazası gəlir və ya mənfəət olan ayrı-ayrı vergi növləri üzrə vergidən tam azad etmə dövlət tərəfindən iqtisadiyyatın yeni sahələrinin və ya fəaliyyət növlərinin inkişaf etdirilməsi və ölkənin qeyri-əlvərişli regionlarına investisiya qoyuluşlarının stimullaşdırılması üçün tətbiq olunur.

Respublikada aparılan vergi siyasəti vergi dərəcələrinin aşağı salınması və vergi güzəştlərinin azaldılması hesabına vergitutma bazasının genişləndirilməsinə, iqtisadiyyata investisiya qoyuluşunun stimullaşdırılmasına, hüquqi şəxslərlə fərdi sahibkarlar arasında, rezident və qeyri rezident vergi ödəyiciləri arasında vergi yükünün bərabərləşdirilməsinə, kiçik və orta sahibkarlıq, biznes fəaliyyəti üçün əlvərişli şəraitin yaradılmasına və son nəticədə mövcud iqtisadi potensialın artırılmasına və əhəlinin maddi rifahının yüksəldilməsinə yönəldilmişdir.

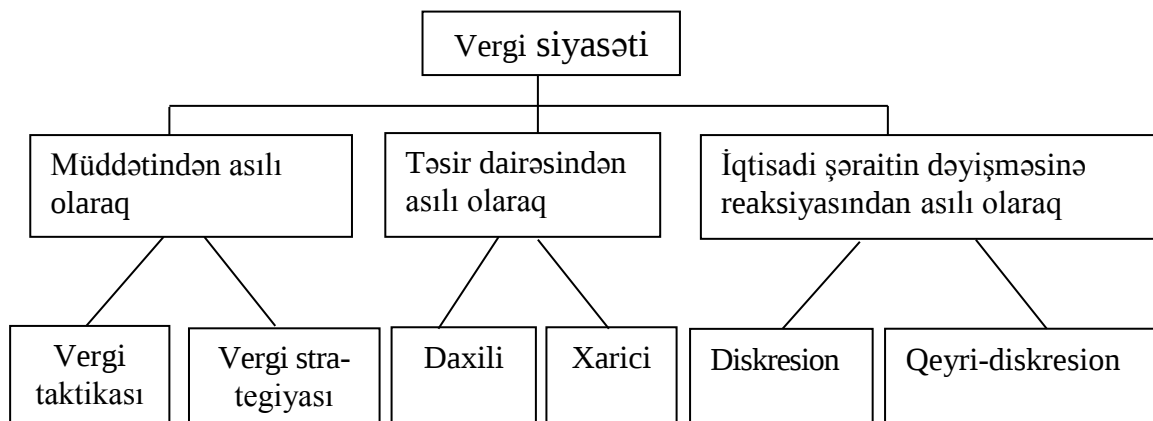
Vergi siyasəti dövlətin maliyyə siyasətinin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Ölkənin vergi sistemini yaradarkən, dövlət ondan müəyyən maliyyə siyasətinin məqsədləri üçün istifadə etməyə can atır. Vergilər iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin əsas elementlərindən biridir.

Dövlətin vergi siyasəti dedikdə, dövlət tərəfindən işlənilib hazırlanmış, vergi sahəsində cəmiyyətin qarşısında duran bu və ya digər vəzifələri həyata keçirməyə yönəlmiş tədbirlər sistemi başa düşülür.

Vergi siyasətinin əsas məqsədi vergilərin mahiyyəti və funksiyalarından irəli gəlir və məcmu ictimai məhsulun bir hissəsinin dövlət tərəfindən alınmasından və bu vəsaitlərin büdcə vasitəsi ilə yenidən bölüşdürülməsindən ibarətdir.

Vergi siyasəti həyata keçirilərkən dövlət büdcəsinin tənzimlənməsi, planlaşdırılması və ona nəzarətin qanunla müəyyən edilmiş hüquqi normaları reallaşdırılır. İqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış vergi siyasəti vəsaitlərin vergi sistemi vasitəsi ilə toplanmasının optimallaşdırılması məqsədini güdür.

Vergi siyasətinin həyata keçirilmə müddətindən, təsir dairəsindən, iqtisadi vəziyyətin dəyişməsinə reaksiyasından asılı olaraq müxtəlif formaları mövcuddur. Bu formaları şəkil 1-də olduğu kimi təsvir etmək olar.

Şəkil 1. Vergi siyasətinin formaları

Beləliklə, gələcək nəzərə alınmaqla hazırlanan vergi siyasəti vergi strategiyası, cari dövrdə həyata keçirilən vergi siyasəti isə vergi taktikası adlanır.

İqtisadiyyatın vəziyyətindən, iqtisadi inkişafın cari mərhələsində dövlətin üstün hesab etdiyi məqsədlərdən asılı olaraq vergi siyasətinin müxtəlif tiplərindən istifadə olunur. Vergi siyasətinin üç tipi bir-birindən fərqləndirilir:

- maksimal vergilər siyasəti;
- optimal vergilər siyasəti;
- sosial yönümlü yüksək dərəcəli vergilər siyasəti.

Maksimal vergilər siyasəti zamanı dövlət yüksək vergi dərəcələri tətbiq etməklə, vergilərin sayını artırmaqla, vergi güzəştlərini ixtisar etməklə vətəndaşlardan mümkün qədər çox maliyyə vəsaitləri toplamağa çalışır.

Optimal vergilər siyasəti zamanı dövlət sahibkarlıq fəaliyyətinin subyektləri üçün vergi yükünü yüngülləşdirir, onların inkişafına təkan verən əlverişli vergi mühiti yaradır. Bu isə dövlət xərclərinin azalmasına, ilk növbədə sosial proqramların məhdudlaşdırılmasına səbəb olur.

Vergi siyasətinin üçüncü tipi həyata keçirilərkən dövlət kifayət dərəcədə yüksək vergilər tətbiq etməklə nəzərəcərpacaq sosial müdafiə proqramları işləyib hazırlayır. Bu zaman büdcə gəlirlərinin böyük hissəsi müxtəlif sosial fondların artırılmasına yönəldilir.

Vergi siyasətinin həyata keçirilməsi üsulları dövlətin bu siyasəti aparmaqla əldə etməyə çalışdığı məqsədlərdən asılıdır. Müasir şəraitdə vergi siyasətini həyata keçirməyin aşağıdakı üsullarından istifadə olunur:

- vergi ödəyicisinin üzərinə düşən vergi yükünün dəyişdirilməsi;
- vergitutmanın bir üsul və formalarının digəri ilə əvəz edilməsi;
- bu və ya digər vergilərin yayılma dairəsinin dəyişdirilməsi;
- vergi güzəştlərinin daxil edilməsi və ya ləğvi;
- vergi dərəcələrinin differensiallaşdırılmış sisteminin tətbiqi və s.

Vergi siyasətinin məqsədləri bir sıra amillərin təsiri nəticəsində formalaşır. Bu amillərdən ən mühümləri ölkədəki sosial və iqtisadi vəziyyət, cəmiyyətdə sosial-siyasi qüvvələrin yerləşməsidir. Müasir şəraitdə iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə vergi siyasəti aşağıdakı məqsədlərə nail olmaq məqsədini güdür:

- iqtisadiyyatın tənzimlənməsində dövlətin iştirakı;
- hakimiyyətin bütün səviyyələrinin iqtisadi və sosial siyasəti həyata keçirmək üçün lazımı həcmdə maliyyə ehtiyatları ilə təmin edilməsi;
- dövlətin gəlirlərin tənzimlənməsi siyasətinin təmin edilməsi.

Miqyasından və təsir dairəsindən asılı olaraq vergi siyasəti daxili və xarici vergi siyasətinə bölünür.

Daxili vergi siyasəti bir ölkə və ya ərazi vahidi çərçivəsində həyata keçirilir və daxili məsələlərin həllini nəzərdə tutur. Xarici vergi siyasəti isə ikiqat vergitutmanın aradan qaldırılmasına, müxtəlif ölkələrin vergi sistemlərinin yaxınlaşmasına, onların vahid şəkllə salınmasına yönəldilir.

Diskresion vergi siyasəti vergi dərəcələri və ya vergitutmanın strukturu ilə manipulyasiya etmək barədə hökumətin qərarları əsasında həyata keçirilir. O, iqtisadi tənəzzülün tez bir zamanda aradan qaldırılması və tarazlıq vəziyyətinin saxlanılması üçün istifadə edilir.

Qeyri-diskresion vergi siyasəti isə hökumətin qərarlarından asılı olmayaraq, avtomatik surətdə həyata keçirilir. Bu özünütənzimləmə rejimində işləyən mexanizmlərin-«quraşdırılmış özütənzimləyicilərin» köməyi ilə mümkün olur.

Yüksək inkişaf etmiş bazar münasibətləri şəraitində dövlət tərəfindən vergi siyasəti istehsalın, ərazilərin iqtisadi inkişafını, əhəlinin gəlirlilik səviyyəsinin strukturunun dəyişdirilməsi məqsədi ilə ümumi daxili məhsulun yenidən bölüşdürülməsi üçün istifadə edilir.

Vergi siyasətinin əsas subyekti dövlətdir. Dövlətin vergi siyasətinin əsas vəzifələri aşağı-

ğdakılardır:

- sahə və ərazi nöqteyi-nəzərindən ölkə iqtisadiyyatının tənzimlənməsi üçün şəraitin yaradılması;

- dövlətin maliyyə ehtiyatları ilə təmin edilməsi;

- bazar münasibətləri şəraitində əhalinin gəlir səviyyələri arasında yaranmış qeyri-bərabərliyin hamarlanması.

Vergi siyasəti aparılarkən iqtisadiyyatın tənzimlənməsində dövlətin iştirakı vergi dərəcəsi, vergi güzəştləri, vergitutma bazası kimi vergi alətləri vasitəsi ilə həyata keçirilir.

Vergi stimullaşdırmasının ən geniş yayılmış obyektı investisiya fəaliyyətidir. Əksər ölkələrdə bu məqsədə yönəldilmiş mənfəət vergidən tam və ya qismən azad edilir. Vergi güzəştləri vasitəsi ilə kiçik müəssisələrin yaradılması, xarici kapitalın cəlb edilməsi, iqtisadiyyatın inkişafı üçün fundamental əhəmiyyət kəsb edən elmi-texniki layihələr təşviq edilir.

Vergi bazasının formalaşması da dövlətin vergi siyasətinin əsas alətlərindən biridir. Müxtəlif kateqoriyalı vergi ödəyicilərinin vergi öhdəliklərinin həcmnin artıb-azalması məhz ondan asılıdır. O, istehsalın genişləndirilməsi və investisiya layihələri üçün əlavə stimullar və ya məhdudiyyətlər yaradır.

Dövlət fiskal siyasət vasitəsi ilə iqtisadi proseslərə onların gedişatını tənzimləmək məqsədi ilə daim müdaxilə edir. Bu müdaxilə dövlət büdcəsinin gəlir hissəsinin formalaşdırılması məqsədilə vergitutma sahəsində, milli iqtisadiyyatın səmərəliliyinin yüksəldilməsi, iqtisadi artımın, əhalinin məşğulluğunun, pul dövriyyəsinin sabitləşdirilməsinin təmin edilməsi istiqamətində həyata keçirilən tədbirlərin məcmusudur.

Makroiqtisadi tənzimləmənin əsas vasitələrindən biri fiskal siyasətdir. Fiskal siyasət dedikdə, dövlət xərclərinin və vergitutmanın səviyyəsinin dəyişdirilməsi istiqamətində dövlət orqanlarının həyata keçirdiyi tədbirlərin məcmusu başa düşülür.

Dövlət xərcləri dedikdə, dövlətin saxlanılmasına və dövlət satınalmalarına çəkilən xərclər nəzərdə tutulur. Bu satınalmalar büdcə hesabına yolların çəkilməsi, məktəblərin tikilməsindən tutmuş kənd təsərrüfatı məhsullarının, hərbi texnikanın alınmasına qədər olan xərcləri əhatə edə bilər. Bu halda istehlakçı kimi dövlətin özü çıxış edir. Dövlət həm öz ehtiyaclarının ödənilməsi, həm də xidmət, istehsal bazarında tələbin tənzimlənməsi üçün bu satınalmaları həyata keçirir.

Dövlətin həyata keçirdiyi fiskal siyasət aşağıdakı ictimai məqsədlərə cavab verməlidir:

- iqtisadiyyatda dövrü tərəddüdlərin hamarlaşdırılması;

- iqtisadi artım sürətinin yüksəldilməsi;

- əhalinin tam məşğulluquna nail olunması;

- inflyasiyanın mülayim sürətinə nail olunması. Fiskal siyasətin əsas alətləri isə aşağıdakılardır:

- müxtəlif növ vergilər və vergi dərəcələri ilə manipulyasiya edilməsi;

- transfert ödənişlər;

- dövlət xərclərinin digər növləri.

Fiskal siyasətin aşağıdakı tipləri fərqləndirilir:

- diskresion fiskal siyasət;

- avtomatik fiskal siyasət.

Fiskal siyasətin aşağıdakı növləri fərqləndirilir:

- ekspansionist (stimullaşdırıcı);

- restriksionist (qabağını alan).

Dövlət xərclərinin daha bir komponenti də transfert ödənişlərdir. Transfert ödənişlər dövlət xərclərinin yenidən bölüşdürülməsinin bir forması olmaqla əhaliyə pensiya, müavinət və sair şəkildə verilən əvəzsiz dövlət ödənişidir. Transfert ödənişlər əhalinin gəlirlərini artırmaqla istehlak tələbatına dolayısı yolla təsir göstərir.

Diskresion siyasət zamanı dövlət ölkənin iqtisadi vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üçün məqsədyönlü şəkildə vergitutmanı və büdcə xərclərini tənzimləyir.

İqtisadi tənəzzül zamanı isə məcmu tələbi stimullaşdırmaq üçün diskresion fiskal siyasət yolu ilə dövlət, xərclərinin həcmi artırmaqla və ya vergilərin səviyyəsini aşağı salmaqla məqsədyönlü şəkildə büdcə kəsiri yaradır.

Beləliklə, istehsalın tənəzzülü dövründə öz xərclərini artırmaqla və inflyasiya ilə müşayiət olunan iqtisadi yüksəliş dövründə öz xərclərini azaltmaqla, dövlət iqtisadi böhranları yüngülləşdirir, milli istehsalın həcmi artırmağa nail olur.

Avtomatik fiskal siyasət məcmu gəlirin dövrü tərəddüdləri nəticəsində dövlət xərclərinin, vergilərin və dövlət büdcəsinin saldosunun avtomatik olaraq dəyişməsidir. Avtomatik fiskal siyasət iqtisadi yüksəliş dövründə dövlət büdcəsinə xalis vergi daxilolmalarının həcmi avtomatik olaraq artmasını, iqtisadi tənəzzül zamanı isə dövlət büdcəsinə xalis vergi daxilolmalarının həcmi avtomatik olaraq azalmasını nəzərdə tutur. Bu dəyişikliklər «quraşdırılmış özütənzimləyici»lərin təsiri ilə baş verir,

Quraşdırılmış özütənzimləyici-dövlətin iqtisadi siyasətində dəyişiklik etmədən istehsalın və məşğulluğun səviyyələrindəki tərəddüdləri azaltmağa imkan verən bir mexanizmdir.

Məqsəddən asılı olaraq fiskal siyasət ekspansionist və restriksionist ola bilər. Ekspansionist siyasətə bəzən stimullaşdırıcı siyasət də deyirlər. İstehsalın tənəzzülü dövründə dövlət xərclərinin həcmi artırılması və vergi dərəcələrinin aşağı salınması zəruridir. Uzunmüddətli dövrdə vergi dərəcələrinin aşağı salınması iqtisadi artımın stimullaşdırılmasına səbəb olur. Məsələn, inkişaf etmiş ölkələrdə ötən əsrin 80-ci illərində vergi dərəcələrinin aşağı salınması ilə müşayiət olunan vergi islahatları zamanı məhz belə olmuşdur.

İnflyasiyanın sürətinin aşağı salınması üçün isə restriksionist fiskal siyasət həyata keçirilir. Restriksionist siyasətə bəzən «qarşısını alan» siyasət də deyirlər. Bu siyasət dövlət xərclərinin azaldılması və vergi dərəcələrinin yüksəldilməsi yolu ilə həyata keçirilir. Qısa müddətli dövrdə restriksionist siyasət məcmu tələbi azaltmağa imkan verir və bununla da inflyasiyanın aşağı salınmasına köməklik edir. Uzunmüddətli dövrdə isə restriksionist siyasət istehsalın tənəzzülünə və işsizliyin artımına gətirib çıxara bilər.

Vergi siyasətinin səmərəliliyi dövlətin onu hansı prinsiplər əsasında həyata keçirilməsindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Respublikamızda vergi siyasəti aşağıdakı prinsiplər nəzərə alınmaqla həyata keçirilir:

- vergi sisteminin normativ-hüquqi bazasının yaradılması və vergi mədəniyyətinin formalaşdırılması;

- vergi ödəyicilərinin fəaliyyəti üçün əlverişli şəraitin yaradılması və onların hüquqlarının maksimum qorunması;

- vergi sisteminin idarəetmə orqanlarının fəaliyyətinin digər dövlət orqanlarının fəaliyyəti ilə əlaqələndirilməsi;

- dövlət vergi xidməti orqanları əməkdaşlarının fəaliyyəti üçün əlverişli şəraitin yaradılması, onların sosial müdafiəsinin təmini;

- inkişaf etmiş ölkələrin vergi sisteminin özünü doğrultmuş təcrübəsindən istifadə olunması;

- sahibkarlıq və investisiya fəallığını stimullaşdıran, sadə və vergi ödəyicisi tərəfindən başa düşülən vergi sisteminin yaradılması.

Vergi siyasətinin həyata keçirilməsi dövləti vergi islahatları aparmağa sövq edən əsas amillərdən biridir. İnkişaf etmiş ölkələrdə hər 5–7 ildən bir əsaslı vergi islahatları, hər 2–3 ildən bir isə fəaliyyətdə olan vergi normalarının səmərəliliyinin hərtərəfli təhlili aparılır. Respublikamızda da vergi sistemi yeni təşəkkül tapsa da, onun təkmilləşdirilməsi istiqamətində davamlı işlər görülür, bəzi boşluqların və neqativ halların aradan qaldırılması məqsədilə davamlı islahatlar həyata keçirilir. Ölkədə aparılan vergi islahatlarının əsas məqsədi yeni isteh-

sal mülkiyyət münasibətləri şəraitində ölkə iqtisadiyyatının bütün sahələrinin potensial imkanlarından istifadənin səmərəliliyini artırmaqdan, onların dinamik inkişafını təmin etməkdən, kiçik və orta sahibkarlığın formalaşmasına, ümumən iqtisadi sistemdə işgüzarlığı, çevikliyi, təşəbbüskarlığı stimullaşdırmaqla bütövlükdə sosial – iqtisadi inkişafa şərait yaratmaqdan ibarətdir.

Son illər ölkəmizin vergi qanunvericiliyində aparılan əsaslı dəyişikliklər, dövlətimizin yürütdüyü vergi siyasətini makroiqtisadi inkişafı stimullaşdıran iqtisadi alətə çevirmiş, sahibkarlarla vergi xidməti əməkdaşları arasında münasibətlərin qarşılıqlı anlaşma əsasında qurulmasına səbəb olmuş, habelə vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsi vasitəsi ilə vergilərin vaxtında və tam həcmdə büdcəyə alınmasının təmin olunması məqsədilə vergi orqanlarının inzibati strukturunda adekvat islahatların həyata keçirilməsini zəruri etmişdir. Hazırda ölkəmizdə beynəlxalq standartlara uyğun sivil vergi sistemi qurulmaqdadır. Dünya ölkələrinin bu sahədəki təcrübələrinin təhlili və öyrənilməsi, mövcud vergi sistemlərinin müqayisəsi, respublikamızda aparılan islahatları, görülən işləri daha dəqiq qiymətləndirməyə əsas verir.

Azərbaycanda aparılan iqtisadi islahatlar vergi sistemindən də yan keçməmişdir. Keçən əsrin 90-cı illərinin əvvəlində qurulmuş təşkilati mexanizmlə uzun müddət işləyən vergi xidmətində 1999-cu ildən başlayaraq əsaslı islahatların həyata keçirilməsinə başlanmışdır. Bu islahatlar vergi xidmətinin kompleks islahatlarının müfəssəl strateji planına əsaslanır. Qəbul edilən strategiyada dünya standartlarına cavab verən yeni qanunvericilik bazasının yaradılması və təkmilləşdirilməsi, vergi administrasiyasının modernləşdirilməsi, adekvat kadr siyasətinin yeridilməsi, vergilərin dövlət büdcəsinə tam və vaxtında səfərbər edilməsi sahəsinə tədbirlər proqramının həyata keçirilməsini nəzərdə tutur.

İslahatların ilk mərhələsində dövlət başçısı vergi xidmətinə etimad göstərərək 11 fevral 2000-ci il tarixli fərmanı ilə Azərbaycan Respublikası Baş Dövlət Vergi Müfəttişliyinin bazasında dövlətin vergi siyasətinin həyata keçirilməsi, dövlət büdcəsinə vergilər və digər daxilolmaların vaxtında və tam yığılmasını təmin edən və vergitutma sahəsində dövlət nəzarətini həyata keçirən mərkəzi icra hakimiyyəti orqanının – Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyinin yaradılması barədə qərar qəbul edildi. Digər mühüm əlamətə isə Vergi Məcəlləsinin qəbul edilməsi və təkmilləşmiş qanunvericilik bazasının yaradılmasını aid etmək olar. 2001-ci ilin yanvar ayında qüvvəyə minmiş və Azərbaycanın müstəqillik tarixində ilk olan Vergi Məcəlləsinin qəbul edilməsi ölkənin həyatında tarixi bir hadisə olaraq, vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi və onun beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması sahəsində atılmış ən başlıca addımlardan idi.

Vergilər Nazirliyinin həyata keçirdiyi islahatlar proqramı aşağıdakı əsas istiqamətləri əhatə edir: Vergilər Nazirliyinin təşkilati strukturunun təkmilləşdirilməsi sahəsində işlərin genişləndirilməsi;

- tədris Mərkəzinin yaradılması;
- vahid kompüter şəbəkəsinin yaradılması;
- vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsi;
- vergi qanunvericiliyində dəyişikliklərin işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi;
- vergi ödəyicilərinin məlumatlandırılması və vergi təbliğatı və s.

Vergi islahatlarının aparılmasında əsas məqsədlərdən biri vergi ödəyicilərinin və dövlətin maraqlarının maksimal tarazlığına nail olunmasıdır. Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, vergi ödəyicisindən tutulan vergilər onun məcmu gəlirinin 30-40 %-dən çox olduqda iqtisadi fəallığın səviyyəsi aşağı düşür, ölkəyə qoyulan investisiyaların həcmi azalır. Bununla əlaqədar olaraq, dövlətin vergi siyasəti vergi yükünün optimal səviyyəsinə nail olmağa yönəldilməlidir.

Respublikamızda həyata keçirilən vergi islahatlarının əsas istiqamətlərindən biri də əlverişli vergi mühitinə yaradılması ilə xarici investorların ölkəyə cəlb edilməsidir. Bundan əlavə, xarici investisiyaların ölkə iqtisadiyyatına axınını stimullaşdırmaq, zəngin neft-qaz

yataqlarının mənimsənilməsini sürətləndirmək məqsədilə Azərbaycan Respublikası ərazisində hasilatın pay bölgüsü üzrə sazişlər əsasında karbohidrogen fəaliyyətini həyata keçirən xarici şirkətlər üçün müvafiq protokollarla tənzimlənən, Vergi Məcəlləsindən fərqli üstünlüklərə malik olan xüsusi rejimli vergitutma mexanizmi də nəzərdə tutulmuşdur. Bütün bu görülən tədbirlər son illərdə xarici vergi ödəyicilərinin sayının artmasına, xarici investisiya lərin iqtisadiyyata axınının xeyli güclənməsinə səbəb olmuşdur. Azərbaycan Respublikasında iqtisadi siyasətin tərkib hissəsi olan vergi islahatları aşağıdakı başlıca prinsiplərə əsaslanmalıdır:

- ümumi məqsədyönlülük, yəni vergi sisteminin qurulmasında və səmərəliliyinin artırılmasında onun iqtisadi inkişafa məcmu təsirindən çıxış edilməsi;

- sadəlik, yəni vergilərin müəyyən edilməsi və onların yığılması sahəsində hər cür bürokratik maneələrin aradan qaldırılması, tətbiq olunan çoxsaylı hesabat formalarının sayının azaldılması və müəssisələrin mühasibat bölmələrinin işindəki gərginliyin azaldılması;

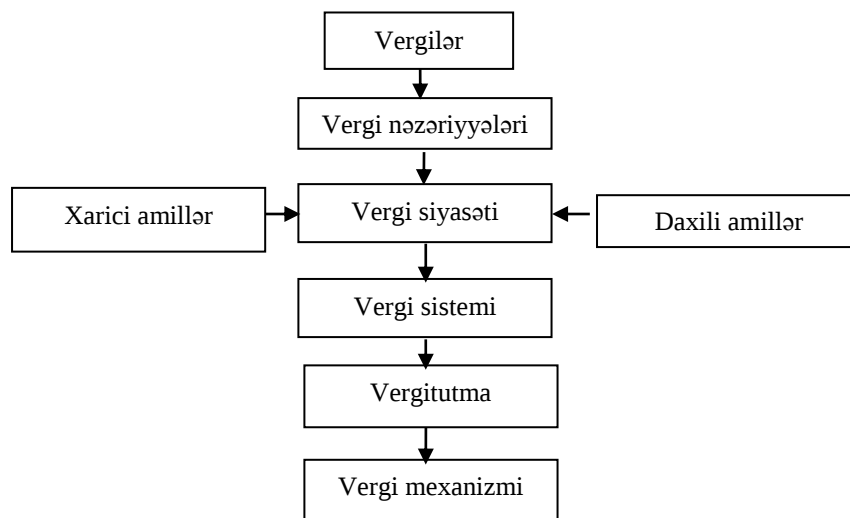
- fiskal səmərəlilik, yəni dövlətin və vergi ödəyicilərinin vergilərin yığılması ilə bağlı xərclərinin vergi daxilolmalarından dəfələrlə az olması, əks halda dövlətin əsas xərclərinin maliyyələşdirilməsinə vəsait çatışmazlığının labüdlüyü;

- vergiləri ödəməkdən yayınma meyhlərinə sədd çəkilməsi, yəni bu və ya digər verginin tətbiqi və onun yığılması qaydalarının müəyyən edilməsi zamanı onun ödənilməsindən yayınmanın və beləliklə də iqtisadiyyatın və bütövlükdə, cəmiyyətin kriminallaşmasının qarşısının alınması üçün müvafiq normativ-hüquqi bazanın hazırlanması və onun tətbiqi;

- universallıq, yəni vergi dərəcələrinin və gəlirlərinin bölüşdürülmə normativlərinin maksimum universallığının təmin edilməsi, müxtəlif kateqoriyalı vergi ödəyicilərinə, sahələrə və fəaliyyət növlərinə vergitutma məqsədi ilə yanaşma müxtəlifliyinin təmin edilməsi;

- ictimai faydalı fəaliyyət növlərinin inkişafının stimullaşdırılması və zərərli fəaliyyət növlərinin qarşısının alınması, yəni səmərəli vergi sistemi qurmaqla istehsal təyinatlı investisiya fəallığının və iqtisadi aktivliyinin, artırılması hesabına cəmiyyət qarşısında duran problemlərin həll edilməsinin ekoloji proqramların həyata keçirilməsinin, ətraf mühitin və insanın sağlamlığı və fəaliyyəti üçün təhlükə törədən fəaliyyət növlərinin qarşısının yüksək vergi müəyyən etməklə alınmasının təmin edilməsi;

- büdcənin və vergi ödəyicilərinin gəlirlərinin inflyasiyadan müdafiəsi, yəni büdcənin maraqları çərçivəsində inflyasiya amilinin nəzərə alınması, vergi ödəyicilərinin müflisləşməsinin və vergiyə cəlb olunan bazanın azalmasının qarşısının alınması, vergi ödəyicilərinin hüquqlarının qorunmasının maksimum təmin edilməsi.

Şəkil 2. Vergi mexanizminin formalaşması

Vergi mexanizmi vergi münasibətlərinin təşkilinin yalnız forma və üsullarını deyil, həm də onların kəmiyyət və keyfiyyətinin müəyyən edilməsi üsullarını özündə birləşdirir.

Müasir təsərrüfatçılıq şəraitində vergilər üzrə idarəetmə qərarlarının elmi cəhətdən əsaslandırılması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Vergilərin idarə edilməsi vergi intizamına əməl edilməsinə, istehsalın inkişafının stimullaşdırılmasına yönəldilir. Vergi stimulları vergi güzəştləri və vergi sanksiyalarından ibarətdir. Vergi güzəştlərinin xüsusiyyətləri vergilərin növündən, hesablama metodikasından, onlardan istifadənin məqsədindən asılı olaraq müəyyən edilir. Dünya təcrübəsi vergi tənzimlənməsinin təşkilinin aşağıdakı prinsiplərini işləyib hazırlayıb:

- vergi güzəştlərinin tətbiqi seçim xarakteri daşımır;
- investisiya güzəştləri müstəsna olaraq dövlət investisiya proqramlarının yerinə yetirilməsini təmin edən vergi ödəyicilərinə verilir;
- vergi güzəştlərinin tətbiqi dövlətin iqtisadi maraqlarına zərər vurmamalıdır;
- vergi güzəştlərinin tətbiqi qaydası qanunla müəyyən edilir.

Vergi nəzarəti hüquqi və fiziki şəxslərin ödədikləri vergilərin dövlət büdcəsinə vaxtında daxil olmasını, düzgün hesablanmasını təmin edir.

Optimal vergi mexanizminin qəbul edilməsi həm müxtəlif növ vergilərin seçilməsi, həm də onların hesablanması və büdcəyə ödənilməsinin uyğun norma və qaydalarının təmin edilməsi deməkdir. Burada vergi güzəştləri və sanksiyalarının tərkibi də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Onlar vergi tənzimlənməsinin və onun tərkib hissəsi olan vergi nəzarətinin əsası kimi çıxış edirlər. Vergi anlayışının daxili potensialının praktikada reallaşmasının iqtisadi-hüquqi üsulu kimi formalaşan vergi mexanizmi təkrar istehsal məqsədlərinə xidmət edir, ümumdövlət, korporativ və şəxsi iqtisadi maraqlar arasında nisbi tarazlığa nail olunmasına kömək göstərir.

Vergi mexanizmi vergi nəzəriyyəsinin bu anlayışı iqtisadi kateqoriya kimi şərh edən bir sahəsidir. Vergi mexanizmi prosesi zamanı yaranan münasibətləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- hüquqi tənzimləmə və reqlamentləşdirmə;
- vergi planlaşdırması və proqnozlaşdırması;
- vergitutmanın idarə edilməsi;
- vergi nəzarəti.

Hüquqi tənzimləmə və reqlamentləşdirmə dövlət orqanları tərəfindən həyata keçirilən vergi tənzimlənməsinin təşkili üzrə qanunvericilik aktlarının işlənilib hazırlanması və qəbul edilməsidir. Vergilər haqqında qanunlar, büdcə haqqında qanun və digər analoji normativ sənədlər belə reqlamentləşdirici sənədlərdir. Maliyyə Nazirliyi, Vergilər Nazirliyi mövcud qanunvericilik və hökumətin qərarları əsasında təlimat və digər sənədlər işləyib hazırlayırlar. Bu sənədlər onlara öz səlahiyyətləri çərçivəsində vergi münasibətlərinin təşkilinin vergi intizamına əməl edilməsini təmin edən, iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsinə imkan yaradan, dövlətin iqtisadi inkişafının müasir vəziyyətinin tələblərinə cavab verən vahid qaydalarını təyin etməyə imkan verir.

Vergi mexanizminin elementləri eyni zamanda həm də müstəqil komplekslərdir, onların hər birinin özünün təşkili, qiymətləndirilməsi qaydaları mövcuddur.

1. A.K.Ələsgərov. Azərbaycan iqtisadiyyatı. Bakı, «Elm», 2004.
2. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. Bakı, 2010.
3. F.Ə.Məmmədov, A.F.Musayev, M.M.Sadiqov, Z.H.Rzayev, Y.A.Kəlbiyev. Vergitutmanın nəzəri və metodoloji əsasları. Bakı, 2001.

4. Y.A.Kəlbəliyev, T.M.Hümbətov. Vergilərin hesablanması dair praktikum. Bakı, 2008.
5. K.F.Heydərov. "Gömrük işinin əsasları, gömrük işinin təşkili və texnologiyası", 1-ci cild Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı. Bakı, 1998.
6. Т.Ю.Юткина. Налоги и налогообложение. М., 2002.
7. В.Г.Пансков. Налоги и налогообложение в Российской Федерации. М., 2002.
8. Müəssisələrin mühasibat uçotunun hesablar planı və onun tətbiqinə dair təlimat. Bakı, Azərbaycan «Bilik» Maarifçilik Cəmiyyəti, 1996.

*Xudaverdiyeva K.A. dos.
Bakı Biznes Universiteti*

X Ü L A S Ə

AZƏRBAYCANDA VERGİ SİYASƏTİ VƏ VERGİ İŞİNİN TƏŞKİLİ FORMALARI

Vergilər iqtisadiyyata təsiri maliyyə iqtisadi sisteminin bir hissəsi olmaqla, dövlətin iqtisadi tənzimlənməsinin əsası kimi çıxış edir.

Dövlətin vergi siyasəti dedikdə, dövlət tərəfindən işlənilib hazırlanmış vergi sahəsində cəmiyyətin qarşısında duran bu və ya digər vəzifələri həyata keçirməyə yönəlmiş tədbirlər sistemi başa düşülür.

Vergi siyasəti həyata keçirilərkən dövlət büdcəsinin tənzimlənməsi, planlaşdırılması və ona nəzarətin qanunda müəyyən edilmiş hüquqi normaları reallaşdırılır.

*Худавердиева К.А. доц.
Бакинский Университет Бизнеса*

P E 3 Ю М Е

НАЛОГОВАЯ ПОЛИТИКА И ФОРМЫ ОРГАНИЗАЦИИ НАЛОГОВОГО ОБЛОЖЕНИЯ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Налоги, как основа экономических показателей, а также является частью государственного регулирования финансовой системы экономического влияния на экономику.

Государственная налоговая политика понимается, как система мер, направленных на осуществление тех или иных задач общества в области налога обложения.

Во время реализации налоговой политики влияние на государственный бюджет, планирование и контроль осуществляется установленными юридическими нормами государственным законодательством.

*Hudaverdiyeva K.A. assist.prof.
Baku Business University*

S U M M A R Y

TAX POLICY IN AZERBAIJAN AND FORMS OF ORGANIZATION OF TAX WORK

Taxes perform as a basis of Economical Regulation of State as well as being a part of financial economical system of impact on the Economy.

Tax policy of State is understood as a system of measures directed to implement these or other tasks of society in the field of taxes prepared by State.

When implementing tax policy, legal norms of the law on regulating, planning and controlling of State Budget are realized.

UOT - 336

MÜƏSSISƏNİN MALİYYƏ VƏSAİTLƏRİNİN İDARƏ OLUNMASI PROSESİNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: maliyyə, resurs, səmərəlilik, planlaşdırma, pul vəsaitləri, maliyyə nəzarəti, təhlil.

Ключевые слова: финансы, ресурсы, эффективность, планирование, деньги, финансовый контроль, анализ.

Key words: financial, resource, efficiency, planning, money, financial control, analysis.

Maliyyə resursları ümumi daxili məhsulun və milli gəlirin bölüşdürülməsi prosesində yaradılır. Ümumdövlət səviyyəsində (makro səviyyədə) mərkəzləşdirilmiş maliyyə resurslarının (mərkəzləşdirilmiş fondlar) formalaşmasının birinci və əsas mənbəyi milli gəlirdir.

Müəssisənin maliyyə resursları - konkret təsərrüfat subyektinin sərəncamında olan bütün pul vəsaitlərinin və daxilolmaların məcmusudur. Maliyyə resursları müəssisənin gəlirlərinin əmələ gəlməsi, bölüşdürülməsi və istifadəsi prosesini əks etdirir.

Müəssisə səviyyəsində maliyyə resursları məqsədli, təyinatlı pul fondlarının (əməyin ödənilməsi fondu, istehsalın inkişafı fondu, maddi mükafatlandırma fondu və s.) yaradılması, dövlət büdcəsi, banklar, mal satanlar, sığorta orqanları və digər müəssisələr qarşısında öhdəliklərin yerinə yetirilməsi, habelə xammal, material alınmasının, əməyin ödənilməsinin maliyyələşdirilməsi və s. üçün istifadə edilir. Müəssisədə maliyyə vəsaitlərinin idarə olunması çoxşaxəli prosesdir və maliyyə xidməti heyətindən kifayət qədər bacarıq, səy və vərdişlər tələb edir.

Müəssisənin maliyyə vəsaitlərinin idarə olunmasında aşağıdakılar nəzərdə tutulur:

- maliyyə vəsaitlərinin idarə olunması üzrə xüsusi bölmənin yaradılması;
- maliyyə xidmətinin təşkilati strukturunun və onun işçilərinin yüksək ixtisas səviyyəsinin müəyyən edilməsi;
- müəssisənin maliyyə siyasətinin işlənib hazırlanması;
- maliyyə vəsaitlərinin idarə olunması üzrə xidmətin texniki təchizatı;
- plan-proqnoz fəaliyyətinin həyata keçirilməsi, ən müvafiq qərarların qəbul edilməsi, operativ və uzunmüddətli planların işlənib hazırlanması məqsədilə informasiya bazasının yaradılması.

Müəssisədə maliyyə işlərinin tərkibi və həcmi əsasən aşağıdakılardan ibarətdir:

- maliyyə planlaşdırılması;
 - hesablaşmaların təşkili;
 - maliyyə nəzarəti;
 - müəssisənin maliyyə vəziyyətinin və təsərrüfat-maliyyə fəaliyyətinin təhlili.
- Maliyyə planlaşdırılmasının mahiyyəti müəssisənin pul ehtiyatlarının yaradılması, bölüşdürülməsi, təkrar bölüşdürülməsi və istifadəsi proseslərinin planauyğun sürətdə idarə olunmasından ibarətdir. İstehsal elementlərinin hərəkətinə nisbətə ayrılmış pul axarları maliyyə planlaşdırılmasının obyektidir.

Maliyyə planlaşdırılmasında məqsəd aşağıdakılardan ibarətdir:

- maliyyə ehtiyatlarının mövcudluğu və onlara tələbat arasında uyğunluğun təmin olunması;
- daha ucuz maliyyə ehtiyatları mənbələrinin və onlardan səmərəli istifadə yollarının aşkar edilməsi;
- istiqamətlər üzrə maliyyə ehtiyatlarının bölüşdürülməsinin ən münasib nisbətinin müəyyən edilməsi;

- vəsaitlərin istifadəsinin konkret istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi.

Təcrübədə illik, operativ və perspektiv maliyyə planlarını fərqləndirilir. Əsas planlaşdırma dövrü—1 ildir. Bazarın inkişaf perspektivlərinin tədqiqi proqnozlaşdırma adlanır. İqtisadi təcrübədə qismüddətli—3 ilə qədər, ortamüddətli—10 ilə qədər və uzunmüddətli—10 ildən yuxarı proqnozlaşdırma müddətləri müəyyən edilir.

İstənilən müəssisənin maliyyə təminatı işinin mühüm hissəsi hesablaşmaların səmərəli təşkilidir. O, təchizatçı və podratçılarla, alıcı və sifarişçilərlə və digər kontragentlərlə qarşılıqlı maliyyə öhdəlikləri üzrə optimal sistemin yaradılmasını nəzərdə tutur. Tətbiq olunan hesablaşmaların forma və metodlarının səmərəliliyi dövrüyyəyə cəlb edilən maliyyə resurslarının kəmiyyətinə və onların səmərəli istifadəsinə birbaşa təsir göstərir. Belə ki, bir tərəfdən vaxtında həyata keçirilən ödənişlər müəssisəyə sanksiyalar (penya, cərimə və s.) şəklində olan əlavə xərclərdən qaçmaq imkanı verir, digər tərəfdən normal gecikdirmələr müəssisəyə dövrüyyəyə əlavə daxil edilmiş maliyyə ehtiyatlarından öz maliyyə öhdəliklərinin həyata keçirilməsi üçün istifadə etməyə imkan verir.

Alıcı və sifarişçilərdən vaxtında alınmış pul vəsaitləri dövrüyyədən çıxarılmış maliyyə resurslarının kəmiyyətini azaldır ki, bu da dövrüyyəyə digər mənbələrdən daxil edilən maliyyə vəsaitlərinin məbləğini azaltmağa imkan verir. Ödənişlərin gecikdirilməsi zamanı müəssisə borcluya qanuni əsaslarla müqavilə üzrə müəyyən olunmuş zərərin ödənilməsi üçün tələblər irəli sürmək hüququna malikdir.

İstifadə olunan hesablaşma formalarının təhlili əsasında, onlara müəssisənin xeyrinə olan düzəlişlərin aparılması şirkətin maliyyə xidmətinin birbaşa və bilavasitə vəzifələrindəndir.

Maliyyə nəzarəti kapital dövrüyyəsinin və təsərrüfat fəaliyyətinin bütün mərhələlərində, müəssisənin bütün şöbə və idarələrində həyata keçirilməlidir. Bu cür hərtərəfli nəzarət imkanı obyektiv fakt kimi istehsal resurslarının maddi-material hərəkətinə müvafiq pul vəsaitlərinin dövretməsilə xidmətlə təmin edilir.

Müəssisədə maliyyə nəzarətinin obyektlərinə aiddir:

- əsas və dövrüyyə vəsaitləri;
- fondlar və ehtiyatlar (əmək haqqının ödənilməsi, təmir, amortizasiya və s.);
- işçilərin sayı və ehtiyat işçi qüvvələrinin səmərəli istifadə səviyyəsi;
- maya dəyəri və gəlir;
- maliyyə təminatı mənbələri;
- müəssisənin real proseslərin pul ifadəsində hesablana biləcək digər məsələ və fəaliyyət dairələri.

Maliyyə nəzarəti həm daxili (müəssisə daxilindəki təsərrüfat prosesləri üzərində), həm də xarici (müəssisənin xarici mühit subyektləri ilə qarşılıqlı münasibətləri, o cümlədən, dövlət hakimiyyət orqanları ilə münasibətləri) ola bilər. Daxili nəzarətin subyektləri sexlər, bölmələr, idarələr və bütövlükdə müəssisədir. Xarici nəzarətin subyektləri kimi müəssisənin təsərrüfat və maliyyə əməliyyatları üzrə qarşılıqlı əlaqəyə girdiyi təşkilat və fərdi şəxslər çıxış edir.

Maliyyə nəzarəti planlaşdırılmış kapital dövrüyyəsidəki ziddiyyət və pozuntu faktlarının aşkara çıxarılması və təsbit edilməsində ifadə olunur. O, həmçinin aşkara çıxarılan pozuntuların aradan qaldırılması üzrə tədbirlərin işlənib hazırlanmasını və onların qarşısının alınması və profilaktikası sisteminin tətbiq edilməsini nəzərdə tutur.

Maliyyə nəzarəti faktiki əldə olunan nəticələrin müqayisə edildiyi kəmiyyət göstəriciləri, norma və normativlər olmadan mümkün deyildir. Yalnız belə müqayisə əsasında bu və ya digər hadisə, bütövlükdə müəssisənin və ya onun ayrı-ayrı bölmələrinin maliyyə vəziyyəti barədə nəticə çıxarmaq olar.

Müəssisənin təsərrüfat-maliyyə fəaliyyətinin təhlili ötən dövr ərzində onun kompleks şəkildə öyrənilməsini, obyektiv maliyyə vəziyyətinin müəyyən edilməsini, ehtiyatların və

gələcək inkişaf meyllərinin aşkar edilməsinin vəsaitlərdən optimal istifadə yollarının müəyyən olunmasını tələb edir.

Təhlilin mənbəyi kimi mühasibat balansı və hesabatı, statistika hesabatı, müəssisənin əmlakının vəziyyətinin və onun maliyyə təminatının hərəkət və dəyişikliklərini əks etdirən daxili işləmə sənədləri çıxış edir.

Təhlilin nəticələri əsasında müəssisənin maliyyə vəziyyətinin durumu haqqında nəticə çıxarılır və lazım gəldikdə, onun yaxşılaşdırılması üzrə tədbirlər işlənib hazırlanır.

Müəssisədə maliyyə işinin aparılması üçün müstəqil idarəetmə strukturu olan maliyyə şöbəsi yaradılır. Orta və kiçik müəssisələrdə maliyyə işini, ənənəvi olaraq, mühasibatlıqla, ya satış şöbəsi ilə, və yaxud marketinq xidməti ilə birləşdirilmiş bölmələr həyata keçirir.

Maliyyə işinin məqsədi maliyyə ehtiyatlarının dövryyəsinin təmin edilməsindən, yəni maliyyə ehtiyatlarının axtarışından, onların dövryyənin müxtəlif mərhələləri üzrə optimal bölüşdürülməsindən, faydalı istifadəsindən ibarətdir. Bütün bu problemlər müəyyən işləmə mexanizmlərinə, öz qayda və üsullarına malikdir. Maliyyə şöbəsinin işi sintez xarakterli olması ilə fərqlənir. Belə ki, müəssisənin maliyyə yekunlarında onun bütün bölmələrinin fəaliyyəti əks olunur. Müəssisənin fəaliyyətinin yekunları maliyyə göstəricilərində – gəlirlərdə, xərclərdə, mənfəətin həcmində, rentabellikdə meydana çıxır. Buna görə də, müəssisənin bütün bölmə və idarələrinin söyləri də məhz bunların optimal nisbətlərinə nail olmağa yönəldilməlidir. Bu müəssisənin maliyyə şöbəsinin iqtisadi, texniki və istehsalat xidmətləri ilə sıx əlaqədə olmasına əsas yaradır. Optimal maliyyə axınlarının təşkilindəki roluna görə maliyyə şöbəsi müəssisənin idarəetmə sistemində aparıcı bölmədir. Əksər hallarda müəssisənin maliyyə şöbəsinin müdürinə xüsusi etibarnamə olmadan təmsilçilik hüququ verilə bilər. O, müəssisənin maliyyə və pul vəsaitlərini idarə etmək, pul hesablaşma-kredit və digər maliyyə sənədlərinə imza atmaq səlahiyyətinə malik ola bilərlər.

1. "Mühasibat uçotu haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 1995.
2. D.A.Bağirov, M.X.Həsənlı, L.T.Mehdiyeva, T.T.Qurbanova "Maliyyə" dərslik (II buraxılış). Bakı, 2010.
3. V.Quliyev, A.Kərimov, R.Fətullayev: "Beynəlxalq Uçot və Hesabatı Giriş". Bakı, 2011.
4. Бережной В.И. «Управление финансовой деятельностью предприятий»-учебное пособие – М. «Финансы и статистика». 2008.
5. Галицкая С.В. «Финансовый менеджмент» – (учебное пособие) М, 2009.
6. www.maliyye.gov.az

*Cavadov R.C. i.ü.f.d.
Bakı Biznes Universiteti*

X Ü L A S Ə

MÜƏSSİSƏNİN MALİYYƏ VƏSAİTLƏRİNİN İDARƏ OLUNMASI PROSESİNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Müəssisədə maliyyə vəsaitlərinin idarə olunması çoxşaxəli prosesdir və maliyyə xidməti heyətindən kifayət qədər bacarıq, səy və vərdişlər tələb edir. Maliyyə planlaşdırılmasının məhiyyəti müəssisənin pul ehtiyatlarının yaradılması, bölüşdürülməsi, təkrar bölüşdürülməsi və istifadəsi proseslərinin planauyğun surətdə idarə olunmasından ibarətdir. Maliyyə nəzarəti planlaşdırılmış kapital dövryyəsinə ziddiyyət və pozuntu faktlarının aşkara çıxarılması və təsbit edilməsində ifadə olunur. Müəssisənin fəaliyyətinin yekunları maliyyə göstəricilərində – gəlirlərdə, xərclərdə, mənfəətin həcmində, rentabellikdə meydana çıxır.

*Джавадов Р.Дж. д.ф.э.н.
Бакинский Университет Бизнеса*

Р Е З Ю М Е

ОСОБЕННОСТИ ПРОЦЕССА УПРАВЛЕНИЯ ФИНАНСОВЫМИ РЕСУРСАМИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Процесс управления финансами на предприятии многогранен и требует достаточных средств и усилий, навыков и знаний персонала финансовой службы. Суть финансового планирования заключается в планомерном управлении процессами создания, распределения, перераспределения и использования денежных ресурсов предприятия. Финансовый контроль проявляется в выявлении и фиксации фактов отклонений и нарушений в запланированном кругообороте капитала. Результаты деятельности предприятия проявляются в финансовых показателях: объем доходов, расходов, прибыли и уровень рентабельности.

*Javadov R.J. doctor of Philosophy in Economic Science
Baku Business University*

S U M M A R Y

CHARACTERISTICS OF THE PROCESS OF FINANCIAL RESOURCES OF THE ENTERPRISE

The process of financial management at the enterprise is multifaceted and requires sufficient resources and efforts, skills and knowledge of the personnel of the financial service. The essence of financial planning is the systematic management of processes of creation, distribution, redistribution and use of monetary resources of the enterprise. Financial control is manifested in the identification and fixing of the facts, deviations and violations in the planned circulation of capital. Results of activity of the enterprise are manifested in the financial indicators: the volume of revenues, expenses, profit and profitability.

*Nadirov A.A.i.e.d., prof.
Akademik, Əməkdar Elm xadimi*

UOT – 339

QEYRİ-NEFT SEKTORU VƏ REGIONLARIN TARAZLI SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAFI

Açar sözlər: regionlar, qeyri-neft sektoru, məhsuldar qüvvələr, səmərəli inkişaf.

Ключевые слова: регионы, не нефтяной сектор, производительные силы, рациональное развитие.

Key words: regional, non-state oil sector, efficient development, productive forces.

Müasir Azərbaycan iqtisadiyyatının kökləri bir neçə əsr bundan qabaq yaranırsa da, onun milli mənafeələrə tam müvafiq inkişaf meylləri xeyli gec özünü büruzə vermişdir. Bunlardan birini, əslində ölkə üçün taleyüklü əhəmiyyət daşıyan çox vacib istiqamət, yəni iqtisadi inkişafın düzgün və səmərəli ərazi nisbətlərinin yaranması təşkil etmişdir. Keçən əsrin 70-80-ci illərində uzun sürən müstəmləkə sisteminin Azərbaycana qarşı qərəzli münasibətlər şəraitində onun istehsalında yaranan birtərəfli inkişaf və bir çox məhdudiyyətlər Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən cəsarətlə dəf edildi, Azərbaycan iqtisadiyyatının çox şaxəli inkişaf etdirilməsi sahəsində fəaliyyəti nəticəsində onun fədakar respublikanın bütün regionlarında istehsalın bir sıra istiqamətlərinin ciddi dirçəlməsi baş verdi. Lakin Sovet hakimiyyətinin siyasi iflası uğraması və qazanılan müstəqilliyin həttə qısa ilk yarım illik dövründə hökm sürən başsızlıq şəraitində bu böyük nailiyyətlər, nəinki davam olunmadı, əksinə ölkənin əvvəlki uğurları çox sahədə məhv edildi. Təkcə onu demək kifayətdir ki, bu dövrdə keçən əsrin 80-ci illərinin ortalarına nisbətən, Azərbaycanın istehsal potensialı təxminən 1/4 və sənaye istehsalı isə demək olar ki, yarıbayırı azaldı.

Azərbaycanın başlıca sərvəti olan yanacaq ehtiyatlarının ilk dəfə milli mənafeələrə cavab verən istiqamətdə istifadəsini müəyyən edən, ümumxalq tələbi ilə ikinci dəfə ölkə rəhbərliyinə dəvət olunan Heydər Əliyevin uzaqgörənliyi ilə ərsə gətirilən "Əsrin Müqaviləsi" strategiyasının gerçəkləşdirilməsi nəticəsində müstəqillik illərində Azərbaycanda neft hasilatı 4,3 dəfə artaraq 50,9 milyon tona, qaz hasilatı 3,1 dəfə artaraq 26,3 milyard kub/m çatdı) ölkə tarixində bu sahələrdə istehsalın ən yüksək səviyyəsinə nail olundu. Bununla yanaşı ölkə iqtisadiyyatının bazar iqtisadi münasibətlərinə keçid istiqamətində zəruri islahatlar həyata keçirildi. Başqa sərvətlərlə də xeyli zəngin respublikanın iqtisadi inkişaf potensialı sırasına bu dövr əlavə güclü maliyyə vəsaitləri də daxil oldu. Uzun müddət imperiyanın tərkibində ədalətsiz kəskin maliyyə qıtlığından əziyyət çəkən Azərbaycan nəhayət ilk dəfə bu hesaba öz iqtisadiyyatını istədiyi kimi əsaslı inkişaf etdirmək imkanı əldə etdi. Müstəqil ölkənin milli maraqlarına uyğun məcrada müəyyən edilmiş iqtisadi yüksəlişin daha sürətlə inkişaf imkanları artdı. Tezliklə, artıq 1996-cı ildən başlayaraq Azərbaycanın iqtisadiyyatı dirçəldi və ancaq yüksək inkişaf xətti ilə irəliləməyə başladı. Yeni şəraitdə bazar iqtisadiyyatının sosial yönümlü inkişaf istiqaməti əsas seçim kimi qəbul olundu ki, bu da ilk növbədə əhalinin rifahının müntəzəm artımını təmin etdi. İqtisadi potensialı daima artan Azərbaycanın milli maraqlara uyğun inkişafı getdikcə daha çox, əsasən, investisiya yönümlülüüyü ilə seçilməsi səciyyələnməyə başladı. Həm də çox əlamətdardır ki, yaxın vaxtlara qədər xarici investorlardan asılı olan Azərbaycan, indi artıq çox ölkələrə kredit verir. Xeyli vaxtdır ki, ölkənin büdcə xərclərinin mühüm hissəsi iqtisadiyyatın inkişafına sərf edilir. Artıq bu xərclər 2012-ci ildə 44 faizi ötüb keçmişdir. Əsas kapitalla yönəldilən ümumi vəsaitlərdə daxili investisiyaların həcmi

ildən-ilə artaraq, 2000-ci ildəki 47,6 faizdən 2012-ci ildə 80,3 faizə qalxmışdır. İqtisadi inkişafda daxili investisiyaların mütləq üstünlüyü imkan verir ki, hər inkişaf mərhələsində ölkə üçün ən zəruri sahələrin və istiqamətlərin problemlərinin həlli öz vaxtında ön plana çəkilsin. Belə sahələrin ən mühümlərindən biri də ölkənin regionlarının tarazlı inkişafın təmin edilməsidir. Qeyd etdiyimiz kimi ərazilərin imkanlarından dolğun və səmərəli istifadə edilməsi vəzifəsi hələ Sovet hakimiyyəti dövrü ilk dəfə Heydər Əliyev tərəfindən dərin düşüncə ilə, böyük müdrikliklə və uzaqgörənliklə gündəmə gətirildi. Bununla da regionların sosial-iqtisadi inkişafının birinci mərhələsinin əsası qoyuldu. Məhz ərazilərin böyük istehsal potensialından dolğun və səmərəli istifadə edilməsi əsasında hətta imperiya sistemi şəraitində Azərbaycanın hərtərəfli iqtisadi inkişafı tarixində ilk dəfə regionların parlaq dirçəliş nümunəsi yarandı. İşbat olundu ki, respublikada neft istehsalı obyektiv səbəblər üzündən təqribən hətta 1,5 dəfə azalsa da, (1970-ci ildəki 20,2 milyon tondan 1985-ci ildə 13,8 milyon tona qədər) əsasən regionlarda qeyri-neft sektorunun şaxəli inkişafı hesabına Azərbaycanda bu dövr ümumi ictimai məhsul 2,7 dəfə, o cümlədən, sənaye məhsulu 2,9 dəfə artdı. Müstəqilliyin möhkəmləndirilməsinin başlanğıc dövründə ölkənin hətta hələ xeyli zəif imkanları şəraitində geniş özəlləşdirilmə və kənd təsərrüfatında zəruri islahatlar aparmaq əsasında respublikanın ərzaq təhlükəsizliyini təmin etmək üçün regionlarda ən mühüm əkinçilik və heyvandarlıq məhsullarının artırılması ön plana çəkildi. Nəticədə bir sıra sahələrdə kənd təsərrüfat məhsullarının istehsalı respublikada bir neçə dəfə artdı ki, bu da ölkə müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsində həlledici amillərdən biri oldu. Həmin vaxtlar regionlarda kənd təsərrüfatı, məhsullarının emalı üzrə sənayedə və iqtisadiyyatın başqa sahələrində də nəzərə çarpan canlanma baş verdi. Keçən əsrin 90-cı illərinin ikinci yarısından başlayaraq, sonralar isə Bakı-Tibilisi-Ceyhan əsas neft boru və Bakı-Tibilisi-Ərzurum qaz kəmərlərinin istifadəyə verilməsi nəticəsində maliyyə vəsaitlərinin daha çox artması və ölkə iqtisadiyyatının inkişafının sürətlənməsi regionlarda məhsuldar qüvvələrin güclü yüksəlişi məsələsinin də vacibliyini müəyyən etdi. Yeni şəraitdə regionların daha sürətli, miqyaslı və əhatəli inkişafı ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyevin fəaliyyəti ilə birbaşa əlaqədardır. Cənab İlham Əliyev ilk dəfə ölkə Prezidenti seçilərkən iqtisadiyyat sahəsində imzaladığı ilk mühüm sərəncamlardan (2004-cü ilin fevralında) biri-"Azərbaycan Respublikası regionlarının 2004-2008-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı" olmuşdur. Məhz bu dövrdən regionların sosial-iqtisadi inkişafının ikinci mərhələsi başlayır. Proqramda müəyyən edilmiş vəzifələr uğurla və artıqlaması ilə həyata keçirildikdən sonra, onun davamı olaraq 2009-cu ilin aprelində ölkə başçısı "Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı"-nın ikinci sərəncamını imzaladı. Bunlardan başqa cənab İlham Əliyevin tez-tez səfər etdiyi rayonlarda bir-birinin ardınca onların inkişafı ilə əlaqədar onlarla əlavə sərəncamlar imzalamışdır. Mübaliğəsiz demək olar ki, "Əsrin müqaviləsi" dən sonra bu mühüm istiqamət müstəqil ölkəmizin sosial-iqtisadi inkişafında tələyüklü əhəmiyyət daşıyan ikinci mühüm strategiyadır. Bu sərəncamlardan irəli gələn vəzifələrin gerçəkləşdirilməsinin son hədəfi regionlar arasında ümumi sosial-iqtisadi inkişafa görə fərqlərin azaldılmasıdır. Hesablamalar göstərir ki, bütövlükdə bu sərəncamlar əsasında regionlarda 2000-dən artıq tədbirin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur ki, onların da böyük hissəsi artıq gerçəkləşmişdir. Bu sərəncamların mahiyyətində duran əsas məqsəd ondan ibarətdir ki, sahibkarlıq fəaliyyətini gücləndirmək əsasında regionlarda qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün əlverişli biznes şəraiti yaradılsın. Bu məqsədlə regionlarda müxtəlif təyinatlı infrastruktur sistemi şəbəkələr günün tələblərinə cavab verən səviyyədə inkişaf etdirilir. Bu istiqamətdə görülmən işlərin nəticələri artıq göz qabağındadır. Hər şeydən əvvəl keçmişdən miras qalmış infrastrukturлар yenidən qurulur, onların müasir tələblərə cavab verən

şəbəkələri genişləndirilir. Müvəqqəti işğal olunmuş əraziləri nəzərə almadan, hər regionda yerli təminatda əhəmiyyətli rol oynayan mobil elektrik stansiyaları (Astarada, Şirvanda, Xaçmazda, Qubada, Şəkidə, Naxçıvanda) yaradılmış, hazırda Azərbaycan ərazisinin demək olar ki, başdan-başa elektrik təchizəti başa çatdırılmışdır. Regionların tam qazlaşdırılması sürətlə həyata keçirilir, yaxın bir neçə ildə bütün ərazinin mavi yanacaq təminatı həll ediləcəkdir, regionların su təchizəti sürətlə yaxşılaşdırılır. Ölkənin bütün nəqliyyat vasitələri şəbəkəsi müasirləşdirilir, magistral şose yolları ilə yanaşı, kəndlərarası yollar da yenidən qurulur, bir sıra regionlarda (Gəncə, Lənkəran, Naxçıvan, Zaqatala, Qəbələ) dünya standartları səviyyəsində hava limanları tikilib istifadəyə verilmişdir. Bütün regionlarda çoxlu yeni məktəblər, səhiyyə ocaqları, idman kompleksləri yaradılıb və s. İnfrastruktur sistemlərinin kökündən dəyişməsi və yeniləşməsi əsasında əlverişli sahibkarlıq mühitin yaradılması regionlarda müxtəlif istehsal sahələrini yaradılmasına nail olundu. Əbədi müstəqilliyini qazanmış Azərbaycanın özünün hələlik ancaq bu qısa tarixinin əsrlərə bərabər nəliyyətlərindən birini də ölkənin əvəzsiz sərvəti olan əhalinin yüksək təbii artım məcrasına yönəltməsi təşkil edir. Məlumdur ki, müstəqilliyin ilk hərcmərclik və özbaşınalıq dövründə, habelə həmin vaxtlar xarici havadarlarının güclü dəstəyi ilə Ermənistanın Azərbaycanın tarixi torpaqlarının işğalı zamanı yaranan kütləvi qaçqın və köçkünlərin həyat ahənginin pozulması nəticəsində və hətta bir qədər sonralar iqtisadiyyatın dirçəlməsinin möhkəmləndirilməsi vaxtlarında belə əhalinin təkrar istehsalı mənzərəsi xeyli dəyişmişdi. Məsələn, 1991-ci ildə əhalinin təbii artımı ərazidə 145,7 min nəfərdən 2003-cü ildə 64,5 min nəfərə enmişdi. Amma sonralar, hər şeydən əvvəl insanların qaneedici rifahı və onların həyat şəraitinin yaxşılaşması ilə nəticələnən məhz ölkənin ümumi daha vüsətli inkişafı, o cümlədən, regionlarda məhsuldar qüvvələrin hərtərəfli yüksəlişi mühitində əhalinin təbii artımı da, əsasən bərqərar oldu. Belə ki, onun orta illik təbii artımı 2004-cü ildəki 82 min nəfərdən 2011-ci ildə 122, 3 min nəfərə qalxdı. Bu müddət ərzində hər min nəfərə düşən təbii artım 9,9 nəfərdən 13,5 nəfərə qədər yüksəldi.

Regionlarda baş verən bu köklü inkişafın sürətlə gedişini diqqətlə izləyən və ciddi nəzərdə saxlayan ölkə başçısı cənab İlham Əliyev hələ 2010-cu ildə Ukrayna Milli Telekompaniyasına, bu ölkənin "Profil Ukrayna" jurnalına və "День" qəzetinə verdiyi müsahibəsində demişdir: "İlk növbədə regionlara çox fəal sərmayə qoymağa başladıq, regionlarda çox güclü sosial və sənaye infrastruktur yaratdıq. Beləliklə, əhalinin paytaxta axını dayandırıldı. Bakının hüdudlarından kənarda, ucqar rayonlarda müəssisələr yaratmağa başladıq". Hesablamalar göstərir ki, 1989-cu ilə nisbətən, 2011-ci ildə əhalinin 2,2 milyon (ildə orta hesabla 120 min nəfərdən çox) və ya 1,3 dəfə artmasına baxmayaraq, regionlarda aparılan böyük quruculuq işləri nəticəsində əhalinin rifahının yüksəldilməsi, onun məşğulluğunun artması və yoxsulluğun azaldılması insanların ərazi daxilində məskunlaşmasının təbii tarazlığının yaranmasına müsbət təsir göstərdi. Məsələn bu müddət ərzində Bakı şəhəri əhalisinin respublika əhalisinin ümumi sayında xüsusi çəkisi 25,5-dən 22,9 faizə endi. Regionların hərtərəfli və həmahəng inkişafının sürətləndirilməsi yerli əhalinin mənəvi-ruhi, sosial-mədəni və intellektual tələblərini ödəməklə insanların paytaxtın hər cəhətdən xeyli cəlbəedici yaşayış mühitinə məcburi meylini artıq getdikcə aradan qaldırır. Ümumi həyat şəraiti yüksələn və zənginləşən Gəncədə, Naxçıvanda, Şəkidə, Lənkəranda, Qəbələdə respublika əhəmiyyətli tədbirlərin keçirilməsi bunun əyani nümunəsi ola bilər. Gələcəkdə inkişafımızın miqyası artdıqca və əhatə dairəsi genişləndikcə paytaxtdan kənar belə yeni mərkəzlərin bir sıra başqa regionlarda da yaradılmasına nail olmaq lazımdır. Onları yenə də başlıca olaraq hər iqtisadi regionun özünün əsas mədəni-iqtisadi mərkəzi kimi (əyalət paytaxtları) tarixən təşəkkül etmiş şəhərlərdə yaratmaq daha məqsəddüyğundur.

Münbit infrastruktur şəraitində regionlara ildən-ilə investisiya qoyuluşu artır, xarici iş adamları ilə yanaşı, milli sahibkarların da fəaliyyəti genişlənir. Ancaq 2010-cu ildə ölkədə əsas kapitalla yönəldillən vəsaitlərin 30 faizi regionların payına düşmüşdür. Nəticədə rəsmi statistikaya görə artıq 2010-cu ildə regionlar respublikada hasil edilən ümumi məhsul həcmi-nin 21 faizini, kənd təsərrüfat məhsullarının 97 faizdən artığını verir, pərakəndə əmtəə dövriyyəsinin 46 faizi onların payına düşmüşdür. Sənaye quruculuğu sahəsində də əhəmiyyətli işlər görülmüşdür. Əlamətdardır ki, 2010-cu ildə sənaye məhsulu istehsalına görə regionların xüsusi çəkisi müstəqilliyin ilk dövrlərinə nisbətən 2 dəfədən çox artmışdır. Buna, əsasən, çoxlu yeni sənaye müəssisələrinin yaradılması hesabına nail olunmuşdur. Yeni müəssisələr regionlarda o qədər çoxdur ki, onları sadəcə olaraq sadalamaq belə mümkün deyildir. Ümumi şəkildə qeyd etmək olar ki, 2010-cu ildə respublikada fəaliyyət göstərən 2649 sənaye müəssi-sənin 1157-si və ya 43,6 faizi regionlardadır. Belə bir fakt da diqqəti cəlb edir ki, respublika sənayesi üçün heç zaman səciyyəvi olmayan yeni məhsullar istehsalı regionlarda yaranmamışdır. Bunlardan minik maşınları, traktorlar, plastik borular, lift, piano, qənd istehsalını və s. göstərmək olar. Ümumiyyətlə, regionlar ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin və ümumi enerji təh-lükəsizliyinin tərkib hissəsi olan elektrik enerji istehsalının əsas mərkəzidir.

Bununla belə qeyd etmək lazımdır ki, regionların ümumi inkişaf səviyyəsinin tarazlaş-masında onların hamısının imkanları hələ xeyli böyükdür. İqtisadi araşdırmalar göstərir ki, regionların sənayesinin ölkənin ümumi sənaye məhsulu istehsalında indiki 9 faizdən daha çox ola bilər. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, regionların çox iri sənaye müəssisələri təzə istis-mara verildiyindən, bir sıra mühüm müəssisələrin tikintisinin tezliklə başa çatması ilə onların istehsal gücündən tam istifadə edilməsi regionların respublika sənaye məhsulu istehsalında xüsusi çəkisini xeyli artıracaqdır. Amma, hələlik Bakı da daxil olmaqla Abşeron iqtisadi re-gionu ilə respublikanın başqa ərazi hissələri arasında sənaye istehsalına görə böyük fərqlərin olması respublikanın sosial-iqtisadi həyatında bəzi gərginliklərin yaranmasına səbəb olur. Bu böyük fərq keçmişdən müstəqil ölkəmizə miras qalmış "təhfədir". İmperiya dövründə öz mə-nafelərinə uyğun olaraq, əsasən, sənaye müəssisələri Bakıda cəmləşmişdir. Onların ölkənin bugünkü tələbatına uyğun müasir texnologiyalar əsasında yenidən qurulması, istiqamətlərinin dəyişdirilməsi və Abşeron iqtisadi regionu ilə respublikanın başqa iqtisadi regionları arasında əvvəlki fərqlərin hələ bir qədər qalmasına səbəb olur. Regionlarda çoxlu yeni müəssisələrin ti-kilməsinə baxmayaraq, Abşeron iqtisadi regionunun ölkə sənaye istehsalında hakim yeri çox yüksəkdir. Səbəbi də odur ki, Abşeron iqtisadi regionunda sənaye müəssisələrinin və başqa istehsal sahələrinin sıxlığı çox yüksəkdir. Burada hər min kvadrat kilometrə 275-dən artıq sənaye müəssisəsi düşür ki, bu da bütövlükdə başqa regionlara nisbətən (14) təxminən 20 dəfəyə qədər çoxdur. Nəticədə ərazinin kiçik bir hissəsinin (6,3 faizi) yüksək əhali sıxlığının mənfi nəticələri bu gün də hələ qalmaqda davam edir. Belə ki, 2011-ci ildə Bakı və Sumqayıt şəhərləri də daxil olmaqla ümumi Abşeron meqapolisində (Xızı rayonunu nəzərə almadan) əhalinin sıxlığı 740 nəfər, Bakı şəhərində isə 996 nəfər təşkil etmişdir. Halbuki bütövlükdə respublikada əhalinin orta sıxlığı 107, regionlarda isə cəmi 81 nəfər olmuşdur. Xarici hava-darlarının dəstəyi ilə Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzü nəticəsində bir milyondan artıq məcburi qaçqın və köçkünün xeyli hissəsinin burda yerləşdirilməsi də vəziyyəti xeyli gərginləşdirmişdir. Kiçik Abşeron meqapolisinin hər cəhətdən yüksək səviyyədə yüklənməsi burada şəhər təsərrüfatının inkişafına və tənzimlənməsinə çoxlu əlavə xərclərin yaranmasına səbəb olur, o cümlədən şəhərdaxili nəqliyyat tıxaclarının yaranmasına qarşı, əhalinin su, mən-zil və təzə ərzaq məhsulları ilə təmin olunmasına əlavə vəsait sərfi artır, habelə kriminal hadi-sələrin çoxalmasına, insanların antropogen fəaliyyəti nəticəsində fəal sürüşmə hallarına gəti-

rib çıxarır. Bu vəziyyət hətta ərazinin çox təhlükəli təbiət hadisələri (ərazinin tədricən çökməsi, zəlzələ) ehtimalını da yaradır.

Məlumdur ki, sənaye istehsalı bütün hallarda öz yüksək dinamikliyi və inkişaf etdiyi ərazilərin sosial-iqtisadi və mədəni həyatında köklü müdaxiləçi dəyişikliklər yaradan iqtisadiyyatın aparıcı sahəsidir. Məhz bunu nəzərə alaraq hələ keçən əsrin 70-80-ci illərindən başlayaraq dəyişməz mühüm dövlət siyasəti kimi qəbul edilən qeyri-neft sektorunun sənaye istiqamətinin inkişafı həmişə diqqət mərkəzində olmuş, indi də bu xətt çox böyük uğurla davam etdirilir. Bu gün artıq qeyri-neft sektoru Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafında çox əhəmiyyətli yer tutur. 2003-2011-ci illərdə bu sahədə məhsul istehsalı 1,5 dəfə artmış, onun sənaye sahəsinin əsas potensialı daha qabarıq şəkildə özünü büruzə verir. Bununla belə regionlarda isə qeyri-neft sektoru sənayesinin müxtəlif istehsal istiqamətlərinin inkişafı üçün imkanlar hələ kifayət qədərdir. Bu imkanlardan istifadə edilməsi həm də ona görə çox lazımdır ki, onların inkişafı dünyanın qabaqcıl ölkələrinə xas olan bir sıra mühüm əlamətlərin Azərbaycanın sosial-iqtisadi durumunda da daha tezliklə ifadə olsunlar. İlk növbədə bu respublika sənayesinin sahə quruluşunda məhz qeyri-neft sektoru sənayesinin zəruri inkişafı hesabına emal sənayesinin məhsul istehsalında üstün yerini (2012-ci ildə 17,9 faiz təşkil etmişdir) təmin edilməsidir. Azərbaycanın sahmanlı sosial-iqtisadi inkişafı üçün emal sənayesinin xeyli vacib bir cəhətini də xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, onun əsas sahələrinin yüksək əməkintəumlu olması əhalinin məşğulluq səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasında, yoxsulluğun aşağı salınmasında müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Faktlar göstərir ki, 2012-ci ildə ölkə sənaye məhsullarının heç 1/5 vermədiyi halda, emal sənaye müəssisələrində ümumrespublika sənaye işçilərinin yarısından çoxu (52 faiz) cəmləşmişdir.

Regionlarda qeyri-neft sektoru sənaye sahəsinin inkişaf imkanları müntəzəm artır. Gəncədə alüminium zavodunun istismara verilməsi, burada çox iri metal emalı müəssisəsinin, Qazax sement zavodunun tikintisinin sürətlə davam etdirilməsi, Naxçıvanda, Ağstafada yeni sement zavodlarının istehsal güclərinin tam mənimsənilməsinə başlanılması, ərazinin müxtəlif hissələrində energetika sənaye sahələrində istehsal güclərinin artırılması (ancaq 2013-cü ildə əsasən yerli stansiyaların yaradılması hesabına sahənin istehsal güclərinin əlavə 1300 meqavat çoxalmaqla, onun inkişaf tarixində ümumi həcmi özünün ən yüksək zirvəsinə qalxacaqdır) çox zəruri sahələrin yaradılması imkanlarını xeyli artırır. Müxtəlif yerli sərvətlərin səmərəli istifadə edilməsinin zəruriliyi və bu əsasda daxili tələbatın ödənilməsinə, onun ixrac imkanlarının genişləndirilməsinə nəzərdə tutan bir sıra mühüm sənaye sahələrinin yaranmasında şirkətlərin, səhmdar cəmiyyətlərin və iş adamlarının bu sahədə fəaliyyəti xeyli güclənməlidir. Müasir və hələ ancaq yaxın gələcəyin tələblərini də nəzərə almaqla regionlarda maşınqayırmanın bir çox yeni istiqamətləri, o cümlədən mühərriklər, alternativ enerji istehsalı üçün avadanlıqlar istehsalı üzrə müəssisələrin yaradılması, neft emalı, neft kimya, toxuculuq, ayaqqabı, tikiş, sanitariya gigiyena şəraiti daima nəzarətdə olan müasir çörək zavodları və sairə sənaye sahələrinin regionlarda inkişafı zamanın öz tələbidir. Bu sahələrin çoxu üzrə, xüsusən də toxuculuq və tikiş istehsal sahələrində vaxtilə yaranmış güclü peşə mütəxəssislərinin fəaliyyəti tezliklə bərpa edilməlidir. Sonralar onların hazırlanması xeyli vəsait və çətinliklər yarada bilər. Ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının mükəmməl təhlili və regionlarda müxtəlif istehsal sahələrinin yaradılması imkanlarının müəyyən edilməsi və onlardan vaxtında düzgün istifadə edilməsi respublikanın tələbatını ödəməklə yanaşı, dünya təsərrüfat sistemi ilə səmərəli əlaqələrin yaranmasına səbəb ola bilər. Bazar iqtisadiyyatının subyektləri və təşkilatları regionlarda inkişafı üçün hər cür imkanlardan və şəraitdən səmərəli istifadə edərək iqtisadiyyatı xeyli şaxələndirə bilərlər. Məsələn, ilk nəzərdə çox adi görünən istehsalın bir sahəsinin inkişafına diqqət yetirək. Məlumdur ki, Lənkəran iqtisadi regionu əhalinin yüksək artımı ilə səciyyələnir. Elə təkcə bu amilin və habelə istehsalın təşkilinin başqa tələblərinin müsbət təsirinin əlverişliyini

nəzərə alaraq burada yerli imkanlar əsasında əməkütumlu və dənizlə əlaqədar məhsullar, yəni adi və yelkənli qayıqlar, baydarkalar, lövbərlər, çimərlik geyimləri və əşyaları və s. üzrə böyük istehsal sahəsinin yaradılması ərazinin sosial-iqtisadi inkişafında ciddi dəyişikliklər yarada bilər. Belə imkanlar kənd təsərrüfatında da çoxdur. Bunu nəzərə alaraq Nazirlər Kabinetinin 2012-ci ilin birinci yarısının sosial-iqtisadi inkişafının yekunları və qarşıda duran vəzifələrə həsr olunmuş iclasında ölkə başçısı kənd təsərrüfatının inkişafında həlli tamamilə mümkün olan çox məhsul və əhəmiyyətli vəzifənin həllini qarşıya məqsəd qoymuşdur. İclasda öz yekun nitqində Cənab İlham Əliyev demişdir: "...Ancaq biz hamımız yaxşı bilirik, imkan vardır ki, hətta indiki əkin sahələrini də nəzərə almaqla, məhsuldarlığı artırmaqla ərzaq təhlükəsizliyini tam şəkildə təmin edə bilərik. Ümumiyyətlə, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalında özümüzü yüz faiz təmin etmə prinsipi tətbiq edilir. Yaxın illərdə biz özümüzü əsas ərzaq məhsulları ilə yüz faiz təmin edəcəyik." Bir qədər sonra ölkə başçısı İmişli regionunda sahibkarlarla görüşündə bu vəzifənin gerçəklənməsi mümkünlüyünü bir daha təsdiq etdi. Ölkənin rəngarəng torpaq-iqlim şəraitinə uyğun və onun inkişaf edən sosial-iqtisadi vəzifələrinə cavab verən əkinçiliyin quruluşunun təkmilləşdirilməsi, ilk növbədə iri fermer təsərrüfatlarının təşkilinin elmi əsaslarla yaranması, bitkiçilik və heyvandarlıq sahələrində istehsal mədəniyyətinin yüksəldilməsi hesabına onların məhsuldarlığının artırılması emal sənayesinin də inkişaf miqyasını xeyli genişləndirər. Bu ümumi tələblərlə yanaşı, həm də hər sahənin özünəməxsus inkişaf imkanları müəyyən edilib düzgün istifadə olunmalıdır. Məsələn, hələ keçən əsrin 70-80-cı illərində respublikada yaşıl çay yarpağı yığımı 30 min tonu ötüb keçmişdi. Bu mütəxəssislərin mülahizəsinə görə həmin istehsalın mövcud imkanlarının təxminən 1/3-ni təşkil edirdi. Hazırda isə Azərbaycanda müəyyən obyektiv səbəblər üzündən hələlik tam bərpa olmayan, hasil edilən yaşıl çay yarpağı (540 ton) bu potensialın hardasa, olsa-olsa cəmi 0,5 faizini təşkil edir. Halbuki, yaşıl çay yarpağı istehsalı üçün ancaq Lənkəran iqtisadi rayonunda yararlı torpaqlardan tam istifadə edilməsi burada 100 min tondan artıq yaşıl çay yarpağı və geniş şəbəkəli çay emalı müəssisələr şəbəkəsini yaratmaq olar. Təqdirəlayiq haldır ki, son zamanlar ölkədə çay plantasiyalarının genişləndirilməsində böyük fəaliyyətə başlanıb, lakin bu işin xeyli sürətlənməsi tələb olunur.

Başqa bir misal. Əlverişli və geniş imkanları ilə, Azərbaycan özü də daxil olmaqla, bütün MDB ölkələri məkanını zeytun yağı və onun şorabası ilə təmin edə bilər. Eyni üstünlük ölkəmizdə üzümçülük-şərabçılıq, bağçılıq-tərəvəzçilik-konserv istehsalı və bir sıra başqa sahələr üçün də səciyyəvidir.

Inkişaf amilləri heç zaman tükənməyən qeyri-neft sektorunun əbədi istehsal sahələrindən biri də kənd təsərrüfatı ilə bərabər turizm-müalicə-istirahət kompleksidir. Son illərdə aidiyyəti təşkilatların müxtəlif səpgidə böyük fəaliyyəti, beynəlxalq tədbirlərdə və sərgilərdə respublikanın layiqincə təmsil olunması, nəhayət "Avrovizion" mahnı müsabiqəsinin Azərbaycanda yüksək səviyyədə keçirilməsi ölkəyə gələn xarici turistlərin sayını xeyli artırmışdır. Gələn qonaqlara beynəlxalq səviyyədə nümunəvi qulluq göstərilməsi regionlarda, xüsusən müalicə-istirahət və turizmin birlikdə fəaliyyət göstərən mərkəzlərdə öz tibb-məişət xidmətləri, maraqlı turist marşrutları olan, cəlbədicə müxtəlif əyləncə tədbirləri keçirmək iqtidarına malik iri komplekslər yaradılmasına diqqəti artırmaq lazımdır. Bu sferanın dünyada qəbul edilmiş bütün məlum cəlbədicə nümunəvi xidmətlərini özündə ehtiva edən respublikada iri müalicə-istirahət mərkəzlərinin yaranmasına xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Məlumdur ki, Azərbaycan Prezidenti Cənab İlham Əliyevin ideyası ilə Bakı-Axalkalakı-Qars dəmir yolu xətti çəkilir. Azərbaycanın böyük dəstəyi ilə onun tikintisi bu yaxınlarda başa çatdırılacaqdır. Cənab İlham Əliyevin bu təşəbbüsü ilə əlaqədar, həm də Bakı-Tibilisi-Ərzurum qaz kəməri tikintisinin başa çatması ilə bizim tərəfimizdən Naxçıvan Muxtar Respubli-

kası dəmir yolu xəttinin Türkiyənin çox qısa məsafədə İqdır dəmir yoluna və Naxçıvan MR-nın qaz şəbəkəsinin hər cür təsadüfi hadisələrə məruz qalmamaq üçün Ərzurum qaz kəməri vasitəsi ilə Azərbaycan qazı ilə təmin olunması ideyası irəli sürüldü. Türkiyə və Azərbaycan respublikalarının dövlət başçılarından hələ 2008-ci ilin iyununda Naxçıvan görüşlərində bu hər iki təklif bəyənilmiş və onların gerçəkləşməsi üçün razılıq əldə edildi. Naxçıvan MR-sı ilə Türkiyə arasında dəmir yolu əlaqələrinin yaradılması hər şeydən əvvəl Muxtar Respublikanın uzun üzücü mühasirə vəziyyətindən çıxararaq, onun rəngarəng turist və müalicə imkanlarını, çox qiymətli məhsullarını dünya bazarına çıxarar.

Azərbaycan nisbətən, kiçik ölkə olsa da, onun təbii sərvətləri, son dərəcə əlverişli geosiyasi və coğrafi-nəqliyyat şəraitini də nəzərə almaqla, müstəqillik dövrü əldə etdiyi uğurlar göstərir ki, sabit ictimai-siyasi və düzgün idarə olunma ölkənin bu böyük üstünlüklərindən səmərəli istifadə edilməsinin yüksək sosial-iqtisadi inkişafı üçün tamamilə münasib məkandır. Respublikada məhsuldar qüvvələrin milli maraqlara uyğun inkişafı və onun bütün başqa heyranedici keyfiyyətləri daha çox müstəqillik əldə edildikdən sonra üzə çıxdı. Ölkəmizin təcürübəsiz ilk 20 illik sərbəst inkişafının nəticələri göstərdi ki, hər cür maneələri böyük müdrikliklə, dönməz cəsarətlə və dərin düşüncə ilə dəf edərək müstəqil ölkənin bütün dövrlərində etibarlı hərtərəfli inkişaf prinsiplərini müəyyən edən Ulu öndər Heydər Əliyevin yaratdığı ümumbəşəri tərəqqi yolu Cənab İlham Əliyev tərəfindən böyük inamla, uğurla davam etdirilir. Son 8 ildə iqtisadiyyatın 3 dəfə artması və qarşıdakı 10 ildə isə (2013-2023-cü illər) onun daha 2 dəfə artacağını qarşısına məqsəd qoymuş "Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış" inkişaf konsepsiyası buna əyani parlaq nümunədir. Bu növbəti davamlı iqtisadi yüksəlişə yenə də əsasən, qeyri-neft sektoru sahələrinin şaxələnməsi hesabına nail olunacaqdır. Qeyri-neft sektorunun böyük potensialı isə başlıca olaraq respublikanın regionlarında cəmləşmişdir. Beləliklə, qarşıdakı yeni böyük yüksəliş illərində-regionların tarazlı sosial-iqtisadi inkişafının üçüncü mərhələsi başlayacaqdır. Tarazlı inkişafın isə əsas mahiyyəti onunla səciyyələnir ki, respublikanın bütün regionlarında sosial-iqtisadi inkişafın ümumi səviyyəsi mövcud imkanlar əsasında istehsalın səmərəli təşkili amillərinə və əhalinin mədəni-intellektual, tələblərinə uyğun məhsuldar qüvvələrin onların hər birində məqsədyönlü yüksək inkişafı təmin olunacaqdır. Bununla da sosial-iqtisadi inkişafın ümumi səviyyəsinə görə regionlar arasında kəskin fərq, əsasən aradan qaldırılacaqdır. Qarşıda duran vəzifələrə müvafiq olaraq regionlarda, əyalət paytaxtları funksiyasını yerinə yetirməli olan şəhərlərdə sosial-iqtisadi inkişafın təşkilinin ərazi prinsiplərinə uyğun düzgün əməl edilməsi çox vacibdir. Bu mərhələ həm də ölkə sənayesi üçün çox zəruri olan emal sənayesinin onun quruluşunda yüksək mövqeyini təmin edəcəkdir.

Bir sözlə, müstəqillik dövründə Azərbaycanın davamlı hərtərəfli inkişafının böyük gələcəyinə etibarlı inamı heç kəsdə şübhə doğurmur. İndi hər bir ölkə vətəndaşı bu inkişafa öz dəyərli töhfəsini verməklə, onun gözlənilən uğurlu nəticələrdən də bəhrələnməlidir.

1. Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı.

2. "Azərbaycan 2020 gələcəyə baxış" inkişaf konsepsiyasının layihəsi.

3. Asəf Nadirov. Akademiyada regionların sosial-iqtisadi inkişaf problemləri üzrə tədqiqatların ümumi qısa tarixi salnaməsi. Bakı, 2010.

4. Asəf Nadirov. Azərbaycan iqtisadiyyatının daima yüksələn müstəqillik dövrü. Bakı, 2012.

5. Əli Nuriyev. Regional idarəetmənin əsasları. Bakı, 2007.

6. Tapdıq Həsənov. İqtisadi-coğrafi rayonlaşdırma. Bakı, 2012.

*Nadirov A.A. i.e.d., prof.
Akademik, Əməkdar Elm xadimi*

X Ü L A S Ə

QEYRİ-NEFT SEKTORU VƏ REGIONLARIN TARAZLI SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAFI

Məqalədə Azərbaycanın regionlarının iqtisadi inkişafının əsas mərhələləri verilir və perspektivdə ölkənin bəzi regionlarının tərəqqisi haqqında əsas məsələlər üzrə təkliflər irəli sürülür.

*Надилов А.А. д.е.н., проф.
Академик, Заслуженный деятель науки*

P E 3 I O M E

НЕНЕФТЯНОЙ СЕКТОР И СБАЛАНСИРОВАННОЕ СОЦИАЛЬНО- ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ РЕГИОНОВ

В статье рассматриваются основные этапы развития экономики регионов Азербайджана и высказываются важные вопросы дальнейшего ее роста в отдельных регионах в перспективе.

*Nadirov A.A. doc.of econ.sciences, prof.
Academician, Honoured scientific worker*

S U M M A R Y

NON-STATE OIL SECTOR AND BALANCED SOCIAL-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGIONS

The article deals with the main steps of economic development of the regions of Azerbaijan. Proposals are given on the main development problems of some regions of the republic.

UOT – 333.01 (479.24) 007

BAZAR MÜNASİBƏTLƏRİ ŞƏRAİTİNDƏ KƏND TƏSƏRRÜFATI ÜÇÜN İXTİSASLI KADR HAZIRLAYAN TƏHSİL SİSTEMLƏRİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

Açar sözlər: ixtisaslı kadr, dar ixtisas, fasiləsiz təhsil, təhsil sistemi, peşəkar-ixtisaslı.

Ключевые слова: квалифицированные кадры, узкая специальность, непрерывное обучение, система обучения, профессиональная квалификация.

Key words: qualified cadre, narrow specialty, continuous education, education system, professional qualified.

Kənd təsərrüfatında müxtəlif təsərrüfat formalarının inkişafı, ilk növbədə onların yüksək ixtisaslı mütəxəssislərlə, peşəkar-ixtisaslı kadrlarla təmin olunmasını tələb edir. Belə bir şəraitdə işçilərin iqtisadi və ekoloji biliklərə yiyələnməsi xüsusilə vacibdir. Çünki kollektivin hər bir üzvü ətraf mühiti sabit saxlamaqla, işçi qüvvəsindən və istehsal fondlarından daha səmərəli istifadə etməyi bacarmalıdır.

Müxtəlif təsərrüfat formalarının işçi qüvvəsi əsasən kənd təsərrüfatında çalışan işçilərin hesabına formalaşır. Bu baxımdan gələcəkdə müxtəlif təsərrüfat formalarının inkişafını təmin etmək üçün peşəkar-ixtisaslı kadrların hazırlanmasına xüsusi diqqət yetirmək lazımdır. Heç təsadüfi deyil ki, bazar münasibətlərinin tələblərinə uyğun biliyə malik olmayan, idarəetmə metodunu bilməyən təsərrüfat rəhbərləri və ya kollektiv üzvləri rəqabətə dözməyib iflasa uğrayırlar.

Tədqiqat göstərir ki, bazar münasibətlərinin mahiyyətini lazımınca qiymətləndirməmək gələcəkdə kənd təsərrüfatı sahələrinin inkişafında böyük çətinliklər yarada bilər. Buna görə də gözlənilən çətinliklərdən kənarlaşmaq məqsədi ilə indidən müxtəlif təsərrüfatlar üçün ixtisaslı kadrların hazırlanmasına diqqəti artırmaq lazımdır. Çünki kənd təsərrüfatı işçilərinin bilik səviyyələrinin yüksəldilməsi, onların həyat tərzlərini, simalarını, forma və xüsusiyyətlərini tamamilə dəyişdirir.

Son vaxtlar respublikada müxtəlif təsərrüfat formalarının inkişafına xüsusi diqqət yetirilir. Lakin bir məsələni qeyd etmək lazımdır ki, bu təsərrüfat formalarının inkişafı ilə yanaşı diplomlu fermerlərin və digər sahibkarların hazırlanması da ön plana çəkilməlidir.

Təsərrüfatlarda yüksək təhsilli rəhbərlərin, mütəxəssislərin və ixtisaslı kadrların olması, təsərrüfatın səmərəli idarə olunmasına mənfi təsir göstərir, yüksək istehsalat göstəricilərinə nail olunmur və nəticədə iqtisadi göstəricilər aşağı düşür. Bu baxımdan işçilərin peşə-ixtisas səviyyəsini yüksəltməkdən ötrü ayrı-ayrı iqtisadi rayonlarda təhsil mərkəzlərinin təşkil edilməsi məqsəduyğundur. Yalnız bu yolla tezliklə yeni texnikanın, texnologiyanın sirlərinə yiyələnmə və əməyin təşkilinin yeni forma və mütərəqqi üsullarını öyrənmə bilirlər. Müxtəlif təsərrüfatlar üçün bu yolla kadr hazırlamaq böyük iqtisadi səmərə verə bilər.

Elmin və texnikanın inkişaf etdiyi bir zamanda işçilər bir neçə peşəyə sahib olmalıdırlar ki, əmək bazarında rəqabətdə qalib gəlsinlər və öz iş yerlərini itirməsinlər. Bu baxımdan istehsalatda, işçilərin ixtisaslarının artırılmasına xüsusi fikir vermək lazımdır. Qeyd edilən qaydada kadr hazırlığı şübhəsiz istehsalın səmərəliliyinə müsbət təsir göstərir, vaxt itkisini azaldır və əmək məhsuldarlığını xeyli yüksəldir.

İxtisaslı kadrları hazırlayarkən, məhsulun saxlanması, emalı və satışı ilə əlaqədar, vacib

peşələrə xüsusi diqqətin artırılması məqsədəuyğundur. Çünki hazırda, bu sahələr üçün peşəkar-ixtisaslı kadrlar çox az hazırlanır. Halbuki kənd təsərrüfatı məhsullarının saxlanması, maddi-texniki təchizatın inkişafı bu sahədə ixtisaslı işçilərin olmasını tələb edir. İşçilər isə hələlik buna hazır deyildir. İstehsalın bu sahəsinin ixtisaslı kadrla vaxtında təmin olunması mühüm əhəmiyyət kəsb edir və onun səmərəsi daha yüksək ola bilər.

Müxtəlif təsərrüfatlar üçün yeni tipli rəhbər kadrların hazırlanmasının böyük və mühüm əhəmiyyəti bir sıra iqtisadi ədəbiyyatlarda qeyd edilmişdir, onların peşəkar-ixtisas səviyyəsi tədqiq edilmiş və mədəni-texniki səviyyələrinə lazımı qiymət verilmiş, rəhbərlərin ixtisaslarının yüksəldilməsinə və onların yenidən hazırlanması məsələlərinə münasibət bildirilmişdir.

Tədqiqat göstərir ki, təsərrüfat rəhbərlərinin və onun üzvlərinin təhsil almalarını vaxtaşırı yüksək səviyyədə təşkil etmək üçün hazırkı təhsil sistemlərini yenidən qurub, onların maddi-texniki bazasını möhkəmləndirmək lazımdır. Hazırda fəaliyyət göstərən kadr hazırlığı sistemləri dar ixtisaslar üzrə kadrlar hazırlamırlar. Bu da kollektivlərin işinin səmərəli təşkiliyə və fərdi sahibkarlar, kəndli, ailə və ev təsərrüfatlarının inkişafına mənfi təsir göstərir. Odur ki, gələcəkdə təsərrüfatı sərbəst idarə etmək üçün müasir sahibkarlar bir çox dar ixtisaslar üzrə peşələrə yiyələnmələri məqsədəuyğundur.

Hazırda ən çox yayılmış peşələrə aqronom-iqtisadçı, mühasib, zootexnik, baytar-texnoloq, traktorçu-maşinist, avtomobil sürücüsü və s. aid etmək olar. Bunlarla yanaşı işçilər gələcəkdə bir çox peşələrə də yiyələnməli olurlar. Peşələrdən biri əsas digəri isə xidmətedici olmalıdır. Məsələn, mal-qaranın yemlənməsi ilə məşğul olan işçi, eyni zamanda mütləq zootexnikanı, baytarlığı, iqtisadiyyatı və mühasibatı da bilməlidir. Bütün bunlarla yanaşı, onlar kənd təsərrüfatının mexanikləşdirilməsinə, inşaat işlərinə və s. peşələrə də yiyələnməlidirlər. Belə halda nəinki, peşəyə yiyələnməyin sayı artır, eyni zamanda onun keyfiyyəti də xeyli yüksəlir. Təsərrüfatlar bazar münasibətləri şəraitində az işçi qüvvəsi ilə çox iş görmək üçün iqtisadçı-hesabdar, elektrik-qaynaqçı, təmirçi-çilingər peşələrinə də xüsusi diqqət yetirilməlidir. Bununla əlaqədar olaraq ixtisaslı kadrların yenidən hazırlanması və onların ixtisaslarının artırılması əlaqədar təşkilatların qarşısında mühüm məsələ kimi durur.

Beləliklə, bütövlükdə kənd təsərrüfatı, o cümlədən, müxtəlif təsərrüfat formaları üçün kadr hazırlığının və onların xidmətlərinin təkmilləşdirilməsi məsələsi gecikdirilməməlidir. Təsərrüfatların və kollektiv üzvlərinin tələblərinə əsasən, təhsildən, yaşından və baza ixtisasından asılı olaraq, ixtisaslı kadrların hazırlanmasına, onların ixtisaslarının artırılmasına dair müasir təhsil sistemlərinin təşkili üçün təkliflərin irəli sürülməsi vacibdir və təxirə salınmazdır. Odur ki, gələcəkdə kütləvi peşələr üzrə kadr hazırlamaq və ixtisaslarını artırmaq üçün tədbirlər hazırlanıb, əməyin elmi təşkilinin perspektiv formaları ilə əlaqələndirilməlidir.

Təsərrüfat rəhbərləri və mütəxəssislər belə hesab edir ki, təhsil almağın əsas formalarından biri, öz-özünə mütaliə yolu ilə biliyi artırmaqdır. Məhz bu üsulla geniş informasiyanı, bilavasitə radio-televiziyaya verilişlərindən, alimlərin və mütəxəssislərin yerlərdə mühazirə və məsləhətlərini təşkil etməkdən, təhsil və tədris haqqında bir neçə seriya filmlər göstərməkdən, elmi tədqiqat institutlarının, seleksiya və təcrübə stansiyalarının nailiyyətlərini nümayiş etdirməkdən almaq olar. Təsərrüfat rəhbəri belə hesab edir ki, yuxarıda qeyd edilən informasiya mənbələri, dərsliklərin və xüsusi kitabların nəşrindən daha faydalıdır.

Təcrübə göstərir ki, kollektiv rəhbərlərinin və mütəxəssislərinin ixtisaslarının yüksəldilməsi və biliklərinin dərinləşdirilməsi, istehsalın təşkilində və idarə edilməsində böyük rol oynayır. Onlar elmin və texnikanın yeni nailiyyətlərini öyrənərək, onu istehsalata tətbiq edə bilərlər. Ümumiyyətlə, bazar münasibətləri şəraitində iqtisadiyyatın və texnologiyanın gedişində baş verəcək dəyişikliklər kollektiv rəhbərlərinin və mütəxəssislərin yenidən hazırlanmasını tələb edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bütün inkişaf etmiş ölkələrdə təhsil barəsində olan yeniliklərin

informasiyası özü işçiyə “doğru” hərəkət edir. Belə ki, Yaponiyada istehsalçılar və təsərrüfat müdirləri arasında biliklərin yayılmasını xüsusi vasitəçi xidmətçilər həyata keçirir. Burada kənd təsərrüfatı biliklərini yayan vasitəçi xidmətçilər kənd təsərrüfatının tənzimlənməsində ümumi sistemin bir hissəsi hesab edilir və elmin nailiyyətlərini kənd təsərrüfatında tətbiq edən baş kanallardan biri sayılır. Buna Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin bilikləri yayan şöbəsi rəhbərlik edir. O, yerlərdə biliklərin yayılmasına, xidmətçilərin komplektləşdirilməsinə, təsərrüfatın işinin aparılmasını yaxşılaşdırmaq üçün nəşr olunmuş kitabçaların yayılmasına, yeni texnikanın, texnologiyanın və xidmət işçilərinin hazırlanmasına cavab verir. Bu məqsədlə də xidmət işçiləri məsləhətlər verir və geniş təbliğat işi aparırlar.

Belə bir tərzdə Yaponiyada kənd təsərrüfatında bilikləri yayan sistem elə qurulmuşdur ki, onların bütün bölmələri daim istehsalçı “axtarışında” olurlar, daha doğrusu onlar istehsalata, bilavasitə işçilərə və fermerə çox yaxın olurlar.

Məlum olduğu kimi istehsal vasitələrinin və texnologiyanın inkişafı, əmək təşkilinin səviyyəsindən asılı olaraq işçilərin ixtisas istiqamətlərinin dəyişməsi, qabaqcıl metoda uyğun və yüksək səviyyədə dərslərin aparılmasını tələb edir.

Dərslərin belə təşkili keçilən materialların dinləyicilər tərəfindən keyfiyyətlə mənimsəmələrinə böyük kömək göstərir və nəticədə yüksək ixtisaslı kadrlar hazırlanır.

Bazar münasibətləri şəraitində kənd təsərrüfatı üçün ixtisaslı kadrların planlı surətdə hazırlanması və ixtisaslarının artırılması tələb olunur. Bütün bunlar ondan ötürdür ki, təsərrüfat kollektivlərinin rəhbərləri və mütəxəssisləri həyatdan geri qalmasınlar, həmişə oxusunlar, öz nəzəri-ideya və ixtisas səviyyələrini yüksəlsinlər, elmin və qabaqcıl təcrübənin nailiyyətlərinə dərinlən yiyələnsinlər və onu istehsalatda fəal tətbiq etsinlər.

Bir çox hallarda əməyin yüksək səviyyədə mexanikləşdirildiyi bir şəraitdə kənd təsərrüfatının dərinlən ixtisaslaşdırılması yeksənək (monoton) işlərə gətirib çıxarır. Bu da kollektiv rəhbərlərinin və mütəxəssislərin bir neçə iş əməliyyatlarını bacarıqla və qabiliyyətlə yerinə yetirmələri üçün onların ixtisas səviyyələrinin yüksəldilməsini tələb edir.

Respublikanın aqrar sahəsi, mütəxəssislərin və kollektiv rəhbərlərinin ümumi orta təhsillərinin və texniki-peşə səviyyələrinin yüksəlməsini tələb edir, onları daim öz ustalıqlarını təkmilləşdirməyə, qabaqcıl təcrübəni mənimsəməyə, ona dərinlən yiyələnməyə məcbur edir.

Əhalinin təkrar istehsal problemi daxilində ixtisaslı qadın kadrlar özünəməxsus yer tutur və onların əməyindən daha səmərəli istifadə edilməsinə xüsusi diqqət tələb olunur. Qeyd edilən məsələ mürəkkəb və kompleks xarakter daşıyır. Bu da qadın əmək ehtiyatlarının təkrar istehsalı ilə əlaqədardır. Bu xüsusiyyətlər cavan qadınların ərazi cəhətdən yer dəyişmələrini (miqrasiyasını), onların ixtisas istiqamətlərini, kənddə ixtisaslı qadın kadrların hazırlanmasını, kənd qadınlarının məşğulluğunun yüksəldilməsini və onların əməyindən səmərəli istifadə edilməsini özündə əks etdirir. Qadın əməyindən istifadə, xüsusilə, heyvandarlıq sahələrində kəskin olaraq qalır. Çünki heyvandarlıq sahələrində çalışan qadınların iş şəraiti və əmək rejimi son dərəcə əlverişli deyildir. Bu da gənc qızların heyvandarlıq sahələrinə cəlb edilməsini çətinləşdirir və nəticədə sahənin ixtisaslı kadrlarla təminatını məhdudlaşdırır.

Kənd qızlarının nə ixtisas hazırlığı nə də peşə quruluşu müasir təsərrüfatların tələblərinə cavab vermir. Çünki ixtisasartırma məktəblərinin əksəriyyəti mərkəz şəhərlərdə yerləşir, bu da kənd qızlarının qəbul olub oxumalarını çətinləşdirir. Həm də ixtisas məktəblərində, əsasən, kadrlar kişi sənətləri və peşələri üzrə hazırlanır, təcrübə göstərir ki, qızlar bu sənətlər üzrə oxumurlar. Digər tərəfdən ixtisas məktəblərinin maddi-texniki bazası çox zəif və tədris təsərrüfatlarına lazım olan avadanlıqlar demək olar ki, yox dərəcəsindədir.

Aqrar sahənin bazar münasibətlərinə keçməsi ixtisaslı kadrların hazırlanmasına ciddi təsir göstərmişdir. Müxtəlif təsərrüfat formalarının inkişafı və işçilərə olan tələbi də dəyişmişdir.

Buna görə də əmək bazarının tələblərinə uyğun olaraq ixtisaslı kadrların səmərəli hazırlanması üçün müxtəlif variantların işlənilib hazırlanması məqsədəuyğundur. İşçi qüvvəsi, o cümlədən, ixtisaslı kadrları əmək bazarının tələbləri səviyyəsində hazırlamaq məqsədi ilə təsərrüfat tipindən və onların həcmindən asılı olaraq proqnozlaşdırmaya cəhd göstərmək lazımdır.

Beləliklə, həyat kadrların peşə tərkibinin kökündən dəyişilməsini, yeni tipli işçilərin hazırlanmasını tələb edir. Bununla əlaqədar olaraq, istehsalın təmərküzləşmə və ixtisaslaşma səviyyəsinə uyğun geniş təmayüllü işçilərə tələbat da dəyişilir. Yəni əmək prosesində işçilərlə mütəxəssislərin funksiyaları peşədaxili əlaqə şəraitində fərqlənir. Göründüyü kimi, müasir təsərrüfatçılıq şəraitində, yeni tipli ixtisaslı kadrlar tələb olunacaq və onlar müxtəlif istiqamətlərdə formalaşacaqlar. Buna görə də, təsərrüfatı sərbəst idarə etmək üçün qısa müddət ərzində kənd təsərrüfatı işçilərinin kompleks biliklərə nail olunmasına köməklik göstərmək lazımdır.

Beləliklə, ixtisaslı kadr hazırlığı, onların yenidən hazırlanması və ixtisaslarının artırılması problemi meydana çıxır. Müxtəlif təsərrüfat formalarının inkişafı müxtəlif tipli ixtisaslı kadrların hazırlanmasını tələb edir. Məsələn, yaxın gələcəkdə kollektiv təsərrüfatlarda yenə də ənənəvi peşəkar kadrlar fəaliyyət göstərəcəkdir, onlara traktorçu–maşinist, sağıcılar, iri buy-nuzlu mal–qaraya və buzova baxanları aid etmək olar. Lakin burada da peşələrarası əlaqələri (inteqrasiya) inkar etmək olmaz. Çünki bazar münasibətləri əmək məsrəflərinin ixtisar edilməsinə, az səmərəli iş yerlərinin və peşələrin ləğvinə səbəb olacaqdır. Bu proses hazırda da davam edir, lakin bazar münasibətləri şəraitində daha da genişlənəcəkdir. Məsələn, iri buy-nuzlu cavan mal-qaranın kökəldilməsi adətən iki peşə vasitəsi ilə həyata keçirilir-buzova baxan və mala baxan. Yeni şəraitdə bu peşələr birləşəcək, iri buynuzlu mal-qaranın kökəldilməsində heyvandarlıq “ustası” peşəsi yaranacaqdır. Hazırda ayrı-ayrı iqtisadçı alimlər hesab edirlər ki, yalnız fərdi sahibkar təsərrüfatları kəndlini torpağın və istehsal vasitələrinin sahibi edə bilər. Doğurdan da kəndlilərə bütün məsələlərin həllində böyük sərbəstliyin verilməsi bu təsərrüfatlarının sürətlə inkişafına səbəb olacaqdır. Ümumiyyətlə, sahibkarlıq təsərrüfatlarının inkişaf etdirilməsi, ixtisaslı kadrların qarşısında tamamilə yeni tələblər qoyacaqdır. Burada müxtəlif işçilər formalaşacaq, onlar ixtisaslı işçi funksiyaları ilə yanaşı uçotçu-iqtisadçı funksiyasını yerinə yetirəcəklər.

İnkişaf etmiş Qərbi ölkələrində, ixtisaslaşma və əmək bölgüsü yüksək olan fermer təsərrüfatlarında kənd təsərrüfatı işlərinin bir hissəsini ixtisaslı muzzdlu işçilər görür. Bizim fikrimizcə, bu variantın respublikanın fərdi sahibkarlıq təsərrüfatlarında həyata keçirilməsi hələ tezdir. Bunun üçün fərdi sahibkarlıq təsərrüfatlarının fəaliyyəti xeyli yüksəlməlidir, onların istehsal səviyyəsi müəyyən həddə çatanaqəd işçilərin bilik səviyyələri hərtərəfli və geniş surətdə artırılmalıdır.

Rusiya Elmi–Tədqiqat Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı İnstitutunun apardığı hesablamaya əsasən keçmiş SSRİ-də kənd təsərrüfatı işçilərinin təhsil hazırlığının orta müddəti 9 il təşkil etmişdir. Bu müddət ABŞ-da 1959-cu ildə olmuşdur. Hazırda ABŞ-da bu səviyyə 13 ilə çatmışdır.

Belə ki, birinci variant 9 illik ümumi təhsil məktəblərinə əsaslanır. Bundan sonra məcburi olaraq bir illik “kənd təsərrüfatı” ixtisası üzrə nəzəri bilik alır, sonra isə şagirdlərə kənd təsərrüfatı təhsili vermək hüququna malik olan təhsil müəssisələrində onlar iki il təhsillərini davam etdirirlər. Təhsil müddəti uğurla qurtarıqdan sonra şagirdlər imtahan verərək fermer adı alırlar. Sonradan kənd təsərrüfatı təhsilini davam etdirməklə ya kənd təsərrüfatı ixtisası alır və ya kənd təsərrüfatı müəssisələrinə rəhbərlik etmək hüququna malik olur.

İkinci variantı fərqləndirən cəhət ondan ibarətdir ki, burada təhsil müddəti attestat almaqla 10-11 ildir.

Üçüncü variantda 13 illik baza (gimnaziya) və əvvəlki iki variantda olduğu kimi gələ-

cəkdə kənd təsərrüfatı ixtisası almaq nəzərdə tutulur.

Niderlandda yüksək səviyyəli kənd təsərrüfatı işçilərinin və fermerlərin hazırlanması müxtəlif pilləli kənd təsərrüfatı məktəbləri tərəfindən həyata keçirilir. Burada ən aşağı pilləli məktəblərdə 12 yaşlı şagirdlər öz seçdikləri peşənin özəlini qoyurlar. 15 yaşlı gənclərin əksəriyyəti daha yüksək pilləli məktəblərdə təhsil alırlar. Bu məktəblərin buraxılış müdavimləri öz təhsillərini orta ixtisas təhsili məktəblərində və universitetlərdə davam etdirirlər. Hazırda Niderlandda fermerlərin $\frac{3}{4}$ hissəsi kənd təsərrüfatı üzə orta məktəbi bitirmişdir, qalanı isə yüksək pilləli kənd təsərrüfatı məktəbini və orta ixtisas təhsili məktəblərini qurtarmışlar.

Qeyd etmək lazımdır ki, bazar münasibətləri baxımından inkişaf etmiş ölkələrin heç birində kənd təsərrüfatı üçün peşəkar-ixtisaslı kadr hazırlanmasında qısa müddət tələb olunmur. Baza təhsili əsasən üç variantda götürülür: 9;10-11 və 13 il peşə təhsili olmayan əmək birjalarına müraciət edən işsizlər üçün dövlət proqramına əsasən 3-6 aylıq hazırlıq kursları təşkil olunur. Rusiya ETKTİ İnstitutunun icarədarlar arasında apardığı sosioloji sorğu nəticəsində müəyyən olmuşdur ki, onların təxminən 65,0 %-i baza peşə təhsilinə malik deyil. Halbuki, icarə təsərrüfatları ən gənc kadrları özündə cəmləşdirmişdir. Onların yalnız 15,0 %-i yüksək ustalığa, 66,0 %-i orta və 19,0 %-i isə aşağı səviyyəyə malikdir. İcarə kollektivləri rəhbərlərinin təxminən 30,0 %-i işçilərin hazırkı peşəyönümlülük səviyyəsinin qeyri qənaətbəxş olduğunu göstərmişlər, 42,0 %-ni isə bu səviyyə tam qane etməmişdir.

Əgər yuxarıda qeyd edilən sorğunu bizim respublikanın kənd təsərrüfatı işçilərinə şamil etsək, onda görürük ki, onların 70,0 %-i baza peşə təhsilinə malik deyil. İşçilərin 6,0 %-i yüksək ustalığa malikdir. 55,0 %-i orta və 39,0 %-i isə aşağı səviyyəlidir. Təcrübə göstərir ki, fermerlərin əlaqəli (inteqrasiya) peşə və ixtisas xasiyyətnaməsini hazırlayarkən, işçilərin kateqoriyalara ayrılmasında irəli sürülən konsepsiyalar mütləq nəzərə alınmalıdır. Bu bölgüyə: ixtisaslı işçilər, mühəndis-texniki heyət və qulluqçular aiddir. Yeni tipli işçilər qeyd edilən kateqoriyaları öz şəxsi keyfiyyətlərində görməlidirlər. Onlar buna öz bilik və bacarıqlarını artırmaq yolu ilə nail ola bilirlər. Əlbəttə, işçilər peşəkar aspektdə universal ola bilməzlər, lakin öz təsərrüfatlarında bu və ya digər fəaliyyət növlərinə dair peşələr üzrə peşəkar kadrlar olub və yenə də fəaliyyət göstərə bilirlər.

Hazırda müxtəlif peşə ixtisasları arasında optimal əlaqələrin yaradılması məsələsi ən vacib bir problem olaraq qarşıda durur.

Bizim fikrimizcə ixtisaslı kadrların və fermerlərin hazırlanması problemini iki hissəyə ayırmaq daha məqsədəuyğundur:

- hazırda işləyən ixtisaslı kadrların yenidən hazırlanması və ixtisaslarının artırılması;
- gənc ixtisaslı kadrların və fermerlərin hazırlanması.

Qeyd etmək lazımdır ki, hazırda işləyən ixtisaslı kadrları öyrədərkən çoxsahəli sistemə malik xüsusi hazırlıq kurslarının yaradılması yolu ilə getmək lazımdır. Belə ki, kadrlar 3-6 ay ixtisaslarını artırıandan sonra, onlara təsərrüfatı və icarə kollektivlərini idarə edə bilmələri barədə sənədlər verilir.

Yeni tipli ixtisaslı kadrların hazırlanma prosesi uzun olub, bir neçə mərhələdən keçir. Hazırkı şəraitdə bu prosesin xarakterik cəhəti-əvvəla təhsil məktəblərində alınan bilik və bacarığı istehsalatda, əməli işlərdə üzvi surətdə uzlaşdırmaqdan, ikincisi isə attestasiyadan keçmək və hər hazırlıq dövründə ixtisas səviyyəsini rəsmi sənədlə təsdiq etməkdən ibarətdir.

Kadrların öyrədilməsində əsas şərt təsərrüfatda 6-8 ay işləməklə üç illik peşə məktəblərini və peşə liseylərini bitirməkdir. Məhz bundan sonra onlar istehsalın müəyyən sahələrinə aid ixtisas adı ala bilirlər.

Beləliklə, ixtisaslı kadr və fermer hazırlığının formalaşması üçün 9 illik ümumi təhsil bazası əsasında bütövlükdə 9-11 il tələb olunur. Aşağıda kadr hazırlığı sisteminin nümunəvi sxemi verilmişdir (sxem 1).

İşin öyrənilməsinin xarakteri	İşin praktiki öyrənilmə xarakteri	Təhsil məktəbinin növü	İxtisas səviyyəsi
2-3 il	Öz təsərrüfatında və ya icarəyə götürülmüş təsərrüfatda sərbəst işləmək (sınaq müddəti)	Fermer hazırlayan məktəb	Fermer
6-8 ay	Fermer hazırlayan kurslar	Ali məktəblərin, kolleclərin nəzdində təhsil məktəbləri	Kursu bitirmək barədə sənəd
1-2 il	İcarə kollektivlərində və təsərrüfatlarında təcrübə		Kənd təsərrüfatı üzrə mütəxəssis, fermerliyə namizəd
6-8 ay	Kənd təsərrüfatı mütəxəssisi kiçik fermer hazırlayan kurslar	Peşə məktəblərində və peşə liseylərində, kolleclərdə, rayon təhsil mərkəzlərində xüsusi qruplar	Kursu bitirmək barədə sənəd
1 il	3-5 ay təcrübəni daxil etməklə peşə məktəblərində və peşə liseylərində təhsil almaq	Peşə məktəbi və peşə liseyi	Bitkiçilik üzrə mütəxəssis, heyvandarlıq üzrə mütəxəssis, kənd təsərrüfatı məhsulları emalı üzrə mütəxəssis
1 il	2-3 ay təcrübəni daxil etməklə peşə məktəblərində və peşə liseylərində təhsil almaq	Peşə məktəbi və peşə liseyi	Geniş profilli traktorçu-maşinist
1 il	1,5-2 ay təcrübəni daxil etməklə peşə məktəblərində və peşə liseylərində təhsil almaq	Peşə məktəbi və peşə liseyi	III dərəcəli traktorçu-maşinist
Ümumi baza təhsili 9 il			

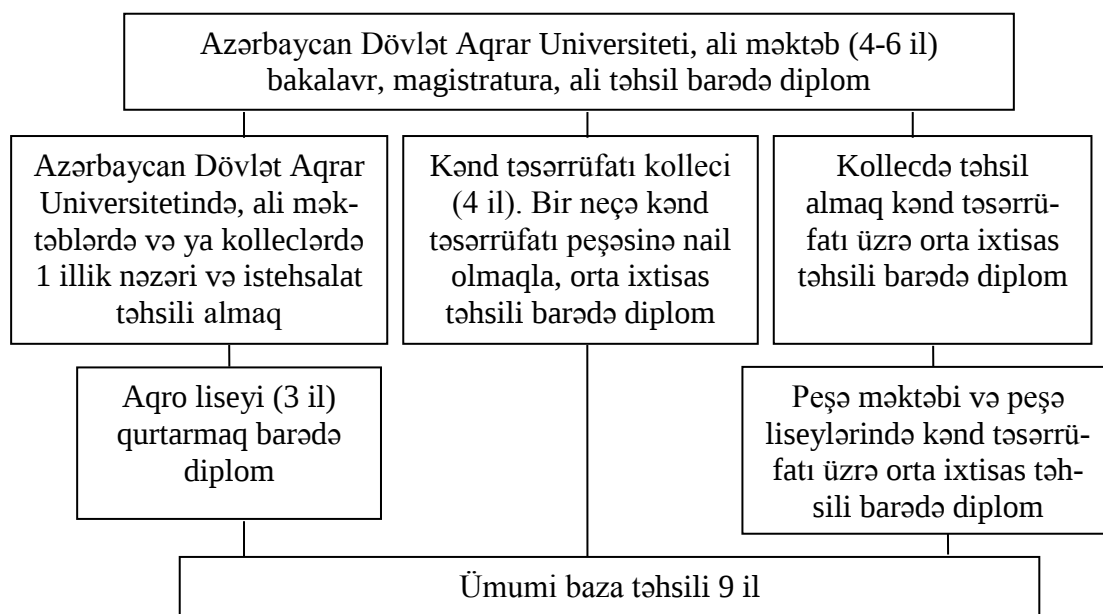
Sxem 1. Kənd təsərrüfatı üçün ixtisaslı kadr hazırlığı sisteminin nümunəvi sxemi

Ali məktəblərə daxil olmaq üçün kontingentlər, əsasən kənd təsərrüfatı liseylərində hazırlanmalıdırlar. Çünki bu liseylərdə biologiya, zoologiya, kimya və digər kənd təsərrüfatı fənləri dərinlən öyrənilir. Birillik hazırlıq kurslarında nəzəri və praktiki təhsilin alınması, liseyi bitirdikdən sonra kənd təsərrüfatı biliklərinin əsaslarına yiyələnməyə, istehsalın müxtəlif sahələrində təsərrüfatların idarə edilməsinə daha geniş imkanlar yaradacaqdır və ali təhsilin tələbinə uyğun peşə sisteminə istiqamətlənəcəkdir. Bununla yanaşı, orta ixtisas təhsili alan şəxslər də ali məktəblərə daxil ola bilərlər.

Əlbəttə yuxarıda göstəriləyi kimi peşəkar kadr hazırlığının baza təhsil müddətinin aşağı səviyyədə olması müəyyən obyektiv səbəblərdən irəli gəlir, lakin bazar münasibətləri şəraitində bu səviyyənin aşağı düşməsinə heç cür əsaslandırmaq olmaz.

Digər mühüm tələblərdən biri də kənd təsərrüfatının ixtisaslı kadrlarla təmin edilməsidir. Odur ki, kadrlar öz fəaliyyətləri dövründə peşə və ixtisas səviyyələrini artırmalıdır. Müasir şəraitdə bu vəziyyət ixtisaslı kadrların formalaşması sistemində ən zəif hissədir. Lakin formal olaraq kəmiyyətə bu kadrların sayının həddindən çox artırılması da düz deyil, onların hazırlıq keyfiyyəti yüksək olub, tələbatə uyğun hazırlanmalıdır.

Tədqiqat göstərir ki, təhsilin maddi-texniki bazasının inkişaf səviyyəsi çox aşağıdır, rayonlarda ixtisasa uyğun müəllim kadrlar çatışmır. Eyni zamanda yuxarıdan aşağıya verilən informasiyalar faydalı olmayıb, pilləli prinsip əsasında qurulmuşdur. Hazırda kadrların ixtisaslarının artırılmasında “şəbəkəli” sistemdən də istifadə olunur. Bu sistem kadrların peşə və ixtisaslarının yüksəldilməsinə maneçilik törətmir.

Sxem 2. Gənclərin kənd təsərrüfatı üzrə ali təhsil almalarına dair nümunəvi sxem

Qeyd etmək lazımdır ki, bazar münasibətlərinə keçid yəqin ki, kənd təsərrüfatında ixtisaslı kadrların ixtisasına və onların bölgüsünə öz təsirini göstərəcəkdir. Bu da yeni peşə və fəaliyyət növünün yaranmasını tələb edəcəkdir. Bununla əlaqədar olaraq kənddə istehsal və sosial infrastrukturada yeni iş yerlərinin açılması meydana çıxacaqdır.

Beləliklə, bazar münasibətləri kadr hazırlığı sistemlərinin keyfiyyətə dəyişilməsinə kömək edəcəkdir. Eyni zamanda daha yığcam təhsil formalarının yaranmasına imkan yaradacaqdır.

Gələcəkdə, nəinki aqroservisə xidmətlər üçün, eyni zamanda bütövlükdə aqrar sahəni ixtisaslı kadrlarla təmin etmək üçün aşağıdakı məsələlərin həlli çox vacibdir:

- aqroservis xidmətini inkişaf etdirmək məqsədi ilə islahatlardan əvvəl təsərrüfatlarda fəaliyyət göstərən ixtisaslı kadrları və şəxsi istifadədə olan müxtəlif texnikanı və kənd təsərrüfatı maşınlarının aqroservislərə cəlb edilməsi;

- aqroservisləri ixtisaslı kadrlarla təmin etmək üçün kənd təsərrüfatında müxtəlif ixtisaslar üzrə kadr hazırlayan təhsil müəssisələrinin təşkili;

- aqroservis xidmətləri üçün rəhbərlərin və mütəxəssislərin hazırlanmasının təşkili;

- əmək bazarının tələblərinə cavab verə bilən ixtisaslı kadrların hazırlanması və yenidən hazırlanması sistemlərinin təkmilləşdirilməsi;

- aqroservis xidmətlərində fəaliyyət göstərən kadrlara: aqronomiya, aqrokimya, meliorasiya, iqtisadiyyat və s. elmlərin aşılması;

- aqroservis xidmətinin maddi-texniki bazasının modernləşdirilməsini və kompüterləşməsinə nəzərə alaraq geniş təmayüllü kadrların hazırlanması;

- kənd təsərrüfatı istiqamətli ali təhsil müəssisələrində, kolleclərdə müxtəlif peşə və ixtisaslar arasında optimal əlaqələrin yaradılması.

Yuxarıda göstərilən məsələlərin vaxtında həyata keçirilməsi, hazırlanacaq kadrların keyfiyyət quruluşunu yaxşılaşdırır, sahibkarlıq təsərrüfatları ilə aqroservislər arasında əlaqələri möhkəmləndirir və hər il əlavə olaraq kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının artırılmasına imkan yaranar.

Hazırkı təsərrüfat formalarının və aqroservislərin tələbinə əsasən kadr hazırlığında aşağıdakı şərtlərin nəzərə alınmasını məqsəduyğun hesab edirik:

- istehsalın ixtisaslaşdırılmasından asılı olaraq işçilərin sayını, cins və yaş tərkibini, peşəsini və s. müəyyənləşdirmək;

- rayon təhsil müəssisələri ilə aqroservis və təsərrüfatların yerləşdiyi ərazi arasındakı məsafə;

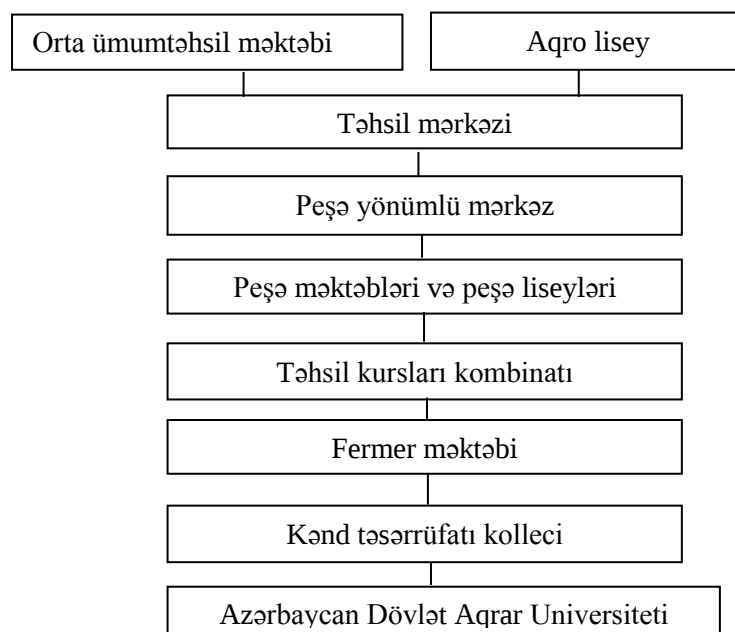
- ixtisaslı kadr və fermer hazırlamaq üçün kurs proqramını mənimsəyə bilən səriştəli mütəxəssisləri və tədris material bazasının vəziyyətini müəyyənləşdirmək;

- müxtəlif təsərrüfat formalarının tələblərinə əsasən ixtisaslı kadr hazırlayarkən onların konkret istiqamətlərini müəyyən etmək;

- kadrların təhsil almaları üçün tədris-kurs planı və proqramı hazırlayarkən onların ixtisaslaşma istiqamətini və peşəkar hazırlıq səviyyəsini, yaş həddini nəzərə almaq.

Gələcəkdə ixtisaslı kənd təsərrüfatı kadrlarının hazırlanma mənbəyi aqroliseylər olmalıdır. Liseydən sonra bir illik hazırlıq kurslarında kənd təsərrüfatı elmlərinin nəzəriyyəsinin və təcrübəsinin öyrənilməsi, şagirdlərə kənd təsərrüfatı biliklərinin əsasları və müxtəlif sahələrdə təsərrüfatların düzgün idarəedilməsi ilə tanış olmalarına imkan verəcəkdir.

Gələcəkdə kənd təsərrüfatında kadr hazırlığı həcmnin və quruluşunun keyfiyyətə dəyişməsi təhsil sistemlərinin yenidən qurulmasını tələb edir. Belə təhsil sistemlərinin iqtisadi rayonlarda yaradılması daha məqsədəuyğundur. Bu baxımdan təhsil almaq üçün əlverişli bazası olan kənd rayonlarında "Təhsil mərkəzi" yaratmaqdan ötrü onun nümunəvi modeli aşağıdakı sxemdə verilmişdir. (Sxem 3).

Sxem 3. Təhsil mərkəzlərinin nümunəvi modeli

Hər hansı bir kənd rayonunda təşkil olunacaq təhsil mərkəzinin quruluş vahidləri əsasən aşağıdakı kimidir:

- ixtisasa istiqamətləndirmə xidməti;
- ixtisaslar üzrə peşəkar kadr hazırlığı sistemi;
- dar ixtisaslar üzrə hazırlıq kursu sistemi;
- peşə işçilərinin və mütəxəssislərin ixtisasartırma sistemləri.

Hesablamalar göstərir ki, təhsil mərkəzinin təşkilinə çəkiləcək xərclərin bir hissəsi təhsil mərkəzinin maddi-texniki bazasının yaradılmasına və digər hissəsi isə cari təhsilə yönələcək-

dir. Eyni zamanda hər bir təhsil mərkəzində ixtisaslı kadrların keyfiyyət parametrlərinin yüksəldilməsi nəticəsində əlavə olaraq xeyli kənd təsərrüfatı məhsulları istehsal olunacaqdır. Əldə edilən gəlir kadr hazırlığı sisteminə çəkilən xərclərin hamısını ödəyəcəkdir.

1. Azərbaycan Respublikasının “Təhsil haqqında” Qanunu. Bakı, 2009.
2. Azərbaycan Respublikasının ali təhsil sistemində islahatlar üzrə Dövlət proqramı (2009-2013-cü illərdə). Bakı, 2009.
3. Müstəqil Azərbaycan 20 il. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı, 2011.

*Əhmədov A.T. prof.
Bakı Biznes Universiteti*

X Ü L A S Ə

BAZAR MÜNASİBƏTLƏRİ ŞƏRAİTİNDƏ KƏND TƏSƏRRÜFATI ÜÇÜN İXTİSASLI KADR HAZIRLAYAN TƏHSİL SİSTEMLƏRİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

Kənd təsərrüfatında müxtəlif təsərrüfat formalarını ixtisaslı kadrlarla təmin etmək üçün, ixtisaslı kadr hazırlayan təhsil sistemlərinin təkmilləşdirilməsinə dair təkliflər irəli sürülmüş, respublikada texniki-peşə təhsil sistemlərində mövcud problemlər müəyyənləşdirilmiş, onlara aid alternativ təkliflər irəli sürülmüşdür. Məqalədə kənd təsərrüfatı peşələri müəyyənləşdirilib, onun təsnifatı hazırlanmışdır, respublikanın rayonlarında “Təhsil mərkəzlərinin” yaradılmasına dair model verilmişdir.

*Ахмедов А.Т. проф.
Бакинский Университет Бизнеса*

Р Е З Ю М Е

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ ПОДГОТОВКИ КВАЛИФИЦИРОВАННЫХ КАДРОВ ДЛЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА В УСЛОВИЯХ РЫНОЧНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Для обеспечения разных форм хозяйств в сельском хозяйстве квалифицированными кадрами, даны предложения по совершенствованию системы их подготовки, выявлены существующие недостатки в системе подготовки рабочих кадров, а также определены пути их улучшения, составлены квалификации профессий сельскохозяйственной отрасли, разработана модель «Центра образования» в сельских районах.

*Ahmadov A.T. prof.
Baku Business University*

S U M M A R Y

IMPROVEMENT OF EDUCATION SYSTEMS TRAINING SPECIALISTS FOR AG- RICULTURE IN THE TERMS OF MARKET RELATIONS

Offers on the improvement of education systems training specialists to provide different economic forms in agriculture were put forward. Existing problems in the technical-vocation systems of the country were identified, alternative suggestions were put forward. In the article agricultural professions were identified, their classification was made, model on establishment of “Educational centers” in the regions of the Republic was given.

BAZAR SİSTEMİNDƏ DÖVLƏTİN İQTİSADI SİYASƏTİNİN HƏYATA KEÇİRİLMƏSİNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: dövlətin iqtisadi siyasəti, maliyyə-pul siyasəti, rəqabətin tənzimlənməsi, milli iqtisadiyyat.

Ключевые слова: экономическая политика государства, денежно-финансовая политика, регулирование конкуренции, национальная экономика.

Key words: economic policy of the state, fiscal policy, the regulation of the competition.

Hər bir cəmiyyətin inkişafı, onun milli iqtisadi modelinin formalaşması, dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsi nəticəsində baş verir. İqtisadi sistemlərin transformasiyası şəraitində bu proses daha da fəallaşır, dövlətin yerləşdiyi ərazidə bütün vətəndaşların iradə və maraqlarını əks etdirərək, iqtisadi həyatın ahəngdar gedişatının təminatçısı kimi fəaliyyət göstərir. Dövlətin belə fəaliyyət dairəsi onun yerinə yetirdiyi funksiyalarla əhatə olunur. Bu funksiyaları əlaqələndirmiş şəkildə icra etdikdə, istər-istəməz dövlətin iqtisadiyyat sahəsindəki fəaliyyətində bir neçə istiqamət meydana gəlir. Mövcud dövr və konkret şəraitdə bu istiqamətlərdə fəaliyyətin göstərilməsi dövlətin iqtisadi siyasətinin müəyyənləşdirilməsinin əsasını təşkil edir. Bu istiqamətlərə daxildir:

- cəmiyyətin bütün üzvlərinin və sosial qrupların qarşılıqlı əlaqəsinə və maraqlarının bütün səviyyələrdə təminatı və hər cür transaksiyaların hüquqi hədlərini müəyyən edir;
- mövcud iqtisadi sistemin agentləri arasında əlaqələrin qorunması naminə sərbəst fəaliyyətin göstərilməsi üçün rəqabət mühitinin yaradılmasını təmin edir;
- bazar sisteminin iqtisadiyyatın bütün səviyyələrinin münasib və ədalətli şəkildə təmin edə bilmədiyindən, sosial inkişafın bütün sahələrini öz üzərinə götürür.

Hər bir ölkənin müvazinətli inkişafı, mövcud ədalət, mənəvi və dini prinsiplərin iqtisadi artımla əlaqələndirilməsindən asılıdır. Bəllidir ki, bazar mexanizmi, yalnız gəlir əldə etmək naminə iqtisadi münasibətlərə girmiş iqtisadi subyektlərin fəal fəaliyyətinə təminat verir. Lakin cəmiyyətdə onlardan fərqli mövcud olan təqaüdcülər, əlillər, tələbələr, uşaqlar, işsizlər və s. də mövcuddur.

Deməli, dövlət cəmiyyətin bazar mexanizmi vasitəsi ilə fəaliyyət göstərən üzvləri üçün səmərəli mühiti, digər tərəfdən isə sosial mühiti təmin etməlidir. Bu mühitlərin yaradılması və qorunması isə qəbul etdiyi və yeritdiyi iqtisadi siyasətlə həyata keçirir.

İqtisadiyyat müxtəlif ehtiyacları ilə əlaqədar zəruri qarşılıqlı əlaqəsini əks etdirdiyindən dövlətin də iqtisadi siyasəti bu istiqamətdə iqtisadi məqsədlərin reallaşmasına yönəldilmiş fəaliyyətdir. Bu məqsədlərin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar olaraq tətbiq olunan siyasət dövlət tənzimlənməsi mexanizmi kimi özünü əks etdirir. Dünya iqtisadi ədəbiyyatında dövlətin iqtisadiyyatda rolu barədə üç əsas istiqaməti formalaşmışdır:

- bazarın özünü-tənzimlənməsi ilə əlaqədar dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsinin qeyri-vacibliyi (klassik, neoklassik məktəbin nümayəndələri);
- dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsinin zəruriliyi (keynsçi, yeni keynsçi məktəbin nümayəndələri);
- tsiklik inkişafın fazalarından asılı olaraq iqtisadiyyata dövlət müdaxiləsi ilə bazar özünü tənzimlənməsinin uzlaşdırılmasının məqsədəuyğunluğu (neoliberalizm, institusionalizm məktəbinin nümayəndələri);

Ümumi olan bir cəhət mövcuddur ki, iqtisadi inkişafın klassik dövründən başlayaraq müasir qloballaşma şəraitində elə bir elmi cərəyan mövcud olmamışdır ki, orada iqtisadiyyata dövlət müdaxiləsindən imtina olunsun. Elmi mövqelər əsaslı şəkildə, yalnız dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsinin həddi barədə, mülkiyyətə görə tutduğu paya görə, ÜDM-un əldə olunması səviyyəsinə görə və s. fərqləndirilməsidir.

İqtisadi siyasət dövlətin sərəncamında olan bütün resurslardan iqtisadiyyatın idarə

edilməsi üçün istifadə etdiyi bütün tədbirlər sisteminə deyilir. Həmçinin, iqtisadi siyasəti dövlətin bütün istiqamətlərdə fəaliyyətinin təmini ilə əlaqədar həyata keçirilən və bir-birini tamamlayan tədbirlər sistemi kimi də qiymətləndirmək olar.

Dünya fond bazarında baş verən «maliyyə köpüklərinin» şişməsi nəticəsində iqtisadi böhranların baş verməsi milli iqtisadiyyatlarda ciddi tərəddüdlərin baş verməsinə səbəb oldu. Belə ki, istehsalın enməsi dünyada enerjidaşıyıcılarına, xammal və materiallara olan tələbin sürətlə azalmasına gətirib çıxartdı. Demək olar ki, dünyanın əksər dövlətləri, yalnız Çin, Hindistan və Braziliya istisna olmaqla dünya maliyyə böhranının fəsadları ilə üzləşdi. Neftin qiymətinin aşağı düşməsi, eləcə də bir sıra xarici şoklar Azərbaycan iqtisadiyyatında kəskin olmasa da öz təsirini göstərdi. Aparılan məqsədyönlü iqtisadi siyasət ölkə iqtisadiyyatının artım tempinin aşağı düşməsinin qarşısını aldı. Ən başlıcası isə 2008-ci ilin ortalarında baş verən maliyyə böhranı 2009-cu ilin noyabrında ölkə başçısının iqtisadi sahədə «keçid iqtisadiyyatının başa çatması» bəyanatı ilə qeyd olundu. Xarici şokların nəticəsində ölkədə baş verə biləcək dərin enmələrin qarşısının alınması, yeridilən iqtisadi siyasət alətləri kimi pul və maliyyə siyasətlərinin tətbiqinin nəticəsində mümkün olmuşdur. Burada həm maliyyə böhranından əvvəl və sonra yeridilən pul və maliyyə siyasətinin tətbiqinin xarakterik xüsusiyyətlərindən asılı olaraq yeridilən iqtisadi siyasət öz təsirini göstərmişdir. Xüsusən, dünya maliyyə böhranı kontekstində həm iqtisadi artımın enib-qalxması iqtisadiyyatda struktur irəliləyişləri, regional inkişafın müşahidəsi görünmüşdür. Hər halda xarici şokların, ölkə iqtisadiyyatına olan təsiri qısamüddətli xarakter daşmışdır.

Ümumiyyətlə, iqtisadiyyatın davamlı və dinamik inkişafı həyata keçirilən və nəzərdə tutulan pul-kredit və maliyyə siyasətindən birbaşa asılıdır.

İstər pul-kredit, istərsə də maliyyə siyasətinin həyata keçirilməsi xarici iqtisadi şəraitdən asılı olsa da, lakin cari istehlak, investisiya, məcmu tələb, ÜDM-un artım tempindən, büdcə defisitindən, dövlət borcu ilə əlaqədar müəyyənləşdirilir.

Hal-hazırda postsovet məkanından çıxmış və enerjidaşıyıcılarının ixracının üstünlük təşkil etdiyi ölkələrin demək olar ki, əksəriyyəti iqtisadi artımın proqnozlaşdırılması neftin hər bareli üçün müəyyənləşdirilmiş dünya qiymətindən asılı olaraq müəyyənləşdirilir. Neftin hər barelinin dünya qiymətinin 60 ABŞ dollar müəyyənləşdirməklə büdcə gəlirlərinə transferi nəzərə alındığı dövrlər ərzində ÜDM-un orta illik artım sürəti 2000-2008-ci illər ərzində 18,1%-ə bərabər olmuşdur. Belə bir göstərici həm MDB məkanında, həm də dünyada ən yüksək göstərici kimi qiymətləndirilmişdir. Lakin 2008-ci ildən sonra dünya maliyyə və iqtisadi böhranından sonra ÜDM-un artım sürətində enmələr müşahidə olunmuşdur ki, bu da 2009-2011-ci illər üçün 3,5% civarında tərəddüd etmişdir. Dövlət büdcəsinin gəlirlərinin formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynayan neft gəlirlərinin hər bareli üçün satış qiymətinin 100 ABŞ dollar səviyyəsində nəzərə alınması ölkə üzrə ÜDM artım tempi 5,3%, qeyri-neft sektoru üzrə isə 11,7% artım proqnozlaşdırılmışdır. Qeyri-neft sektorunda iqtisadi artım tempinin yüksəlməsi onun ölkə üzrə real iqtisadi artım sürəti üçün multiplikativ effektin əldə olunmasına şərait yaradacaq. Bu da, bilavasitə, qarşılıqlı əlaqəli şəkildə həyata keçiriləcək pul-kredit və büdcə-vergi siyasətinin həyata keçirilməsindən asılı olacaqdır. Ümumiyyətlə, həyata keçirilən pul və maliyyə siyasəti birmənalı şəkildə milli iqtisadiyyatın optimal iqtisadi artım sürətinin əldə olunmasına və qorunmasına yönəldilməlidir.

Optimal və ya təbii iqtisadi artım sürətinin səviyyəsini o vaxt məqbul hesab etmək olar ki, o bir tərəfdən məşğulluğun təminini təbii işsizlik səviyyəsinə qədər əhatə edir, elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərinin mənimsənilməsi imkanına şərait yaradır, innovasiyalı və sosial yönümlü iqtisadi inkişafa təkan verir. Belə bir istiqaməti haqlı olaraq bəzi rus iqtisadçıları optimal iqtisadi artım sürətini xarakterizə edən göstərici kimi qəbul edirlər.

Dövlətin iqtisadi siyasəti ilk növbədə ölkənin malik olduğu iqtisadi potensialın hərəkətə gətirilməsi, mövcud iqtisadi resurslardan qarşıya qoyulmuş məqsəd və vəzifələrin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar onlardan səmərəli istifadəsi və bölgüsü ilə əlaqədar nəzərdə tutulan prosesdir. İqtisadi siyasət prosesinin gedişatı, mikroiqtisadi və makroiqtisadi səviyyəsini əhatə edir.

Mikroiqtisadi siyasət və səviyyəsinə daxildir:

- regional siyasət;

- rəqabət mühitinin yaradılması siyasəti;
- antiinhisar siyasət;
- əmək bazarının fəaliyyətini təmin edən siyasət.

Makroiqtisadi siyasət səviyyəsinə daxildir:

- **sabitləşdirmə siyasəti** – Bu əsasən fiskal siyasətlə (büdcə, vergi), monetar siyasətlə (pul-kredit), valyuta məzənnəsi siyasəti ilə, inflyasiya səviyyəsinə (gəlirlərin enib-qalxması ilə əlaqədar) nəzarət siyasəti ilə həyata keçirilir;

- **struktur siyasəti** – Bu əsasən sənaye siyasəti və aqrar siyasəti vasitəsi ilə həyata keçirilir; Struktur siyasətinə uzun müddətli dövr ərzində iqtisadiyyatın dinamik inkişafını təmin edən və məcmu təklifin həcmnin artımına təsir göstərən tədbirlər məcmusu daxildir. Burada əsas yeri milli iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətini təmin edən inkişaf istiqamətlərinə üstünlüyün verilməsi, güzəştli kreditlərin verilməsi, dövlət tədarükü, biznes mühiti üçün institusional şəraitin yaradılması daxildir.

Qeyd etmək lazımdır ki, mikro və makro iqtisadi siyasətdə həyata keçirilən siyasət bir qayda olaraq bir-birini tanımamalıdır. Bu proses hər bir səviyyənin öz daxilində mövcud olan istiqamətlərdə şamil olunur. Tutaq ki, makroiqtisadi səviyyədə sabitləşdirmə və struktur siyasəti fərqləndirilsə də, bu şərti xarakter daşıyır. Eyni zamanda əgər mikroiqtisadi səviyyədə yeni iş yerləri açılmasa, sahibkarlığın inkişafına təminat verən rəqabət mühiti yaradılmasa, makroiqtisadi səviyyədə sabitləşdirmə və struktur siyasətini həyata keçirtmək çətinləşəcək. Çünki uzunmüddətli iqtisadi artımın təmin olunması mikroiqtisadi səviyyədə nəzərdə tutulan iqtisadi siyasətin əlaqələndirilmiş şəkildə həyata keçirilməsindən asılıdır. İstər mikro, istərsə də makro səviyyəli iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsi, milli iqtisadi inkişafın ümumi istiqamətinin formalaşmasına xidmət göstərməlidir.

Adətən, institusional struktur dəyişiklikləri müəyyən ətalətin və qeyri-normal davranış qaydaların əmələ gəlməsinə səbəb olsa da, lakin vahid dövlət nəzarət mexanizminin mövcudluğu belə qaydaların normal vəziyyət almasına şərait yaradır. Bu baxımdan dövlət nəzarət və icra mexanizmi institusional struktur dəyişikliklərini həyata keçirilməsindən asılı olaraq, milli iqtisadi inkişaf modelinin formalaşmasına səbəb olur, həyata keçirilən iqtisadi siyasətin keyfiyyət səviyyəsinə də təsir göstərir, həm də yeridilən iqtisadi siyasətlərin xüsusiyyətlərində də özünü əks etdirir.

Inkişafetmə səviyyəsindən asılı olmayaraq hər bir milli iqtisadiyyatda tətbiq olunan sabitləşdirmə və struktur siyasətinin özünə məxsus xüsusiyyətləri mövcuddur. Bu da asılıdır:

- real iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsindən;
- büdcə kəsirinin azaldılmasından;
- tədiyyə balansının tarazlaşdırılmasından;
- valyuta məzənnəsinin tənzimlənməsindən.

Sabitləşdirmə siyasətinin həyata keçirilməsi, çox hallarda struktur siyasətinin islahatlaşdırma prosesi vasitəsi ilə icra olunmasına təkan verir. Bu da paralel olaraq qısa və orta müddətli sabitləşdirmə prosesinin uzun müddətə hədəflənmiş struktur dəyişiklikləri prosesinin həyata keçirilməsinə imkan yaradır.

Sabitləşdirmə siyasətində iki cəhət fərqləndirilir, **ortodoksal və geterodoksal** istiqamət.

Sabitləşdirmənin ortodoksal proqram vasitəsi ilə həyata keçirilməsində aşağıdakılara üstünlük verilir:

- əmək haqqının artımının məhdudlaşdırılması;
- qiymətlərin liberallaşdırılması;
- təsərrüfatçılıq sahələrinin liberallaşdırılması;
- sərt rəqabət mühitinin yaradılması;
- inflyasiya prosesinin yumşaldılmasına yönəldilmiş pul kütləsinin artımı sürətinin ləngidilməsi;
- mübadilə kursunun müəyyənləşdirilməsi.

Belə proqramın tətbiqi onu nəzərdə tutur ki, bazar özü makroiqtisadi müvazinəti bərpa edəcək. Yəni sərt monetar tədbirlər məcmu tələbin artığını aradan qaldırmağa və yüksək inflyasiya səviyyəsini azaltmağa qaldırır.

Geterodoksial (qarışıq) proqramın tətbiqi şəraitində həm məcmu tələbin artımı nəticəsində baş vermiş inflyasiya sürətinin azaldılması, həm də məcmu təklifin stimullaşdırılması nəzərdə tutulur. Belə şəraitdə dövlət milli iqtisadiyyatın bir sıra sahələri üçün xarakterik olan məsrəflərin artımına nəzarəti həyata keçirir. Dövlət, bazar infrastrukturunun formalaşması və qorunması naminə bir sıra sahələrə həm subsidiyalar vermək yolu ilə birbaşa, həm də vergi stimullaşdırılması vasitəsi ilə dolayı köməklik göstərir.

Qarışıq proqramın həyata keçirilməsi şəraitində gəlir artımının müvəqqəti məhdudlaşdırılmasını, qiymət artımı şəraitində nəzərdə tutur.

Dövlət büdcəsinin kəsirinin azaldılması müstəqil xarakter daşıyır, inflyasiyanın iqtisadiyyata olan təsirinin aradan qaldırılmasında monetarizasiyaya üstünlük verilir, borcun ödənilməsində qiymətli kağızların buraxılması həyata keçirilir. Faiz dərəcələrinin dəyişdirilməsi yolu ilə də həm inflyasiya təzyiqinin həm də büdcə kəsirinin artımının qarşısının alınması və ləngidilməsi mexanizmi həyata keçirilir.

Qısa və uzun müddətli sabitləşdirmə tədbirlərinin həyata keçirildiyi zaman formal və real sabitləşdirməni fərqləndirmək lazımdır.

Formal sabitləşdirmə əsasən, xarakterizə olunur bir makroiqtisadi göstərici üzrə. Tutaq ki, iqtisadi artım sürətinin yüksəldilməsi və ya işsizlik səviyyəsinin aşağı salınması qısa müddətli dövr ərzində baş verirsə belə vəziyyət formal sabitləşdirmə kimi qiymətləndirilməlidir.

Real sabitləşdirmə isə başlıca olaraq maliyyə sabitləşdirmə vasitəsi ilə əks olunaraq, uzun müddətli dövr üçün davamlı iqtisadi artım sürətinə, inflyasiya səviyyəsinə hədəflənən iqtisadi tədbirlərin həyata keçirilməsində əks olunur.

Real sabitləşdirməyə nail olmaq və mümkün dəyişikliklər zamanı dövlət iqtisadiyyatın açıqlığı səviyyəsindən asılı olaraq struktur siyasətinin aparılması ilə qarşılaşır. Bu da onunla əlaqədardır ki, məcmu tələbin stimullaşdırılmasının baş verməsi ilə iqtisadi artım sürətinin qorunması, inflyasiyanın yüksələn səviyyəsinin qarşısının alınması, büdcə kəsirinin balanslaşdırılması zərurəti əmələ gəlir. Nəticə etibarı ilə məcmu təklifin stimullaşdırılması prosesi üçün struktur ixrac siyasətləri şəklində milli iqtisadiyyatların rəqabətqabiliyyətliliyinin təmininə yönəldilən tədbirlərin həyata keçirilməsi zərurəti meydana gəlir. Keçən əsrin 80-cı illərindən etibarən dünya iqtisadiyyatında belə meyllərin baş verməsi iqtisadçıların diqqətini cəlb etmiş və bu prosesdən asılı olaraq fuluktikasiyaların baş verməsində «təklif soklarının» oynadığı rol nəzərə alınmağa başlanmışdır. Struktur siyasətinin xüsusiyyətləri özünü hazırkı şəraitdə bazar sisteminə yeni keçmiş ölkələrin iqtisadiyyatında daha çox əks etdirməkdədir. Bunu şərtləndirən səbəblər kimi qeyd etmək olar:

- dövlətin transformasiya prosesi ilə əlaqədar geniş tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- keyfiyyətə yeni məcmu təklifin stimullaşdırılmasına imkan verən tədbirlərin həyata keçirilməsinin nəzərdə tutulması;
- milli iqtisadiyyatın strukturunun dəyişdirilməsi;
- bazar infrastrukturunu əhatə edən bazar növlərinin yaradılması;
- istehsal amilləri bazarına uyğun gələn texnoloji, innovasiyalı dəyişikliklərin aparılması üçün institusional mühitin formalaşdırılması;
- dövlətin nəzarəti ilə qiymətlərin liberallaşdırılması;
- iqtisadi təhlükəsizliyin qorunması, məşğulluğun və sosial sabitliyin təmininə cavab verən tədbirlərin əlaqələndirilməsi.

1. Национальная экономика. Под общей редакцией д.э.н., проф. Р.М.Нуреева. Москва, ИНФРА-М, 2010

2. Е.Е.Румянцева Анализ направлений экономической политики: теория и российская практика. Москва, Издательство РАГС, 2009

3. В.Маневич О роли монетарной и финансовой политики в России в период кризиса и после него. "Вопросы экономики", №12, 2010

4. И.Варяш "ЦБ озаботился финансовым таргетированием". // Бизнес и банки, 2010, № 38

5. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi. Bankı, 2011, illik hesabat.

*Meybullayev M.X. prof.
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti*

X Ü L A S Ə

BAZAR SİSTEMİNDƏ DÖVLƏTİN İQTİSADI SİYASƏTİNİN HƏYATA KEÇİRİLMƏSİNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Məqalədə bazar mexanizmləri şəraitində dövlətin iqtisadi siyasəti nəzərdən keçirilir, bu siyasətin özəl sahədə təşəbbüsün artması meyillərinə və biznes mühitinin istiqamətlərinin formalaşmasına göstərdiyi təsir təhlil edilir. Həmçinin, məqalədə bazarla dövlət arasında hədudların bərqərar olmasında düzgün iqtisadi siyasətin əhəmiyyəti vurğulanır.

*Мейбуллаев М.Х. проф.
Азербайджанский Государственный
Экономический Университет*

Р Е З Ю М Е

ОСОБЕННОСТИ ВЕДЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПО- ЛИТИКИ В УСЛОВИЯХ РЫНОЧНЫХ СИСТЕМ

В статье рассматривается экономическая политика государства в условиях рыночных механизмов, где показываются их влияния на особенности усиления тенденций частной инициативности и формирование направления бизнесной среды. А также умение правильно провести экономическую политику для установления границ между рынком и государством.

*Meybullaev M.X. prof.
Azerbaijan State Economic University*

S U M M A R Y

CHARACTERISTIC OF IMPLEMENTATION OF ECONOMIC-POLICY OF THE GOVERNMENT IN THE MARKET SYSTEM

The article deals with the economic policy of the government in the condition of market mechanisms. Increasing initiative tends of this policy in private sector and the influence on formation of directions of business environment are analyzed here. The importance of accurate economic policy in the establishment of boundaries between the government and the market is stressed as well.

UDK – 338

ГОСУДАРСТВЕННОЕ ВМЕШАТЕЛЬСТВО И РЕГУЛИРОВАНИЕ ЭКОНОМИКИ

Açar sözlər: müdaxilə, tənzimlənmə, bazar mexanizmi, təsərrüfat maraqları.

Ключевые слова: вмешательство, регулирование, рыночный механизм, хозяйственные интересы.

Key words: intervention, regulation market mechanism, household interests.

Правомерность вести государственное регулирование экономики государственными органами и общественными организациями на основе законодательного, исполнительного и контрольного характера на основе системы типичных мер, проводимых в жизнь, вызвано необходимостью стабилизации существующих социально-экономических систем и приведения их в соответствии с изменяющимися условиями в стране.

В современных условиях развитие рыночных отношений в экономике на основе различных форм, в т.ч. частной собственности, их различных интересов сталкивается с рядом социальных и экономических проблем и причин их углубления. Образование отраслевых и общехозяйственных кризисов в масштабе государства, рост уровня безработицы, нарушения денежного обращения, усиление конкуренции на мировом рынке, не полное решение социальных вопросов и т.д. ставит необходимость государственного вмешательства в экономику и проведения в жизнь государственной социально-экономической политики.

Обратимся к истории необходимости государственного вмешательства. С момента своего возникновения государство играет важную роль в экономическом развитии общества, которая была не одинаковой по масштабам и значимости на всех этапах общественной эволюции. В первых порах существования государства, её основной функцией была защита собственности господствующего социального слоя от внутренних и внешних врагов. Оно в основном не вмешивалось в хозяйственные вопросы и основное внимание уделяло на пополнение казны посредством сбора налогов для укрепления границ и защиты своей территории. Поэтому это не являлось экономическим управлением или регулированием.

С зарождением системы свободного предпринимательства разделение труда и хозяйственные связи, как внутри страны, так и на международном уровне, получают дальнейшее развитие, как вширь, так и вглубь. Это приводит к большой потребности в регулировании экономики со стороны государства, которые были не всегда заметными. Государственные регулирующие функции усиливаются именно на современном этапе развития рыночной экономики. Это непосредственно связано с ускорением централизации и концентрации производства, появлением корпоративных объединений в экономике, интенсификации международных экономических отношений. Поэтому уже в начале XX века государственное регулирование становится важным фактором экономического развития ведущих стран мира. Первая мировая война и в особенности , мировой кризис 1929-1933 годов, сделали государственное регулирование экономики постоянным и актуальным механизмом хозяйственной жизни. Экономика многих стран была не в состоянии выйти из депрессии и нестабильности без активного вмешательства государства в экономику. Вторая половина прошлого столетия продемонстрировала, что современное производство уже не может обойтись без активного участия го-

сударства по всем направлениям экономики. Причин для этого было много. В середине этого века цикличность хозяйственных процессов, безработица и инфляция стали приобретать постоянный характер. В этот период для стран Запада нарастали угрозы военного столкновения со стороны соседних стран. Всё это требовало концентрации усилий в конкретных, стратегических направлениях обеспечения макроэкономической устойчивости и динамики, а с другой – поощрения капиталовложений в оборонно промышленные отрасли. С этими задачами могло справиться только государство, особенно в такой части их решения как развитие научно-технического прогресса и его внедрение в производство. А без этого, требующего значительных финансовых средств, фактора обеспечения нормального, конкурентоспособного и ускоренного развития экономики невозможно.

Оборонная мощь государства, сила его армии напрямую связаны с уровнем экономического развития. Тот народ, который не в состоянии защищать свою землю, обречён на зависимое существование. Это понимают все, а государственные деятели предпринимая соответствующие действия.

Из сказанного становится понятно, что вмешательство государства в современные экономические процессы вызвано объективными потребностями самосохранения и развития народов. При этом ни в коей мере нельзя отождествлять централизованное управление всеми социально-экономическими процессами со стороны государства, применявшееся в административно-командной системе, с регулирующими мерами государства в рыночной экономике [3].

В зависимости от характера экономической системы и конкретной исторической ситуации формируется тот или иной тип регулирования. В Советской империи, основанной на административно-командной системе, директивное управление применялось не только к макроэкономическим процессам, но к каждому звену народного хозяйства, предприятию, заводу, фабрике, совхозу, колхозу и даже к подразделениям в их внутренней структуре. То есть относительно советского строя речь может идти не о степени вмешательства государства в экономику, а о том как она осуществляет экономическое управление. Но жизнь доказывает, что всему, в том числе государственному участию в экономических процессах, есть предел. Поэтому прежде всего надо выяснить, в какой мере экономика нуждается в государственном регулировании. Это будет зависеть от состояния экономики в целом, его внутренней структуры и внешних связей, национальных особенностей. При этом экономическому развитию будет препятствовать как излишнее, так и недостаточное вмешательство государства в хозяйственную жизнь страны. Одним из первых учёных искавший ответ на вопрос о степени вмешательства государства в экономику была. Смит. Основной идеей его учения было то, что экономика будет функционировать эффективнее, если исключить её регулирование государством [1].

Экономика прошлого века, в отличие от прошлых эпох, диктовала свои требования, т.к. нестабильность рыночной экономики требовала пересмотра взглядов А. Смита и его последователей на роль государства в экономике. В этот период новые взгляды на эту проблему выдвинул Д. М. Кейнс в опубликованном труде «Общая теория занятости, процента и денег» (1936г.), где предложил свои рецепты государственного регулирования экономики. Учение Д.М.Кейнса нашло своё применение на практике в Англии, США и других странах Запада. Своим учением он доказывал, что методами активизации и стимулирования совокупного спроса (общей покупательной способности) можно воздействовать на расширение производства и предложение товаров. Кейнс не верил в саморегулирующийся рыночный механизм, считая что для обеспечения нормального роста и достижения экономического равновесия необходимо вмешательство государства. Особую роль он отводит мерам по снижению процента на кредиты, повышению государственных расходов и обеспечению эффективности капиталовложений, спо-

собных расширять производство, сокращать безработицу и увеличить доходы [1].

В настоящее время среди регулирующих мер государства важное место занимает создание условий для конкуренции, перераспределение доходов, совершенствование структуры национального продукта, достижение стабильной динамики народного хозяйства в целом и др.

Государственное вмешательство государства в экономику преследует определённые цели. Как правило государство, берёт на себя ответственность за создание одинаковых конкурентных условий для всех субъектов хозяйственной деятельности и ограничение монопольной власти. Рыночный механизм не в силах обеспечить на должном уровне коллективные потребности людей (общества), поэтому государство в достаточной мере заботится о производстве общественного продукта и услуг с социальной точки зрения. Не обеспечение рынком справедливого распределения доходов ставит одной из основных задач участие государства в экономической жизни. Государство должно проводить мероприятия по оказанию заботы над инвалидами, малообеспеченными семьями, стариками и детьми, обеспечивать развитие науки, здравоохранения и культуры, а также гарантировать реализацию трудовых прав населения. В целом государство активно участвует в проведении жизни определённых обществом политических и социально экономических принципов, а также в формировании макроэкономических процессов.

В условиях рыночной экономики поставленные перед государством задачи можно выразить как выполнение им экономических функций. К этим функциям относятся:

- создание и регулирование экономической деятельности на правовой основе;
- антимонопольное регулирование;
- проведение в жизнь политики макроэкономической стабилизации;
- оказание влияния на размещение ресурсов;
- активность в отношении распределение доходов и т.д. [2]

Такая классификация функций государства удобна для анализа и носит условный характер.

Вмешательство государства в экономику различают в двух формах:

- прямое вмешательство с помощью законодательства и управления производством, расширения государственной собственности материальными ресурсами в стратегически важных отраслях народного хозяйства;
- косвенное вмешательство с помощью определённых экономико-политических мероприятий.

Во всех промышленно развитых государствах прямое вмешательство осуществляется в зависимости от масштаба развития экономики и от степени важности существующего государственного сектора. Размеры вмешательства могут представлять собою критерии экономической роли государства. В самых различных формах государство располагает капиталом, выдаёт кредиты, является паевым участником и владельцем предприятий. Это превращает его во владельца части государственного общественного капитала. В странах Запада в государственном секторе трудится большое число групп многочисленного населения страны; к примеру, во Франции и Италии-11%, В Германии, Бельгии и Голландии – 8-9 %.

Во всех развитых странах мира практически формирование государственного сектора произошло за счёт одних и тех же отраслей (нефтяной и газовой промышленности, энергетики, железнодорожного, водного и воздушного транспорта и т.д.). Это охватывает инвестиционные ресурсы т.е. особо важные имеющие большой спрос машины и оборудования и охватывает отрасли больших стоимостей. Однако большие размеры инвестиционных ресурсов сказывается на чувствительности к отраслевой конкуренции и происходящих кризисов.

Государственное вмешательство в экономику включает в себя цели упорядочения всех элементов рыночной системы и принятия законодательных актов.

При косвенном вмешательстве в зависимости от целей воздействия, государственные экономические мероприятия могут быть направлены на:

- стимулирование капитальных вложений и восстановление равновесия между инвестициями в накопление;
- обеспечение полной занятости;
- стимулирование ввоза и вывоза продукции, капитала и рабочей силы;
- оказание влияния на общий уровень цен и стабилизацию цен отдельных продуктов;
- перераспределение доходов и на решение ряда других задач.

Для определения механизма государственного регулирования экономики необходимо знание его субъектов, объектов, целей, инструментов, средств и этапов развития.

Объектами экономической политики государства являются носители хозяйственных интересов и их выразители исполнители.

Носители хозяйственных интересов-это социальные группы, отличающиеся между собой по определённым признакам: по форме собственности, размерам доходов, видам деятельности, профессиям, отраслевым и территориальным интересам и т.д. Представители этих групп выражают свои интересы с помощью средств массовой информации, на митингах, в обращениях перед ответственными государственными организациями в виде просьбы, жалобы, желаний и в индивидуальном порядке. Это образует одну сторону связи между хозяйственными интересами и государственным регулирующим аппаратом.

Исполнители хозяйственных интересов в странах с развитой рыночной экономикой объединены в многочисленные союзы и ассоциации. Они состоят из профессиональных союзов, союзов предпринимателей, фермеров, торговцев, студентов и др. Сильными исполнителями хозяйственных интересов выступают профессиональные и предпринимательские союзы. Для максимального влияния этих союзов на экономическую политику государства они проводят в жизнь свои социально-экономические концепции экономического развития. Политические партии выступают исполнителями социально-экономических, политических, религиозных, культурных, экологических, специфических, территориальных интересов. В отличие от определённых носителей определённых экономических интересов политические партии выступают под лозунгом носителей общенациональных интересов [4].

С целью влияния на государственные регулирующие органы экономики носители хозяйственных интересов выставляют предложения, советы, соглашения, используют другие каналы хозяйственных интересов, образуют другую сторону связей с государственной экономической политикой.

Экономическую политику государства проводят в жизнь исполнители хозяйственных интересов-это субъекты государственного регулирования экономики. Они являются самой важной третьей стороной связей особых экономических интересов с экономической политикой государства.

С точки зрения (с позиции) изучения государственного регулирования экономики и совместная деятельность государства с субъектами особой экономической политики и на этой основе создание классического парламентского или президентского регулирующего органов не имеющего аналога заслуживает особого внимания. Например, создание органов, состоящих из представителей союза предпринимателей, профессионального союза и представителей органов исполнительной власти, а также организация советов для выполнения государственных программ и др. Эти органы не являются выборными и не всегда создаются со стороны парламента, они формируются со стороны исполнительных органов в присутствии государственной власти и других испол-

носителей экономических интересов. Это является четвёртой линией связей носителей экономических интересов с государственным регулированием экономики.

Существует многочисленные возможности влияния на экономическую политику государства с помощью носителей хозяйственных интересов и исполнителей: средства массовой информации, забастовка и демонстрации, сбор подписей, обращение в суд, гражданское неповиновение и др. Обратная связь между государственной экономической политикой и носителями хозяйственных интересов достаточно грубая. Во первых, она находит своё отображение в темпе роста производства, улучшении хозяйственной структуры, повышении занятости населения, здоровом платёжном балансе, уменьшении инфляции, повышении жизненного уровня населения и т.д. Во вторых, экономическая политика государства всегда находят свои измерения в неточных неопределяемых показателях. Это уровень социальной напряжённости, оценка государственной экономической политики со стороны средств массовой информации, защита окружающей среды, качество жизни и др. В третьих, носители хозяйственных интересов могут оказывать прямое влияния на правительство с помощью различных объединений, в частности и профессиональных союзов.

Государственные органы при проведении в жизнь тех или иных регулирующих мероприятий должны требовать от исполнителей конкретные программы и оперативные сведения о поведении хозяйственных субъектов.

Азербайджанская Республика после больших исторических событий достигла своего суверенитета, её экономическая база постепенно приобретает свой системно завершенный вид. Наша страна намного продвинулась вперёд с помощью рыночных реформ, однако в экономике изредка проявляются и административные подходы к управлению.

Как известно, в прошлой административно-командной системе отраслевые органы управления занимали важные позиции. Функционирующие министерства действовали на общесоюзном и республиканском уровнях. Количества и функции этих министерств были великими и многообразными, централизованно охватывая все воспроизводственные связи по вертикали и горизонтали народного хозяйства.

Назначения министерств как органов управления во всех странах является условием обеспечения динамичного экономического развития конкретной отрасли, повышения в ней производительности труда, роста здесь эффективности производства и степени рационального использования ресурсов.

Структура отраслевого управления состоит из руководящей коллегии, которую возглавляет министр и его заместители, руководители ряда подразделений министерства и крупнейших предприятий. Как правило, в составе министерств существуют научно-технические советы, определяющие важнейшие направления и меры по внедрению в производство достижений научно-технического прогресса. По существу, министерства призваны реализовывать общую стратегию научно-технической политики правительства.

Сегодня в Азербайджане происходят глубокие преобразования во всей системе экономического регулирования. Относится это и к структуре управленческих органов, где наряду с отраслевыми министерствами действуют комитеты, департаменты, ассоциации, объединения. Они играют важную роль в формировании новых регулирующих структур, в большей степени соответствующих потребностям рыночной экономики.

По мере углубления реформ собственности удельный вес частных и акционерных предприятий будет возрастать. Это неизбежно приведёт к передаче ряда функций регулирования на места, в производственные или муниципальные структуры.

1. Allahverdiyev H.B., Qafarov K.S., Əhmədov Ə.M. Milli iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi. Bakı, 2007.
2. Qəndilov S.T. redaksiyası altında Dövlət idarəçilik nəzəriyyəsi. Bakı, 2010.
3. Государственное регулирование рыночной экономики, Учеб. пособие. Москва, 2001.
4. Атаманчук Г.В. Теория государственного управления. Москва, 2009.

*Hüseynova İ.M. dos.
Bakı Biznes Universiteti*

X Ü L A S Ə

DÖVLƏTİN İQTİSADİYYATA MÜDAXİLƏSİ VƏ TƏNZİMLƏNMƏSİ

Məqalədə mövcud sosial-iqtisadi problemlərin və onların dərinləşməsi səbəblərindən çıxış edərək, dövlətin iqtisadiyyatının tənzimlənməsinə müdaxiləsinin əsas istiqamətləri və məqsədləri müəyyən edilir. İqtisadiyyatın tənzimlənməsinin gələcək istiqamətləri, yəni dövlətin birbaşa və dolaylı müdaxiləsi məsələlərinə baxılır. Məqalədə dövlətin və təsərrüfat subyektlərinin maraqları bu maraqların əsas daşıyıcıları tədqiq olunur.

*Гусейнова И.М. доц.
Бакинский Университет Бизнеса*

P E 3 I O M E

ГОСУДАРСТВЕННОЕ ВМЕШАТЕЛЬСТВО И РЕГУЛИРОВАНИЕ ЭКОНОМИКИ

В статье для определения основных целей и направлений вмешательства государства и его регулирования экономики, даются основные причины целесообразности и необходимости, исходя из сложившихся социально-экономических проблем в экономике и причин их углубления. Рассматриваются пути дальнейшего регулирования экономики т.е. прямое и косвенное вмешательство государства. Далее излагаются интересы государства и хозяйственных субъектов, носители, выразители и исполнители данных интересов, в том числе участие общественных организаций.

*Huseynova İ.M. assist.prof.
Baku Business University*

S U M M A R Y

INTERFERENCE AND REGULATION OF THE STATE TO THE ECONOMY

The article is identified the main directions and purposes of state interference to economy with reference to the existing social-economical problems and their intensity. The further directions of the regulation of economy, that is the issues of direct and indirect interference of the state are considered. The article is also researched the concerns of the state and economical subjects and these concerning individuals and executors.

UOT - 336

**QİYMƏTLİ KAĞIZLAR BAZARININ İNKİŞAFI MÜHÜM MALİYYƏ-
İNVESTİSİYA MƏNBƏYİ KİMİ**

Açar sözlər: qiymətli kağızlar bazarı, investisiya, maliyyə, birinci bazar, ikinci bazar, emitent və s.

Ключевые слова: фондовый рынок, инвестиции, финансы, первое рынок, второе рынок, эмитент и др.

Key words: stock market, investing, finance, first market, second market, emitent and etc.

Məlumdur ki, bazar münasibətləri şəraitində əsas maliyyə-investisiya mənbələrindən biri də maliyyə bazarının mühüm tərkib hissəsi olan qiymətli kağızlar bazarıdır. Ümumilikdə maliyyə bazarı haqqında, iqtisadi mənbələrdə, vahid yanaşma olmasa da, qiymətli kağızlar bazarı əksəriyyət tərəfindən maliyyə bazarının aparıcı bir istiqaməti kimi qəbul edilir və xüsusilə, qloballaşma şəraitində portfel investisiyaların geniş yayılmış mənbəyi kimi diqqəti cəlb edir. Bir çox iqtisadçılar maliyyə bazarını biri-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan qismüddətli ödəmə vasitəsi funksiyasını yerinə yetirən nağd pullar bazarı, kredit bazarı və qiymətli kağızlar bazarı kimi ifadə edirlər. Başqa bir yanaşmaya görə isə, maliyyə bazarı kreditlər kapitalı, valyuta və qiymətli kağızlar bazarlarından ibarətdir. Bir çox iqtisadçılar isə, maliyyə bazarı dedikdə, qiymətli kağızlar bazarını nəzərdə tuturlar [1; 2].

Araşdırmalar göstərir ki, qiymətli kağızlar bazarı anlayışını ümumi şəkildə qiymətli kağızların buraxılışı və dövriyyəsi ilə bağlı iqtisadi münasibətlərin məcmusu kimi müəyyən-ləşdirmək olar ki, bu da müasir bazar iqtisadiyyatının mühüm atributlarından biridir. Hansı ki, bazar qiymətli kağızların zəruri anda pula çevrilməsində, yəni likvid duruma gətirilməsində vasitəçilik rolunu üzərinə götürür. Müddətindən asılı olaraq, maliyyə bazarı qismüddətli qiymətli kağızların iştirak etdiyi pul və uzunmüddətli qiymətli kağızların iştirak etdiyi kapital bazarına bölünür. Yəni, dolayısı ilə qiymətli kağızlar bazarı həm pul, həm də kapital bazarı kimi fəaliyyət göstərir. Eyni zamanda, maliyyə bazarının əsas tərkib hissəsi olan qiymətli kağızlar bazarı maliyyə bazarının səmərəli fəaliyyət göstərən başlıca elementlərindən biri olmaqla iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinə maliyyə vəsaitlərinin operativ şəkildə axınını təmin edən və investisiyaları aktivləşdirən bir sahədir. Başqa cür ifadə etsək, bu bazar pulun kapital formasından istehsal formasına keçməsinə kömək edir, bank kredit sistemini tamamlayır və onunla qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərir [2; 3].

Qeyd olunduğu kimi, QKB maliyyə bazarında həlledici rol oynamaqla, bu bazarın əsasını təşkil edir. QKB-nın əsas məqsədi müvəqqəti sərbəst pul vəsaitlərini toplamaq və iqtisadiyyatın zəruri istiqamətlərinə yönəltməkdir. İqtisadi ədəbiyyatlarda QKB-nı sinonim olaraq fond bazarı da adlandırırlar. Qiymətli kağızların satışına görə fond bazarı ilkin və ikinci bazarlardan ibarətdir. İlkin bazar yeni buraxılmış qiymətli kağızların satışı üçün nəzər-də tutulur və bu bazar adətən səhmdar cəmiyyəti yaradılan zaman buraxılan səhmlərin ilk sahiblərinə satılması üçün nəzərdə tutulur. İlkin bazarın iştirakçıları qiymətli kağızların emi-tentləri və investorlarıdır. Burada müvəqqəti sərbəst vəsaitlərin toplanması və zəruri istiq-a-mətlər üzrə investisiyaya yönəldilməsi baş verir. Eyni zamanda, bu bazar iqtisadi fəaliyyətin əsas tənzimləyicisi olaraq ölkədə yığım və investisiyanın ölçülərini müəyyən edir, təsərrü-fatların proporsional inkişafı üçün şərait yaradır və mənfəətin maksimallaşdırılması meyarı kimi çıxış edir [5; 7].

Bütün bunlarla yanaşı, təcrübə göstərir ki, ilkin bazarın fəaliyyəti, mütləq ikinci bazarın olmasını tələb edir. Hansı ki, ikinci bazar əvvəllər buraxılmış qiymətli kağızların alqı-satqısını

nəzərdə tutur. Bu bazarın əsas subyektləri emitentlər deyil, müəyyən mənfəət, qazanc əldə etmək məqsədilə fəaliyyət göstərən vasitəçilərdir. İkinci bazar ölkə üzrə investisiya və əmanətlərin məbləğinə təsir etmir, lakin bu vəsaitlərin yenidən bölüşdürülməsini həyata keçirir. Digər tərəfdən bu bazar qiymətli kağızların likvidliyini də təmin edir. Bu baxımdan demək olar ki, ikinci bazarın əsas funksiyası qiymətli kağızlar bazarının balanslaşdırılması və likvidliyinin təmin edilməsidir. Onu da qeyd edək ki, ikinci bazar da, öz növbəsində, təşkil olunan və təşkil olunmayan adlanan iki bazardan ibarətdir. Təşkil olunan bazara birja ticarəti, təşkil olunmayan bazara isə birjadan kənar ticarət aiddir. Təşkil olunan bazarlarda – birjalarda alıcı və satıcılar görüşürlər, tələb və təklifdən asılı olaraq müxtəlif əqdlər bağlayırlar. Belə bazarlara dünyanın bir çox ölkələrində fəaliyyət göstərən fond birjalarını misal göstərmək olar.

İnkişaf etmiş dövlətlərin təcrübəsi göstərir ki, qiymətli kağızlar bazarı, əsasən iqtisadiyyatın real sektorunun investisiya resursları ilə təmin edilməsinə xidmət edir. Ölkənin iqtisadi inkişafına təkan verən, bu baxımdan xüsusi əhəmiyyət kəsb edən bir çox makroiqtisadi problemlər, məhz fond bazarının köməyi ilə öz həllini tapır. İqtisadi inkişafın qeyri-mütənəsnibliyi, investisiya resurslarına olan tələbatın tam ödənilməməsi, eləcə də bu resursların iqtisadi inkişafın məqsədləri istiqamətində effektiv bölüşdürülməməsi, nəticədə ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi baxımından ciddi problemlər yaradır ki, bunlar da fond bazarının inkişafını bir zərurətə çevirmişdir. Tədqiqatlar göstərir ki, təşəkkülün ilk dövrlərində bazarda satış həcmi ilbəil yüksək artım tempi müşahidə edilir. Əvvəldə qeyd edildiyi kimi, zaman keçdikcə fond bazarı əhəliyə və müəssisələrdə toplanmış müvəqqəti sərbəst pul vəsaitlərinə sahib olur. Fond bazarları toplanmış vəsaitləri iqtisadiyyatın zəruri istiqamətlərinə yönəldərək proporsional inkişafa şərait yaradır. Ona görə də, fond bazarları iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir, kapital tələbatçıları ilə investorlar arasında qarşılıqlı əlaqələr yaradır və təsərrüfat subyektlərini sərəncamında olan investisiya vəsaitləri ilə təmin edir. Bir tərəfdən bu bazar vasitəsilə pul vəsaitlərinin artıq olduğu yerdən vəsait çatışmazlığı hiss edilən sahələrə doğru hərəkəti təşkil edilir. Digər tərəfdən isə, bu bazar vasitəsilə iqtisadiyyatın sektorlarında kapitalın tez-tez dəyişməsi nəticəsində, yüksək investisiya həcminə uyğun olan sürətli artım hiss edilir. Bu mexanizm faiz dərəcələrinin formalaşması ilə fəaliyyət göstərir və təmin edilir ki, burada da həlledici təsir investisiyanın məbləğinə aiddir. Fond bazarlarının təşkilinin əsas məsələlərindən biri də pul vəsaitlərini səfərbər edərək investisiya məqsədilə sənaye sahələrinə yönəltməkdən ibarətdir [4; 8; 9].

Bütövlükdə investisiya prosesi dedikdə-(kim pul təklif edir, eyni zamanda kim pula ehtiyac hiss edir, pul təklif edənlə pula tələbatı olan arasındakı razılaşma başa düşülür. Hansı ki, hər iki tərəf, adətən, maliyyə institutlarında və ya maliyyə bazarlarında görüşürlər. İnvestisiya dedikdə, cəmiyyətin istehsal kapitalının genişləndirilməsinə və ya modernləşdirilməsinə yönəldilmiş iqtisadi resurslar başa düşülür. Araşdırmalar göstərir ki, keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə fond bazarlarının formalaşdırılmasının başlıca xüsusiyyəti öz funksiyalarını qismən və ya tamamilə yerinə yetirməməsidir, hansı ki, onlar inkişaf etmiş dövlətlərdə ənənəvi olaraq icra edilir. Ona görə də, keçid iqtisadiyyatı ölkələrində fond bazarlarının xüsusiyyətlərini öyrənmək və eləcə də, bazar iqtisadiyyatında bu bazarın başlıca rolunu müəyyən etmək üçün onun əsas istiqamətlərinin kompleks tədqiqi, məqsəd və funksiyalarının aydınlaşdırılması olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

İlk növbədə aydınlaşdırmaq lazımdır ki, qiymətli kağızlar bazarının əsas rolu nədən ibarətdir, ümumi iqtisadiyyatda onun funksiyaları nə dərəcədə yerinə yetirilir, qiymətli kağızlar bazarının effektivliyini artırmaq üçün daha hansı tədbirlər görülməlidir. Məlum olduğu kimi, sistem yanaşdıqda funksiya obyektin xüsusiyyətlərinə xarici təsirdir. Bunun üçün də fond bazarlarına pul vəsaitlərinin çevik hərəkətini təmin edən vasitəçi maliyyə institutu kimi, kredit, pul funksiyalarını icra edən bir iqtisadi kateqoriya kimi yanaşılması daha məqsədəuyğundur [3; 4; 6].

Ədəbiyyatlarda qiymətli kağızlar bazarının əsas iqtisadi funksiyalarına dair müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Məsələn, bir qisim ədəbiyyatlarda qeyd edilir ki, qiymətli kağızlar ba-

zarı müvəqqəti sərbəst pul vəsaitlərinin toplanmasına kömək edir, dövlət borcuna xidmət edir, maliyyə axınını tənzimləyir, mülkiyyət hüquqlarının yenidən bölgüsünü təmin edir və s. Qiymətli kağızlar bazarı haqqında başqa bir ədəbiyyatda isə bu bazarın funksiyaları ümumbazar qruplarına ayrılır: kommersiya, qiymət, informasiya, tənzimləyici və spesifik: bölüşdürücü, maliyyə və qiymət risklərinin sığortası. Təbii ki, ümumilikdə təklif edilən bütün yanaşmalarla razılaşmaq olar. Milli statistik uçota müvafiq olaraq iqtisadi subyektlərin 4 əsas kateqoriyası fərqləndirilir: əhali, müəssisələr, dövlət, xarici bölmə. Analoji olaraq da, iqtisadiyyatda qiymətli kağızlar bazarının rolunun tədqiqinə də ayrı-ayrı ölkələrdə müxtəlif cür yanaşılır. Bu işin tədqiqi məqsədilə fond bazarlarının aşağıdakı funksiyalarının öyrənilməsi məqsədəuyğun olardı: a) təsərrüfatların uzunmüddətli maliyyələşdirilməsi; b) təsərrüfatların qısa müddətli maliyyələşdirilməsi; v) bank kreditləri ilə borc alətləri emissiyası arasındakı qarşılıqlı asılılıq; c) qiymət risklərinin sığortası.

QK bazarının funksiya və vəzifələri ilə daha yaxından tanış olmaq üçün ilkin və ikinci bazarların fəaliyyətinə nəzər salaq [4; 5; 6].

Qeyd edildiyi kimi, aparılan əməliyyatlardan asılı olaraq hər bir bazarın özünəməxsus funksiyaları vardır. Müvafiq olaraq ilkin QK bazarının əsas funksiyalarına qiymətli kağızların buraxılışının təşkili, qiymətli kağızların yerləşdirilməsi, qiymətli kağızların uçotu, tələblə-təklif arasında tarazlığın təmin olunması kimi məsələlər aiddir. Bu bazarın başlıca vəzifəsi isə müvəqqəti sərbəst resursların cəlb olunması, maliyyə bazarının fəallaşdırılması və inflyasiyanın zəiflədilməsidir.

Müşahidə və təcrübə göstərir ki, emitent tərəfindən qiymətli kağızların buraxılması haqqında qərar qəbul olunan kimi emissiya prospekti tərtib olunur. Emissiya prospekti çox mühüm funksiyaları yerinə yetirir. Bir tərəfdən o, ali maliyyə orqanına qiymətli kağız buraxılmasının qanuniliyi haqqında qənaətlə gəlməyə imkan verir, digər tərəfdən isə emitentin fəaliyyəti haqqında müfəssəl informasiya alan investorların maraqlarını müdafiə edir. Emissiya prospekti, eyni vaxtda yerləşdirilən müxtəlif tipli səhmlərin bir və ya bir neçə buraxılışı üzrə yaxud müxtəlif seriyalı istiqrazların bir və ya bir neçə buraxılışı üzrə hazırlana bilər. Emissiya prospekti üç bölmədən: emitent haqqında məlumat, emitentin maliyyə durumu haqqında məlumat, yerləşdirilən qiymətli kağızlar haqqında məlumat bölmələrindən ibarət olur.

Təcrübə göstərir ki, qiymətli kağızlar bazarının ən fəal mərhələsi ikinci bazardır. Qiymətli kağızlarla əməliyyatların əksəriyyəti bu bazarda həyata keçirilir. İkinci bazarın əsas funksiyalarına pərakəndə alqı-satqı səviyyəsində satıcı və alıcıların görüşdürülməsi (ilkin yerləşdirmə mərhələsində bu topdansatış səviyyəsində baş verir) və müəyyən qiymət səviyyəsində tələb və təklifin tarazlaşdırılması aiddir. Bu bazarın əsas vəzifəsi isə kapitalın daha səmərəli istehsal sahələrinin xeyrinə yenidən bölüşdürülməsi və təsərrüfat subyektlərinin inkişaf məqsədlərinə uyğun investisiyaların cəlb olunmasıdır. Bu bazarın digər vəzifələrinə hüquqi və fiziki şəxslərin maliyyə fəallığının gücləndirilməsi, maliyyə fəaliyyətinin yeni formalarının inkişafı, normativ-hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi, bazar infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi, qəbul edilmiş qayda və standartlara riayət olunması aiddir [5; 6].

Bütün bunlarla yanaşı, ikinci bazarın ən mühüm cəhəti onun likvidliyidir. Burada məzənnələrin cüzi tərəddüdü və aşağı satış xərcləri ilə müvəffəqiyyətli və geniş fond ticarəti mümkündür. Bu bazarın mümkün təşkilati formaları birja və birjadankənar bazarlardır. Birjadan kənar ticarətin əsas iştirakçıları göstəriciləri birjanın qeydiyyat tələblərinə uyğun gəlməyən müəssisələrdir. Ona görə də, bu müəssisələr, birja ticarətinin alternativini kimi, birjadankənar ticarət yaradırlar. Hal-hazırda kiçik və orta müəssisələrin səhmlərinin əksər satışları birjadankənar həyata keçirilir. Birjadankənar əməliyyatları ayrı-ayrı brokerlər və diler şirkətləri icra edirlər və burada əqdlər, əsasən telefon və ya kompüter vasitəsilə yerinə yetirilir.

Inkişaf etmiş dövlətlərin təcrübəsi göstərir ki, qiymətli kağızların alqı-satqısının həyata keçirildiyi fond bazarları bazar iqtisadiyyatının vacib atributlarından biridir. Belə ki, iqtisadi artıma şərait yaratmaq üçün qiymətli kağızlar bazarı, müasir dövrdə aparılan iqtisadi islahatların əsas məqsədi olan investisiya tələbatlarının ödənilməsi kimi funksionu icra etməlidir.

Hal-hazırda iqtisadiyyatın gələcək inkişafı üçün istehsal gücünün artırılması və müvəqqəti sərbəst əmək resurslarının istehsal proseslərinə cəlb edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir, digər tərəfdən, müəssisələr başlanğıcda obyektiv olaraq, istehsalı inkişaf etdirmək üçün maliyyə vəsaitlərinin ciddi çatışmazlığını hiss edirlər. Birinci növbədə istehsal gücü ilə yüklənmənin artırılması ilə əlaqədar investisiya maraqlarını yüksəltmək lazımdır. Bu isə, investisiya cəlbəediciliyinin yüksəldilməsi deməkdir. İnvestisiya cəlbəediciliyinə isə istər daxili, istərsə də xarici amillər olmaqla çoxlu amillər təsir edir. Cəlbəediciliyin yüksəldilməsi məqsədilə bütün bunların kompleks şəkildə nəzərə alınması tələb olunur. Başqa sözlə desək, müəssisə müvafiq araşdırmalar, marketing tədqiqatları vasitəsilə bu amilləri dəqiqləşdirməli və daha sonra amillər kompleksini nəzərə almalıdır [4; 6; 8; 9].

Qeyd edildiyi kimi, qiymətli kağızlar bazarı, kapitalın iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sektorları arasında effektiv hərəkətinin təmin edilməsində xüsusi vacib əhəmiyyət kəsb edir. O cümlədən, bu bazarlar mülkiyyət hüquqlarının bölüşdürülməsinin daha sivil mexanizmi kimi çıxış edir və iqtisadiyyatın müxtəlif strukturlarının səmərəliliyinin artırılmasına kömək edir, daha səmərəli mülkiyyətçiləri müdafiə edir və mülkiyyətin onların xeyrinə yenidən bölüşdürülməsini təmin edir. Kapitalın qiymətli kağızlar bazarı vasitəsilə bölüşdürülməsi, digər alternativ mənbələrə, məsələn dövlət kapitalına nisbətən daha səmərəlidir və belə bölgü dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsinin qarşısını alır ki, bu da bazar münasibətləri üçün daha məqsəduyğundur. Kapitalın ötürülməsi dövlətin tarif siyasəti haqqında qərarları ilə stimullaşdırılır, onun həcmi obyektiv olaraq ixtisar edilir və milli təsərrüfat miqyasında investisiyanın səmərəliliyi aşağı düşür. Bu zaman qiymətli kağızlar bazarı öz imkanları hesabına kapital ötürülməsini və buna müvafiq olaraq da iqtisadi artım tempinin yüksəlişini təmin edir.

Araşdırmalar göstərir ki, inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün, xüsusilə diqqəti çəkən problem çatışmazlıq olan sahələrə kapital qoyuluşlarının cəlb edilməsidir. İnkişaf etməmiş maliyyə bazarlarında kapital çatışmazlığı iqtisadi inkişafı çətinləşdirir. Bu yanaşmanı bir çox iqtisadçılar müdafiə edərək göstərilir ki, qiymətli kağızlar bazarının başlıca funksiyası investisiya çatışmazlığını aradan qaldırmaq, gələcək iqtisadi artımı təmin etmək məqsədilə müvəqqəti sərbəst pul vəsaitlərini cəlb etmək (toplamaq) və onları lazımi istiqamətlərə yönəltməkdən ibarətdir. Qiymətli kağızlar bazarının funksiyası və iqtisadiyyatın sahələri üzrə kapitalın bölüşdürülməsi praktikasında onun müstəsna üstünlükləri barədə müxtəlif müəlliflərin fərqli yanaşmalarına rast gəlinir. Müxtəlif yanaşmalardan isə yekun olaraq belə nəticəyə gəlmək mümkündür ki, qiymətli kağızlar bazarının əsas funksiyası kapital vəsaitlərinin mobilliyini təmin etmək və gələcək iqtisadi inkişaf məqsədilə onun yenidən bölgüsünün təşkilindən ibarətdir.

1. Abbasov A.H. "Azərbaycanda maliyyə bazarının formalaşması və bazar iqtisadiyyatında maliyyə-kredit sisteminin problemləri". Bakı, 2003, 364 səh;

2. Ağayev A. "Dövlət borcu və onun idarə olunması". Bakı, İqtisadi İslahatlar Mərkəzi. 2002, 342 səh.;

3. Məmmədov Z.F., Rzayev R. "Maliyyə bazarının qlobalaşması və sərmayə hərəkətlərinin təhlili". "Sosial bilgilər". 2000, № 2, səh.36-51;

4. В.И.Колесникова, В.С.Торканиковского «Ценные бумаги». М., Финансы и статистика. 2000 г., 432 стр.;

5. В.А.Галанова, А.И.Басова «Рынок ценных бумаг». М., Финансы и статистика. 2000, 560 стр.;

6. referat.day.az/v23556-qiymətli-kağızlar-bazarı.

7. www.maliyye.gov.az- Maliyyə Nazirliyi.

8. www.cbar.az.- Mərkəzi Bank.

9. www.scs.gov.az – Qiymətli Kağızlar Üzrə Dövlət Komitəsi.

10. www.azstat.org- Dövlət Statistika Komitəsi.

*Vəliyev P.A. dis.
AMEA-nın İqtisadiyyat İnstitutu*

X Ü L A S Ə

QIYMƏTLİ KAĞIZLAR BAZARININ İNKİŞAFI MÜHÜM MALİYYƏ- İNVESTİSİYA MƏNBƏYİ KİMİ

Məqalədə qiymətli kağızlar bazarının sosial-iqtisadi mahiyyəti izah edilmişdir. Burada qiymətli kağızlar bazarına bir maliyyə-investisiya mənbəyi, vəsaitləri iqtisadiyyatın zəruri istiqamətlərinə yönəldən bir bazar kimi yanaşılmışdır. Müəllif qiymətli kağızlar bazarının funksiyalarına, fəaliyyət istiqamətlərinə, eləcə də bu sahədə inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsinə nəzər salmışdır. Məqalədə qiymətli kağızlar bazarının fəaliyyəti birinci və ikinci bazarlar təmsalində ətraflı şəkildə tədqiq edilmişdir. Məqalənin sonunda Azərbaycanda qiymətli kağızlar bazarının daha da inkişaf etdirilməsi məqsədilə müəyyən təklif və tövsiyələr işlənib hazırlanmışdır.

*Велиев П.А. дис.
Институт Экономики НАНА*

P E 3 I O M E

РАЗВИТИЕ РЫНКА ЦЕННЫХ БУМАГ КАК ВАЖНЫЙ ФИНАНСОВО – ИНВЕСТИЦИОННЫЙ ИСТОЧНИК

Статья о сущности социального и экономического рынка ценных бумаг. Рынок ценных бумаг является источником финансирования и инвестиций на аспектах рыночной экономики, которая необходимым направлением финансовые ресурсы. Все рынку ценных бумаг, функции, деятельность, а также посмотреть на опыт развитых стран в этой области. В статье была подробно изучена деятельность на рынке ценных бумаг на примере первой и второй рынках. В конце статьи были разработаны предложений и рекомендаций в целях дальнейшей разработки рынка ценных бумаг Азербайджана.

*Valiyev P.A. cand. for a degree
National Academy of Sciences
Institute of Economy*

S U M M A R Y

THE DEVELOPMENT OF THE MARKET OF SECURITIES PAPERS AS A IM- PORTANT FINANCIAL-INVESTMENT SOURCE

The article was about the essence of the social and economic securities market. The securities market is a source of finance and investment, which focuses on aspects of a market economy, such as were considered necessary. All the securities market, functions, activities, as well as have a look at the experience of the developed countries in this field. The article securities market activity has been studied in detail by the example of the first and second markets. Azerbaijan's securities market at the end of the article in order to further develop proposals and recommendations have been developed.

*Искендеров Р.А. доц.
Бакинский Университет Бизнеса
Искендеров А.Р. препод.
Национальная Авиационная Академия*

УДК –339

ОСОБЕННОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ ЛОГИСТИЧЕСКИХ ПОДХОДОВ ПРИ УПРАВЛЕНИИ ДВИЖЕНИЕМ МАТЕРИАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В СТРОИТЕЛЬНЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Açar sözlər: idarəetmə, rəşionallıq, müəssisə, ehtiyat, axın, təhlil, şirkət, təchizatçı, istehsal, səmərəlilik, satış həcmi, planlaşdırma.

Ключевые слова: управление, рациональность, предприятие, запас, поток, анализ, компания, поставщик, производство, эффективность, объем продаж, планирование.

Key words: management, rationality, enterprise, stock, stream, analysis, company, supplier, production, efficiency, sales volume, planning.

Логистика начала развиваться в середине двадцатого века, но повышение ее роли пришлось на конец века. Это было связано с развитием коммерческих отношений, глобализацией рынков, увеличением конкуренции, что привело к поиску путей оптимального обслуживания потребителей и повышению внимания к затратам компаний путем их оптимизации. Современному бизнесу-для того, чтобы быть более успешным-просто необходим новый взгляд на многие процессы, чтобы оптимизировать затраты, расширить сферу услуг. В связи с этим во многих компаниях создаются отделы, службы, департаменты логистики. В строительстве затраты на логистику составляют значительную часть издержек, при этом эффективная организация логистики положительно сказывается на качестве и сроках возведения жилья. Именно поэтому многие строительные компании задумываются о применении принципов и методов логистики.

Известно, что для достижения необходимых результатов по сокращению сроков строительства зданий и сооружений, улучшению их качества с приемлемыми затратами в первую очередь требуется оптимизациями и рационализация указанных и других экономических потоков. В строительных организациях и предприятиях строительной индустрии экономическими потоками можно считать взаимосвязанные и взаимообусловленные процессы движения собственных и привлечённых ресурсов для достижения их целей.

Строительство как система воспринимается в первую очередь через материально-техническое обеспечение стройки. Для того, чтобы построить любые здания и сооружения, необходимы в нужном количестве строительные материалы, конструкции и изделия, сырьё и технологическое оборудование и др., которые предусмотрены проектом на строительно-монтажные работы. Процесс организации строительного производства предусматривает четкую поставку этих ресурсов в заданном объеме, указанные сроки и соответствующего качества. Опыт работы различных производств в стране и за рубежом показывает, что для решения подобных задач применяется логистика.

Логистика охватывает как сферу производства, так и сферу обмена материальных благ (подсистема материально-технического снабжения и сбыта продукции). Она нацелена на создание и контроль деятельности единой системы управления производством и маркетингом, финансовыми и экономическими расчетами и обработкой необходимой информации.

Будучи одним из крупнейших субъектов конечного потребления материальных ресурсов, строительный комплекс в наибольшей степени должен быть, заинтересован в эффективных формах их потребления в рациональном использовании.

Управление материальными потоками всегда являлось существенной стороной

хозяйственной деятельности. Однако лишь сравнительно недавно оно приобрело положение одной из наиболее важных функций экономической жизни. Основная причина – переход от рынка продавца к рынку покупателя, вызвавший необходимость гибкого реагирования производственных и торговых систем на быстро изменяющиеся приоритеты потребления. На практике логистика используется как один из инструментов финансового менеджмента, который позволяет обеспечить значительное (до 50%) сокращение запасов материальных ресурсов, ускорить оборачиваемость оборотного капитала, сократить (45%) время движения продукции от первичного источника сырья до конечного потребителя, снизить затраты на производство, обеспечить доведение продукции и услуг до потребителей в установленные сроки и наиболее полно удовлетворить их требования к качеству продукции. Логистика в основе своей не является феноменом, совершенно новым и неизвестным практике. Проблема рационального движения материалов, изделий и готовой продукции была и раньше предметом пристального внимания [1]. Новизна же логистики заключается,

- во-первых, в смене приоритетов в хозяйственной практике компании, где центральное место стало занимать управление движением материальных запасов;

- во-вторых, в применении системного подхода, позволяющего обеспечить координацию деятельности различных звеньев компании;

- в-третьих, в использовании теории компромиссов, что очень важно, поскольку подразделения компании – это не столько единство, сколько борьба противоположностей.

Определяя логистику как теорию и практику управления материальными и неразрывно связанными с ними информационными и финансовыми потоками, следует понимать, что только совместное распространение их как единого процесса с последующей оптимизацией может обеспечить максимальный эффект для компании. На сегодняшний день наибольшее распространение получило попарное рассмотрение потоков: материального вместе с информационным, либо финансового с информационным, причем управление финансовыми потоками считается наименее изученной областью в логистике.

Материальные и финансовые потоки во времени и пространстве в любой логистической системе тесно взаимосвязаны с информационным потоком и оказывают непосредственное влияние на длительность производственного, операционного и финансового циклов, а также на величину и структуру оборотных активов компании, материальный поток в виде поступающих от поставщиков материалов и изделий «оседает» на складе компании как производственный запас, пополняя тем самым соответствующий вид оборотных активов.

По видам потоков логистические системы можно разделить на следующие: материальные; финансовые; информационные потоки и потоки трудовых ресурсов.

Логистические системы материальных потоков, или, другими словами, материальные логистические потоки опосредуют все движения материальных ресурсов строительных организаций и предприятий от их закупок до сбыта готовой продукции (здания и сооружения).

Логистическая система финансовых потоков (финансовая логистическая система) опосредует все движения финансовых ресурсов, связанных с производством и реализацией строительных строительной продукции.

Логистическая система информационных потоков (информационная логистическая система) опосредует процессы как простого, так и расширенного воспроизводства строительной фирмы.

Логистическая система потоков трудовых ресурсов (трудовая логистическая система) опосредует всё разнообразие их миграции в строительной фирме.

В соответствии с дифференциацией логистик по стадиям строительного производственного цикла можно рассматривать такие логистические системы, как:

- системы закупочной логистики, которые организуют потоки закупок материально-технических ресурсов и производственно-технологической комплектации строек, а также сопровождающие потоки финансовых, информационных и трудовых ресурсов;
- системы предпринимательской (производственной) логистики, которые организуют потоки ресурсов предприятий стройиндустрии и строительной фирмы в процессе производства строительных конструкций, изделий и других материалов, проектно-конструкторских, строительного-монтажных и пусконаладочных работ;
- системы распределительной (сбытовой) логистики, которые организуют потоки готовой строительной продукции, работ и услуг, предоставляемых потребителям, а также сопровождающие их потоки финансов, информации и трудовых ресурсов;
- системы транспортно-складской логистики, которые организуют грузопотоки и внутрискладские потоки строительной фирмы.

Неоспоримым фактом является то, что компании вкладывают очень большие средства в создание и поддержание запасов. Затраты на поддержание этих запасов в строительных компаниях составляют в среднем до 15% их годовой стоимости. Правильно проведенная оптимизация запасов позволяет минимизировать издержки, повысить качество и эффективность производства, а, следовательно, и увеличить доходность задействованного капитала (рис. 1).

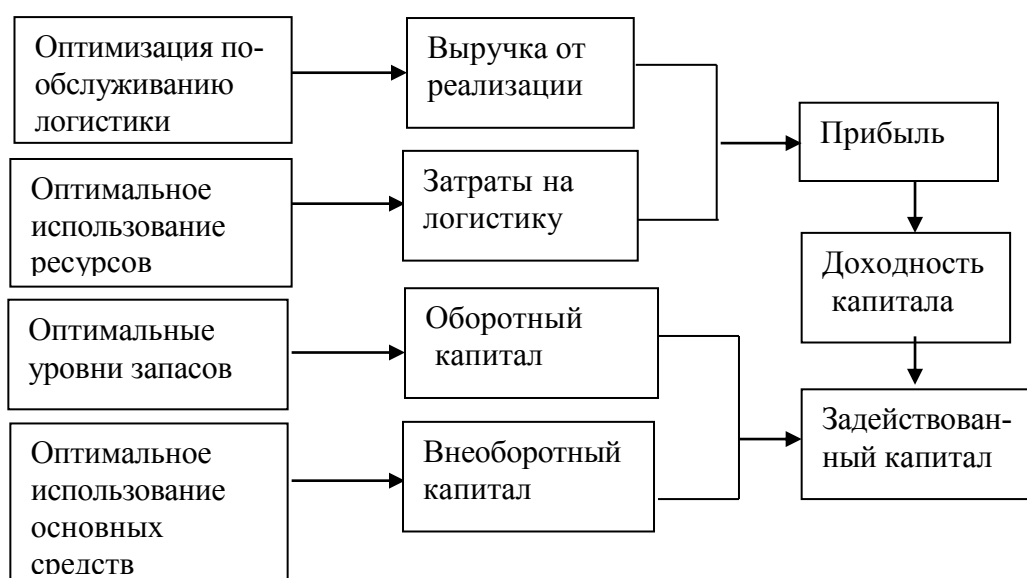

Рисунок 1. Механизм увеличения доходности при оптимизации запасов в строительной компании

Время нахождения в запасе увеличивает величину производственного цикла, а условия оплаты поставок оказывают влияние на продолжительность финансового цикла. Наличие запасов на складе гарантирует непрерывность производственного процесса. С другой стороны, запасы и дебиторская задолженность являются основными составляющими оборотных активов компании, поэтому стоимость, структура и тенденции их изменения оказывают непосредственное влияние на финансовую стабильность компании. Одной из функций, подлежащих оптимизации на первом уровне этой модели, является эффективность управления активами со следующими показателями: скорость денежного оборота в логистической цепи, величина запаса, оборачиваемость оборотных средств [2].

Проблема управления запасами сегодня волнует практически каждую строитель-

ную копию. Руководителям, естественно, хотелось бы от чисто эмпирических решений по объемам закупок материалов и изделий в зависимости от наличия денежных средств перейти к более объективным критериям. При постановке системы эффективного управления запасами в компании необходимо, в первую очередь, уравновесить чаши весов.

На одной из них положительные аспекты наличия запасов: обеспечение большей степени надежности в работе, выраженной в непрерывности производственного процесса и удовлетворении потребителей, на другой-отрицательные: расходы на содержание запасов и отвлечение из оборота капитала, инвестиционного в запасы.

В условиях формирования рыночных отношений многие строительные компании зачастую пользуются услугами посреднических фирм. Услуги посредника необходимы, если:

а) объем потребления материальных ресурсов не соответствует объему производства ресурсов каждым из числа возможных изготовителей;

б) индивидуальный запрос строительной компании удовлетворяется типичным набором потребительских свойств материальных ресурсов и допускает их получение от нескольких источников одновременно;

в) потребляемые материальные ресурсы имеют тенденцию к утрате потребительских свойств и нуждаются в обслуживании;

г) цены на материальные ресурсы и надбавки к ним оказываются сопоставимыми с размерами экономической выгоды, которую имеют строительные компании от взаимодействия с поставщиками.

Взаимодействие структур в процессе удовлетворения спроса строительной компании на материальные ресурсы показано на рис. 2.

Рисунок. 2. Схема взаимодействия структур, обеспечивающих строительную компанию материальными ресурсами

Выбор поставщиков является основой создания устойчивости базы снабжения любой строительной компании. Решение разместить заказ у конкретного поставщика зависит от ряда факторов. Поставщик должен удовлетворять по качеству и объему поставляемых материалов и изделий, условиям доставки их, цене и уровню обслуживания. Немаловажными факторами при выборе поставщика являются его техническое состояние, развитость инфраструктуры, финансовое положение, трудовые отношения и местонахождение. Решение о поставщике можно рассматривать как выбор в условиях неопределенности, что сопряжено с достаточно высоким риском. Риск будет возрастать при закупке неизвестных изделий или оборудования [4].

Поэтому следует обращаться к дополнительным источникам информации. Это могут быть каталоги, торговые журналы, различного рода рекламные объявления, а также сведения из интернета. Многие строительные компании проводят рейтинг поставщиков по бальной системе оценки по каждому фактору. Хорошие результаты деятельности поставщика могут быть вознаграждены дополнительными заказами, в то время, как объем заказов у слабых поставщиков может снизиться, или от их услуг могут вообще отказаться. Большинство компаний наблюдают за деятельностью основных поставщиков гораздо более внимательно, чем за второстепенными поставщиками. Цель такого деления на категории заключается в том, чтобы оценить каждую категорию по соответствующей схеме оценки поставщиков. Важным является и то, что оценивается деятельность не только существующего поставщика, но и потенциального.

Для проверки деятельности потенциального поставщика часто необходимы значительные затраты времени и средств. При оценке потенциальных поставщиков наиболее важными факторами являются такие, как технические и инженерные возможности поставщиками, его производственный и финансовый план и способность эффективно управлять производством. Переход к рыночной экономике в корне изменил характер взаимоотношений в строительном комплексе, в том числе в области его материального обеспечения. Состояние спроса со стороны строительного комплекса и ценовая политика поставщиков стала основными факторами конъюнктуры рынка строительных материалов. В условиях экономики рыночного типа главной проблемой для поставщиков стала организация сбыта продукции, а для потребителей – минимальные затраты на её приобретение. Имея четко выраженную продуктивную неоднородность в процессе строительного цикла, состав материалов на каждой стадии цикла изменяется. Поэтому для каждого этапа строительного цикла необходимы адекватные ей логистические решения.

1. Аникин Б.А. Коммерческая логистика. М., 2010.
2. Гаджинский А.М. Логистика. М., 2008.
3. Аникин Б.А. Коммерческая логистика. М., 2006.
4. Хазанова Л.Э. Логистика: Методы и модели управления материальными потоками. М., 2006.

*İsgəndərov R.Ə. dos.
Bakı Biznes Universiteti,
İsgəndərov A.R. müəllim
Milli Aviasiya Akademiyası*

X Ü L A S Ə

TİKİNTİ ŞİRKƏTLƏRİNDƏ MADDİ DƏYƏRLƏRİN HƏRƏKƏTİNİN İDARƏ OLUNMASINDA LOGİSTİK YANAŞMANIN TƏTBİQİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Tikintidə logistik yanaşma məsrəflərin ümumi miqdarını aşağı salmaqla bərabər, obyektlərin tikilməsinin keyfiyyətinə və kəmiyyət göstəricilərinin reallaşdırılması səviyyəsinə müsbət təsir göstərir. Tikintinin aparılmasında logistik yanaşma təcrübədə maliyyə menecmentinin əsas aləti kimi tətbiq edilir. Logistik yanaşmanın tətbiqi və köməyi ilə maddi ehtiyatlardan kifayət qədər səmərəli istifadə təmin edilir.

*Искендеров Р.А. доц.
Бакинский Университет Бизнеса,
Искендеров А.Р. препод.
Национальная Авиационная Академия*

P E 3 Ю M E

ОСОБЕННОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ ЛОГИСТИЧЕСКИХ ПОДХОДОВ ПРИ УПРАВЛЕНИИ ДВИЖЕНИЕМ МАТЕРИАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В СТРОИТЕЛЬНЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

В данной статье уделено внимание управлению материальными потоками, их рациональному распределению между подразделениями, проблемам эффективного обеспечения движения материалов, изделий и готовой продукции, а также закономерностям при управлении материальными потоками строительной компании.

*Iskenderov R.A. assist.prof.
Baku Business University,
Iskenderov A.R.teacher
National Aviation Academy*

S U M M A R Y

FEATURES OF APPLICATION OF LOGISTIC APPROACHES AT TRAFFIC CON- TROL OF MATERIAL VALUES IN THE CONSTRUCTION ENTERPRISES

Total of quantitative indices of quality and decrease in expenses on building of objects logistic approach, in construction by means of have positive impact on realization level. To the main instrument of conducting construction in practice it is applied as financial management of logistics. Approach application by means of material resources and their effective use logistic provides enough.

UOT-338.43

YENİ TƏSƏRRÜFATÇILIQ SİSTEMİNDƏ AQROMARKETİNG FƏALİYYƏTİ VƏ XARİCİ ÖLKƏLƏRİN MARKETİNG TƏCRÜBƏSİ

Açar sözlər: azad rəqabət, idxal, ixrac, keyfiyyət, kəmiyyət, çeşid, istehsal, istehlak, xidmət, segment, qiymət, tələb, təklif, bazar, xammal, marketoloq, məhsul, emal, mübadilə, sövdələşmə və s.

Ключевые слова: свободная конкуренция, импорт, экспорт, качество, количественный, род, производство, потребление, обслуживание, сегмент, цена, спрос, предлагать, рынок, сырье, маркетинг, продукт, обработка, обмен, дела и д.

Key words: free competition, import, export, quality, quantitative, sort, production, consumption, service, segment, price, demand, offer, market, raw material, marketing, product, processing, exchange, deal etc.

Aqromarketing–yeni təsərrüfatçılıq sistemində istehsal olunan qida məhsullarının, məhsul yığımını, onun emalını istehlakçılara çatdırılmasını təmin edən, alıcıların tələbatını, əhval-ruhiyyəsini öyrənən və təhlil edən bütöv bir elmdir. Bütün elm sahələri kimi, bu elm də yaradıcılıq əsasında fəaliyyət göstərir. Məhz buna görə də, marketing sahəsində çalışan adamlar dərin elmi təfəkkürə, sosial-psixoloji idarəçilik düşüncəsinə malik olmalıdırlar. Yeni təsərrüfatçılıq sistemində marketing fəaliyyəti digər sahələrdə olduğundan fərqlənir.

Bu yeni təsərrüfatçılıq sisteminin çoxşaxəli istehsal istiqamətlərindən və məhsulların çeşidini xeyli genişliyindən irəli gəlir. Aqromarketingin belə bir cəhətini vurğulamaq lazımdır ki, aqrobiznesin kiçik müəssisələrində, adətən bu kimi marketing funksiyalarını sahibkarın özü həyata keçirir. Yeni təsərrüfatçılıq sistemində marketing fəaliyyətində aşağıdakılar nəzərə alınmalıdır:

1. Əldə ediləcək iqtisadi nəticələr əhəmiyyətli surətdə təbii iqlim şəraitindən asılıdır.
2. Kənd təsərrüfatı istehsalının gəlirliyi torpaqdan və onun münbitliyindən asılıdır.
3. Əkinçiliklə heyvandarlıq arasında qırılmaz əlaqə vardır. Əkinçiliyin məhsuldar olması heyvandarlıq üçün möhkəm yem bazası yaratmağa imkan verir. Yem istehsalının keyfiyyətə dəyərli olması, heyvandarlıq məhsullarının da keyfiyyətli olmasına əlverişli şərait yaradır.
4. Əhalinin istehlakına verilən kənd təsərrüfatı mənşəli qida məhsulları və onların tələbatına uyğun istehsal edilməsi. Məlum olduğu kimi hər bir insanın qida istehlakı bir çox amillərdən asılıdır: istehlakçının yaşından, cinsindən, sağlamlığından, milli ənənələrindən, yaşadığı mühitin təbii şəraitindən və s.
5. Qida məhsullarının tez xarab olmamasını, onun daşınmasını və soyuducularda saxlanmasını, qablaşdırılmasını, təhlükəsiz olmasını təmin etmək məqsədi ilə xidmət servisinin səviyyəsini yüksəltmək lazımdır.

Yeni təsərrüfatçılıq sistemində müəssisələrin fəaliyyət müddəti ilə istehsal müddətlərinin uyğun gəlmədiyi nəzərə alınmalıdır. Məsələn, bitkiçilik məhsulları il ərzində 1-2 dəfə yığılır, müəssisə isə tam il boyu fəaliyyət göstərir. Bununla əlaqədar olaraq mütəxəssislər istehlakçıların tələblərini dərinlən bilməlidirlər. Bazarda baş verən hər hansı bir dəyişmə meylini qabaqcadan dərk etməlidirlər. Bazar konyunkturası müntəzəm surətdə öyrənilməlidir.

Yeni təsərrüfatçılıq sistemində müəssisələrdə məhsul istehsalı və onun toplanması mövsümü xarakter daşıyır. Bu məhsulun az vaxtda emal edilməsini və istehlakçıya çatdırılmasını

zəruriləşdirir. Adətən, məhsulun emalı, onun istehlak xassələrinin artırılması məqsədi ilə deyil, məhsulun və onun keyfiyyətinin qorunması üçün həyata keçirilir. Təsərrüfatlarda məhsulun emalının aşağı səviyyəsi, onun servis təminatı, idxal məhsulları ilə rəqabət aparmağa, istehlakçıların müasir tələblərini ödəməyə imkan vermir.

Bütün bunlar yeni təsərrüfatçılıq sistemində müəssisələrin məhsul istehsalının özünə-məxsusluğunu göstərir. Məhz buna görə də marketing sahəsində çalışanlar həm istehsalın, həm istehlakçıların tələbatını operativ surətdə öyrənməyi və lazımi tədbirlər görməyi unutmamalıdır. Kənd təsərrüfatı malları bazara çıxarıldıqda kəskin rəqabətlə qarşılaşır. Çünki həmin məhsullar bazara digər çoxsaylı istehlakçılar tərəfindən də çıxarılır. Beləliklə, rəqabətə davam gətirən aqromarketing sisteminin yaradılması müəssisələrə uğurlar gətirir.

Respublikamızın bazar iqtisadiyyatı şəraitində inkişaf etməsi, bütün sahələrdə olduğu kimi aqrar sektorda da sistemli islahatların həyata keçirilməsi, azad rəqabət əsasında hər kəsə öz məhsulu üzrə müstəqil surətdə marketing (o cümlədən aqromarketing) fəaliyyəti göstərməsinə zəmin yaratmışdır.

Bu baxımdan Azərbaycan Respublikasının kənd təsərrüfatında Özəl Bölmənin İnkişafına Yardım Agentliyi Dünya Bankının dəstəyi ilə həyata keçirilən Kənd Təsərrüfatının İnkişafının kreditləşdirilməsi layihəsi çərçivəsində elan edilmiş tenderin qalibi olmuş “SİAR” – Sosial-İqtisadi Araşdırmalar Mərkəzi “Aqromarketingin təşkili” layihəsini uğurla həyata keçirir.

Layihədə məqsəd fermer və sahibkarların aqromarketing haqqında təsəvvürlərini öyrənmək, onların bu sahədə nəzəri və praktik biliklərə yiyələnməsini təmin etməkdir. Mərkəzin apardığı sosioloji sorğulardan məlum olmuşdur ki, fermerlərin çoxunun aqromarketing barədə lazımi təsəvvürü yoxdur. Onlar qabaqcıl ölkələrin fermerlərinin aqromarketing metodlarından çox az xəbərdardırlar.

“SİAR” (Sosial-İqtisadi Araşdırmalar Mərkəzi) 1993-cü ildən fəaliyyət göstərir. Bu şirkət Azərbaycanda öz fəaliyyətini marketing, ictimai–sosial və iqtisadi araşdırma bölməsində həyata keçirən ilk təşkilatlardan biridir. Mərkəz öz işini beynəlxalq miqyasda qəbul olunmuş tədqiqat metodları əsasında qurur. Yerli mütəxəssislərlə əməkdaşlıq edir, məsləhətləşmələr aparır, özünün işçi heyətinə müxtəlif sahələr üzrə ekspert və məsləhətçilər də daxil edir.

Mərkəz 3 istiqamətdə araşdırmalar aparır:

- iqtisadiyyat və bazar;
- sosial-siyasi;
- media və reklam.

Mərkəz bir neçə araşdırmanı daim həyata keçirir və dəqiqləşdirir. Bu “Televiziya kanallarının reytinglərinin öyrənilməsi”, “Televiziya kanallarının monitorinqini”, “Yazılı mətbuat monitorinqi”, “Qəzet və jurnalların populyarlıq dərəcəsinin öyrənilməsi” və s. tədqiqatlarıdır.

SİAR bir sıra nüfuzlu beynəlxalq və xarici şirkətlərlə əməkdaşlıq edir. Buna araşdırma fəaliyyəti ilə məşğul olan qurumları, kommersiya və beynəlxalq (Dünya Bankı, BMT və s.) təşkilatları misal göstərmək olar.

Marketingin formaları müxtəlif yollarla öyrənilir:

I. Əhatə edilmiş bazarların həcmindən asılı olaraq:

- kütləvi marketing–bütün alıcılar üçün təyin olunur və kütləvi istehsalla xarakterizə olunan birinci məhsulun marketingi başa düşülür;
- məhsul-fərqləndirici marketing–bütün alıcılar üçün, lakin onların müxtəlif zövqlərini nəzərə almaqla, müxtəlif xüsusiyyəti bir neçə məhsulu əhatə edir;
- məqsədli marketing–müəyyən bazar segmentləri üçün fərqləndirilərək hazırlanmış və istehsal olunan məhsul başa düşülür.

II. Təşkilatın quruluşunun və idarə olunmasının xüsusiyyətlərindən asılı olaraq.

III. Tələbatın həcmindən asılı olaraq.

Tələbat müxtəlif səviyyələrdə öyrənilir: məhsulların konkret növlərinə görə, müəssisənin istehsal etdiyi məhsullara görə, verilmiş sahənin məhsullarına görə, regionlar üzrə daxili bazarın vəziyyətinə görə.

Tələbin təyin edilməsində istifadə olunan əsas anlayışları nəzərdən keçirək: Bazarın həcmi tələbin mümkün olan ən yüksək həddidir. Bu, tələbin maksimal, mümkün olan həcmidir. Bazar tələbatının həcmi bazarın ümumi həcmnin bir hissəsini təşkil edir. Bazar tələbatının həcmi müəyyən ticarət müəssisələrində, müəyyən vaxtda, müəyyən regionda, müəyyən alıcılar qrupu tərəfindən alın biləcək məhsulların miqdarından asılıdır.

Marketingin vəzifəsi bazar tələbatının həcmnin bazarın real həcminə maksimal dərəcədə yaxınlaşmasını təmin etməkdir. Tələbin vəziyyəti müxtəlif olduqda, müxtəlif məqsəd və alətlərə malik olan ayrı – ayrı marketing üsulları tətbiq edilir.

Ənənəvi marketing məhsul satışının təşkilinin elə bir üsuluna deyilir ki, mövcud bazarda olan alıcılara artıq istehsal olunmuş məhsul təklif edilir. Bu halda, müəssisənin başlıca vəzifəsi bazar yönümlü olmur, əksinə bazar-müəssisənin istehsal etdiyi məhsulu istehlak etməyə qadir olmalıdır.

Müasir marketing isə başlıca olaraq bazarın tələblərinin ödənilməsinə, məhsul təklifinin onun tələblərinə uyğunlaşdırılmasına yönəldilir. Bu zaman marketingin vəzifəsi təkcə artıq istehsal olunmuş məhsulun satışına deyil, həm də alıcıların tələb və imkanlarının hərtərəfli öyrənilməsi olur. Aşkar edilmiş tələbatlar sonradan qəbul ediləcək bütün qərarların və həyata keçiriləcək tədbirlərin əsaslandırılmasında istifadə edilir.

Marketing tədqiqatı dedikdə, müəssisə qarşısında duran marketing vəzifələrini yerinə yetirmək üçün vacib olan informasiyanın əhatə dairəsinin təyin edilməsi, mütəmadi olaraq onun toplanması, təhlil edilməsi və hesabat hazırlanması başa düşülür. Marketing tədqiqatlarını alıcıların rəyinə “qulaq asmaq” kimi də qəbul etmək olar. Həqiqətdə marketing tədqiqatları olmadan, bazar fəaliyyəti mümkün deyil.

İnzibati-amirlik sistemindən bazar münasibətlərinə keçilməsi ölkəmizin iqtisadiyyatının bütün sahələrində olduğu kimi yeni təsərrüfatçılıq sistemində çalışan adamların da qarşısında həlli qeyri-standart yollar tələb edən problemlər qoymuşdur. Respublikamızda aparılmış aqrar islahatlar nəticəsində keçmiş kolxoz və sovxozların yerinə kiçik fermer və icarə təsərrüfatları, müxtəlif formalı kooperativlər, ailə təsərrüfatları, aqroservis xidməti müəssisələri və s. yaradılmışdır.

Keçid mərhələsinin iqtisadiyyatının bütün sahələrində törətdiyi fəsadlar kənd təsərrüfatından da yan keçməmişdir. Son zamanlar respublikamızın bir sıra rayonlarında aparılmış sorğular əsasında fermer və torpaq sahiblərinin peşəkarlıq səviyyələri, onların fəaliyyət prinsipləri, ehtiyac duyduqları məlumat və məsləhətlərin aşkarlanması sahəsində xeyli iş görülmüşdür. Bu, bölgələrdə fermerlərin və digər kənd təsərrüfatı məhsulları istehsal edən hüquqi və fiziki şəxslərin üzləşdikləri problemlər bütövlükdə respublikamıza şamil edilə bilər. Onlardan, təsərrüfat fəaliyyətini yerinə yetirmək üçün lazımi maddi–texniki bazanın olmaması, toxum, gübrə və s. qiymətlərinin xeyli baha olması, kənd təsərrüfatı texnikasının və maliyyə vəsaitlərinin çatışmaması, daxili bazarın qorunmaması, xüsusi kredit sistemlərinin olmaması və s. problemləri göstərmək mümkündür.

Bütün inkişaf etmiş ölkələrdə kənd təsərrüfatı məhsullarının istər daxili, istərsə də xarici bazarlarda rəqabətə davam gətirməsi üçün aqrar marketingdən geniş istifadə edilir. Aqrar marketingi bəzən haqlı olaraq aqrar biznesin fəlsəfəsi də adlandırırlar. Doğurdan da aqrar marketingdən istifadə etməklə kənd təsərrüfatı müəssisələri, dövlət və ya özəl təyinatlı olmasından asılı olmayaraq, bazarlarda öz layiqli yerlərini fəth edirlər, təsərrüfatın səmərəli fəaliyyəti

yət göstərməsinə, istehsal və dövriyyə xərclərini əhəmiyyətli dərəcədə azaltmaqla effektivlik səviyyəsini yüksəltməyə nail olurlar.

Azərbaycan Marketing Cəmiyyəti 2000-ci il iyul ayının 7-də təsis edilmişdir. Bu cəmiyyət qeyri-hökumət, qeyri-kommersiya və qeyri-siyasi təşkilat kimi fəaliyyət göstərir. Təşkilatın yaradılmasında məqsəd Azərbaycanda marketing elminin yayılması, ümumi anlayış metodlarının və marketing ilə bağlı dünya təcrübəsinin təbliğ edilməsidir. Bu məqsədlə cəmiyyətin beynəlxalq standartlara cavab verən material-texniki bazası yaradılmış və respublikanın Gəncə, Mingəçevir, Şəki, Yevlax, Quba, Lənkəran, Qazax, Bərdə, Naxçıvan regionlarında nümayəndəlikləri açılmışdır.

Azərbaycan Marketing Cəmiyyəti həmçinin ölkə iqtisadiyyatının müxtəlif sahələri üzrə öz layihələrini həyata keçirməkdədir. Bu layihənin başlıca istiqamətlərinə: Ümumrespublika Marketing Sistemi (ÜMS) əsasında Azərbaycanda maliyyə, məhsul və əmək bazarının inkişafına kömək etmək; marketing sahəsində kadrların hazırlanması və təkmilləşdirilməsi sisteminin inkişafı əsasında yeni iş yerlərinin açılmasına kömək etmək və digər layihələr daxildir.

Xarici ölkələrin çoxillik təcrübəsi göstərir ki, marketing fəaliyyətini genişləndirmək və inkişaf etdirmək əhalinin məişət-mədəniyyətinin yaxşılaşdırılmasına, onun sosial vəziyyətinin yüksəldilməsinə böyük müsbət təsir göstərir.

Məhz buna görə ki, hazırda respublika iqtisadiyyatının bütün sahələrində, o cümlədən, aqrar sektorda marketing münasibətləri geniş tədqiq olunur və mövcud təcrübədən istifadə edilir. Sosial-İqtisadi Araşdırmalar Mərkəzinin (SİAR) məlumatlarına görə bir çox xarici ölkələrdə, xüsusilə ABŞ, İngiltərə, Almaniya, İtaliyada marketing fəaliyyəti geniş təşəkkül tapmışdır. Əhalini müxtəlif məhsullara tələbatı çox geniş şəkildə ödənilir, müəssisənin həmin məhsulları hazırlamaq, satılmaq üçün çəkdiyi xərclərin səmərəliliyi müəyyən olunur. Aqrar iqtisadiyyatın spesifik xüsusiyyətlərinə görə, ümumiləşdirilmiş istehlakçı qrupları məhz bazar segmentini təşkil edirlər. Həmçinin, bazarı özünün müxtəlif parametrlərinə görə fərqləndirirlər. Bazar fəaliyyətinə müxtəlif münasibətlər bəsləyən qruplar meydana çıxır.

Bazarın segmentasiyası təsərrüfatın aqromarketing fəaliyyətinin istiqamətinin təyin edilməsi üçün bir metod, digər tərəfdən, bazar fəaliyyətində qərarların qəbul edilməsi üçün idarəetmə üsulu kimi başa düşülə bilər.

Bazarı müxtəlif segmentlərə ayırdıqdan sonra onların münasibətlərini qiymətləndirərək, təsərrüfatın fəaliyyətində hansı segmentə üstünlük verəcəyi müəyyənləşdirilir, yəni bazarın məqsədli segmentləri təyin olunur. Beləliklə, bazarın məqsədli segmentləri təsərrüfatın aqromarketing fəaliyyəti üçün seçilmiş bir və ya bir neçə bazar segmentinə deyilir.

Aqromarketingdə bazarın həcmnin düzgün təyin edilməsi də çox mühüm məsələdir. Bazarın həcmi dedikdə, müxtəlif qiymətlərin səviyyəsi və şirkətlərin mövcud vəziyyətində təsərrüfatın məhsulunun satış həcmnin maksimum mümkün olan qiyməti nəzərdə tutulur.

Bazarın həcmi alıcıların tələbinin həcmi və məhsulun təklifinin kəmiyyəti ilə xarakterizə olunur. Hər zaman anında bazar, kəmiyyət və keyfiyyət göstəriciləri ilə təyin olunur, yəni onun həcmi satılan, deməli, alınan məhsulların dəyər və natural göstəriciləri ilə ifadə olunur.

Milli əmtəə bazarının həcmnin təyin edilməsi zamanı məhsulların “görünən” istehsal anlayışı işlənir ki, bu da məhsulun istehsal olunan miqdarının ixrac olunmuş hissəsinin fərqi ilə ölkəyə idxal edilmiş məhsulun miqdarının cəmi kimi təyin edilir.

Bazarın həcmnin iki səviyyəsi fərqləndirilir: bazarın potensial həcmi və real həcmi. Bazarın potensial həcmi onun həqiqi həcmi kimi qəbul edilir. Bazarın həcmnin potensial səviyyəsi fərdi və ictimai tələblər ilə təyin olunur və onlara uyğun məhsul satışını əks etdirir.

Bazarın həcmnin real səviyyəsi onun potensial səviyyəsinə uyğun olmaya da bilər. bazarın həcmnin təyin edilməsində zaman və məkan amilləri də böyük əhəmiyyət kəsb etdiyin-

dən, onlar da nəzərə alınmalıdır.

Aqromarketingdə məhsulun çeşidinin formalaşdırılması da mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Məhsulların çeşidinin təkmilləşdirilməsi, müəssisələrin idarə olunmasının və fəaliyyətinin əsas funksiyalarından biridir. Bu zaman müəssisənin real imkanları nəzərə alınmalıdır:

- istehsal, maliyyə və maddi resursları;
- məhsul satışı sistemi, mütəxəssislərin peşəkarlıq səviyyəsi və s.

Bunlardan sonra potensial alıcıların məhsulun keyfiyyətinə olan tələbləri və bazarın özünün tələbləri nəzərə alınmalıdır. Müəssisənin imkanları və bazar tələbləri haqqında informasiyanın təhlilinin nəticələrinə əsaslanaraq, məhsulların çeşidi bazarın ayrı-ayrı segmentlərinə uyğunlaşdırmaqla təyin olunur. Müəssisə seçilmiş məhsul çeşidini, keyfiyyət göstəricilərini təkmilləşdirməklə istehlakçıların tələbatlarına mümkün qədər uyğunlaşdırmaq şərti ilə məqsədyönlü iş aparmalıdır.

Çeşidin formalaşdırılması – müəssisənin istehsal edəcəyi və bazarda təklif edəcəyi məhsulları çeşidi deməkdir.

Çeşidin strukturu – eyni tipli məhsul növləri məcmusunun tərkibinə deyilir.

Çeşidin müxtəlifliyi – məhsulun müxtəlif sahələrdə satılmasının mümkünliyünü xarakterizə edir.

Çeşidin tamlığı – məhsulun neçə variantda istehlakçılara təklif edilməsini göstərir.

Bazarda təklif olunan məhsul çeşidlərinin tərkibindən asılı olaraq, onu əsas və əlavə çeşidlərə bölürlər. Əsas çeşidi müəssisənin təklif etdiyi əsas məhsullar təşkil edir. Əlavə çeşid isə əsas çeşidin tamamlayıcı rolunu oynayır. Bu zaman sahibkar maliyyə dövriliyini və mənfəətini başlıca olaraq əsas çeşidin hesabına əldə edir. Marketing fəaliyyətində lizinq xidmətinin də mühüm rolu vardır.

Məhsul istehsalı ilə məşğul olan müəssisənin, şirkətin və s. istehlakçının nə istədiyini və bunu nə üçün, hansı səbəb görə istədiyini haqda informasiyaya ehtiyacı var. Çünki sonda məhsulun alınıb-alınmaması qərarını istehlakçı verir.

Qərb ölkələrinin iş adamları artıq çoxdan anlayıblar ki, istehsal etdikləri məhsulların satış bazarını və məhsula olan tələbatı öyrənmədən öz bizneslərini apara bilməzlər. Ancaq marketing tədqiqatları aparmaqla, iş adamları onların məhsullarının istehlakçıların nəinki hansı səviyyədə ödənildiyini, həm də rəqiblərin hansı məhsullarla bazara çıxacağını müəyyən edirlər.

Bazarda adətən kəskin rəqabət olur. Məhz buna görə də marketing tədqiqatları iş adamlarına yardımçı olur. Marketing tədqiqatları, informasiya toplanması və təhlil edilməsi proseslərini elə təşkil edir ki, alınan nəticələr obyektiv və metodoloji cəhətdən əsaslandırılmış olsun. Bu sahədə ABŞ-in çoxillik təcrübəsi diqqəti cəlb edir.

ABŞ-da istehlakçı marketing qrupları yaradılması göstərir ki, marketing fəaliyyətini həyata keçirmək üçün kompleks tədbirlər işlənib hazırlanmalıdır. Bu cəhətdən respublikamız da nümunə ola bilər. Hazırda respublikamızda müəssisələrin yaradılması aqromarketingin təşəkkül tapmasına rəvac verir. Onu qeyd etmək lazımdır ki, ABŞ-in aqrosənaye kompleksində, yəni kənd təsərrüfatında və onun emal sənayesində müxtəlif növ kooperativlər vardır:

1. Aqrotexniki xidmət (aqroservis) kooperativi.
2. Bitkiçilik məhsullarının tədarükü və emalı kooperativi.
3. Toxumçuluq kooperativi.
4. Mal-qaranın süni mayalandırılması kooperativi.
5. Südün tədarükü və emalı kooperativ.
6. Mal-qaranın tədarükü və emalı kooperativi.
7. Südün, yemin və torpağın keyfiyyətini yoxlayan kooperativ.

8. Təchizat kooperativi.

9. Kredit kooperativi və s.

Amerikada fermer təsərrüfatları əsasən ailə təsərrüfatlarından ibarətdir. Odur ki, onlar özləri də etiraf edirlər ki, kooperativlər olmasa idi, heç bir gün də fəaliyyət göstərə bilməzdilər. Bu kooperativlər təmayüllərindən asılı olaraq, fermerlərə geniş kömək göstərirlər. Kooperativlər fermerlərə həm də istehsal vasitələrinin topdan alınmasına görə qiymətlərin ucuzlaşdırılmasında, yüksək mexanikləşdirmənin tətbiq edilməsi ilə məhsulun istehsal xərclərinin aşağı salınmasında, onun yüksək keyfiyyətdə istehsal və emal edilməsi, satılması nəticəsində gəlirlərin artırılmasına köməklik göstərirlər.

Adətən, kooperativ təsərrüfatın yaradılması ideyası ilk dəfə bir neçə nəfərə mənsub olub. Sonra onu qohumlar, dostlar və qonşular müzakirə edirlər. Əgər təklif bəyənilərsə, sonra onu başqalarına da bildirmək üçün yığıncaq çağırırlar. Bu zaman burada demokratik əsaslarla müvəqqəti sədr və təşkilat komitəsi seçilir. Bundan sonra hamılıqla daha diqqətlə bir sıra suallara cavab axtarılır:

1. Həqiqətənmi belə bir kooperativə ehtiyac vardır?

2. Kooperativin təsərrüfat fəaliyyətindən əldə ediləcək gəlir (biznesdən) onun tələbatını ödəyəcəkmi, zərər olmayacaqmı? Bu zaman qəti əmin olurlar ki, bu biznes nəinki minimum tələbatı ödəyəcək, hətta müəyyən qədər gəlir də gətirəcəkdir.

3. Yaxşı məlumdur ki, güclü rəhbər (menecer) olmadan hər hansı bir işdə müvəffəqiyyət qazanmaq olmaz.

4. Nəzərdə tutulmuş biznes həcmində iş görmək üçün nə qədər torpaq sahəsi, binalar və avadanlığa ehtiyac vardır? Onları pulla almaq, icarəyə götürmək, yoxsa tikməkmi lazım gələcəkdir?

5. İşə başlamaq üçün nə qədər pula ehtiyac var? Bunun üçün biznesin həcmindən və alınacaq avadanlığın qiymətindən asılı olaraq maliyyə fondunun həcmi müəyyən edirlər. Araşdırmalar aparır, kooperativin fəaliyyəti üçün hər kəsin payı müəyyən edilir, əgər bu azlıq edirsə, gələcək üzvlərdən kimin nə qədər yardım edəcəyi müəyyənləşdirilir.

ABŞ kooperativ fermer təsərrüfatlarını fərqləndirən hansı xüsusiyyətlər vardır?

Kooperativ fermer təsərrüfatı onun üzvləri tərəfindən könüllülük əsasında yaradılmış biznes növüdür.

Bu təsərrüfat onu idarə edənlərə məxsusdur, müstəqil müəssisədir və rəqabət aparmağa qadirdir. Kooperativ dövlət yardımından deyil, özünün məhsul istehsalından və ya göstərdiyi xidmətdən əldə etdiyi gəlirdən faydalanır, heç kəs təkliddə və ya qrup şəkilində məsuliyyəti öz üzərinə götürmür və ya gəlirə sahib olmur. Kooperativin gəliri onun üzvlərinə məxsusdur və kooperativin mülkiyyəti sayılır.

Bütün bunları nəzərə alaraq fermerlərimiz bilməlidirlər ki:

1. Satış bazarında müvəffəqiyyətlə öz yerini tutmaq üçün (yəni öz bazar segmenti qazanmaq üçün) alıcıları, onun tələbatlarını və davranış qaydalarını öyrənməlidir.

2. Eyni bazar daxilində bütün alıcılar eyni deyildirlər, onların bir hissəsi digərindən üstündür. Bu, bəzilərinin digərlərindən daha çox aldıqları, bəzilərinin yüksək keyfiyyətli məhsulları xoşaldıqları, bəzilərinin isə ən aşağı qiymətlər maraqlandığı üçün baş verir. Faktiki olaraq istənilən bazarda alıcıların 20%-i satışın 80%-ni təmin edir (Pareto prinsipi).

3. Ancaq məhsulun qiymətini tənzim etməklə qazanc əldə etməyə çalışmayın, alıcıları çox zaman tək qiymət deyil, həm də məhsulun keyfiyyəti, qabı, xidmət səviyyəsi və s. maraqlandırır.

4. Ustası olduğun işi görmək lazımdır.

5. Yadda saxlanılmalıdır ki, hər malın öz alıcısı var. Yaddan çıxarılmamalıdır ki, hər bir alıcı hər malı almır.

6. Unudulmamalıdır ki, kooperativin qazancı alıcıların davranışından və xasiyyətlərindən asılıdır.

Yeni təsərrüfatçılıq sistemində marketinqin təşkilinin özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır. Müstəqillik dövründə respublikamızda çıx mühüm sosial-iqtisadi dəyişikliklər baş vermiş, ciddi islahatlar həyata keçirilmişdir. Aqrar islahatların müsbət nəticələri artıq göz qabağındadır. Həmin islahatların nəticəsində qeyd edildiyi kimi respublikamıza 840 min nəfər torpağa sahib olmuşdur. Xüsusi mülkiyyətə əsaslanan kəndli (fermer) və ailə təsərrüfatları, kooperativlər, səhmdar cəmiyyətləri fəaliyyət göstərir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində sahibkarları tək istehsal deyil, məhsulun sərfəli qiymətlərlə satılması, rəqabət mühitinə uyğunlaşma qabiliyyəti də düşündürür. Bu məsələlərin səmərəli həlli bir çox amillərdən asılıdır. Bunlardan ən başlıcası istehsal və tədavül prosesində marketinqin müasir səviyyədə təşkil edilməsindən ibarətdir. Sosial və Marketinq Araşdırmalar Mərkəzinin məlumatlarına əsasən bazar iqtisadiyyatı təşəkkül tapdığı ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə məşğul olan fermerlərin səmərəli fəaliyyəti, onların öz işlərini bazar qanunlarının tələblərinə uyğun qurmaqlarından daha çox asılıdır. Bunun üçün isə onlar marketinqin düzgün və yaradıcı surətdə istifadə etməyi bacarmalıdırlar.

Respublikamızda fermerlərin səmərəli fəaliyyəti, marketinq işinin təşkilindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Marketinq tələbatın ödənilməsi üçün məqsədyönlü insan fəaliyyətidir. Marketinq fəaliyyəti aşağıdakı anlayışların qarşılıqlı təsiri nəticəsində baş verir və istiqamətləndirir.

Ehtiyac – insanın təbii halda (fizioloji və bioloji cəhətdən) nəyinsə çatmamasını hiss etmə qabiliyyətidir. Məsələn, aclıq, üşümə, istini hiss etmə və s.

Tələbat – elmi-texniki tərəqqinin və insanın mədəni inkişafının təsiri altında xüsusi formaya düşmüş ehtiyacdır.

Tələb – maliyyə vəsaiti ilə təmin olunan tələbatdır.

Əmtəə - istehlak xüsusiyyətlərinə malik olan maddi və mənəvi dəyərləridir.

Bazar – alıcı ilə satıcının (tələblə təklifin) görüşdüyü məkandır.

Mübadilə - fərqli istehlak xüsusiyyətinə malik olan məhsulların dəyişdirilmə (əmtəənin digər əmtəəyə) prosesidir.

Sövdələşmə - satıcı ilə alıcı arasında əmtəələrin dəyişdirilmə prosesində razılığa gəlinən şərtlər çoxluğu.

Hazırkı şəraitdə bütövlükdə aqrar-sənaye kompleksində, o cümlədən kənd təsərrüfatında yaranmış böhranlı vəziyyətdən çıxış yolu iqtisadiyyatın bu sahələrində özəl təsərrüfatların yaranması və onların inkişaf etdirilməsi mexanizminin müəyyənləşdirilməsindən asılıdır.

Bu təsərrüfatların idarə edilməsinə inzibati–amirlik sistemində əsaslanan müdaxilə yoxdur və fermerlər istehsalın strukturunun müəyyənləşdirilməsində, istehsal olunmuş məhsullar barədə sərəncam verməkdə, məhsula qiymət qoymaqda, satış kanallarının aşkarlanmasında və istehsal fəaliyyətinin planlaşdırılmasında tamamilə sərbəstdirlər. Başqa sözlə desək, yaradılmış özəl təsərrüfatlar fəaliyyət göstərmək üçün tam sərbəstdirlər və yüksək istehsal– iqtisadi və maliyyə göstəricilərinə nail olmaq üçün onların istehsal, təsərrüfat və satış fəaliyyətini əhatə edən məsələlər (təsərrüfatların idarə edilməsi: planlaşdırma, istehsalın təşkili, qiymət əmələgəlməsi, məhsulların bölgüsü, informasiya-reklam təminatı və s.) kompleks halında işlənməli, marketinq işi həyata keçirilməlidir.

Kənd təsərrüfatı məhsullarının marketinqi bazarın tədqiqindən başlayır. Məhsulun satış

bazarı yoxdursa, onda həmin məhsul istehsal olunmalıdır. Ona görə də yaradılmış özəl təsərrüfatlar ilk növbədə bazarda istehlakçıların bu və ya digər növ məhsula tələbləri haqqında informasiya əldə etməli (onların tələblərini öyrənməli), sonra məhsul istehsalı barədə qərar qəbul etməlidirlər. Bir sözlə, özəl təsərrüfatlarda məhsul istehsalı istehlakçıların tələbləri əsasında təşkil edilməlidir. Bu baxımdan kənd təsərrüfatı məhsulları marketinqi həm də bazara uyğunlaşma sistemidir.

Ümumiyyətlə, kənd təsərrüfatı məhsullarının marketinqi iki cür fəaliyyət növünü birləşdirir:

1. Fəaliyyətlərin bir qismi – fiziki əməliyyatlardan (məhsulların istehsalı, onların yığılması, nəqliyyat vasitələrinə yüklənməsi, emal olunması, xammal və materialların istehlakçılara göndərilməsi) ibarətdir.

2. Kənd təsərrüfatı məhsullarının marketinqi ilə əlaqədar başqa fəaliyyət növlərinə isə bazar sistemində mübadilə və məhsullara qiymət əmələgəlməsi aiddir.

Fiziki fəaliyyətlə bağlı işlərin xeyli hissəsi bilavasitə özəl təsərrüfatların özündə fermer təsərrüfatlarının özündə fermer təsərrüfatlarının üzvləri tərəfindən yerinə yetirilir. Ona görə də istehlakçıların zəruri kənd təsərrüfatı məhsulları ilə təminatı həmin işlərin yerinə yetirilməsindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır.

Yeni təsərrüfatçılıq sistemində aqromarketinq fəaliyyətində məhsulların qablaşdırılması və nişanlanması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Məhsulun estetik tələblərə uyğun qablaşdırılması, onu alıcıya xoşagələn edir. Qab – məhsulun büküldüyü təbəqə və ya yerləşdirildiyi qutudur. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində qablaşdırmanın, onun materiallarının, üsulunun və dizaynının rolu, funksiyaları çoxplanlı və əhəmiyyətlidir. Qabın və qablaşdırmanın funksiyalarına aşağıdakılar aiddir:

- məhsulları zədələnmədən qoruyur;
- məhsulun saxlanma müddətini uzadır;
- daşınma və nəql edilmə zamanı məhsulun rahat yükləmə vahididir;
- anbarda rahat saxlanılır;
- optimal həcmdə, çəkiyə və rahat formaya malik olduğundan satış prosesini asanlaşdırır;
- məhsulu yaxşı qablaşdırmaq, həm də onu reklam edir.

Qablaşdırmanın funksiyası, artıq məhsulun istehsalı mərhələsində formalaşmağa başlayır. Onun təsiri məhsulun istehsalından istehlakçıya çatdırılanadək davam edir. Qab və ya qutu o zaman öz funksiyasını yerinə yetirmiş olur ki, alıcı onun içərisindən məhsulu çıxarır və qutunu tullayır. İstənilən qabın hazırlanması, məhsulun istehsalı ilə əlaqəli olduğundan məsrəf mənbəyidir. Bunun üçün də qablaşmaya çəkilən xərclər, məhsulun öz dəyəri ilə münasib nisbətdə olmalıdır.

Qablaşmanın digər vacib funksiyası məhsulu zay olmaqdan qorumaqdır. Çünki istehsalçı məhsuluna təyin etdiyi qiyməti ancaq o zaman ala bilər ki, məhsulu alıcıya təmiz və zədəsiz çatdıra bilsin.

Qabın və qablaşdırma materiallarının seçilməsinə-qablaşdırılan məhsulun əlverişli olması, daşınma və saxlama zamanı mümkün olan zədələrin xarakteri, konkret məhsulun daşınması və saxlanmasına qoyulan tələblər və şərtlər təsir edir. Məhsullar təkcə istehsalçıda, topdan və pərakəndə satış müəssisələrində deyil, həmçinin ticarət nümayəndəliklərində və istehlak məntəqələrinin anbarlarında saxlanıb qala bildiyi nəzərə alınaraq, qablaşdırma materialını və üsulunu seçərkən məhsulun saxlanmasına aidiyyatı olan bütün mümkün halları nəzərə almaq, qablaşdırılmış məhsulun saxlanması üçün rahat qab düzəltmək lazımdır.

Geniş istehlak malları üçün, xüsusən, firma malları üçün, qab, həm də reklam funksiyasını yerinə yetirir. Qab, məhsulu digər rəqib istehsalçıların məhsulundan fərqləndirməyə, alı-

cıya məhsulu özünəxidmət mağazalarında axtarır tapmağa, məhsulu onun istehsalçısı ilə eyniləşdirməyə, məhsula xüsusi “imic” verməyə, öz dəyərində uyğun olmasına imkan verir.

1. Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər)

2. A.Əliyev, Ə.Abbasov, Ə.Qasımov – Müstəqil Azərbaycan iqtisadiyyatının aktual problemləri. Bakı, 2003

3. F.Kotler. Marketingin əsasları. Bakı, 1993

4. Ş.Axundov - Marketingin əsasları. Bakı, 2001

5. İ.Ə.Feyzullabəyli, Ə.İ.Əlişzadə, A.Ş.Əlişzadə, Ş.O.Orucov – Tələb, tələbat, bazar və marketing. Bakı, 1998

6. X.Məmmədov – Marketingin əsasları. Bakı, 2001

7. Цыпкин Ю.А., Люкшинов А.Н. – Агромаркетинг. Москва, 1999

*Fərhad P.O. dos.
Bakı Biznes Universiteti*

X Ü L A S Ə

YENİ TƏSƏRRÜFATÇILIQ SİSTEMİNDƏ AQROMARKETİNG FƏALİYYƏTİ VƏ XARİCİ ÖLKƏLƏRİN MARKETİNG TƏCRÜBƏSİ

Müəllif məqalədə aqromarketing–yeni təsərrüfatçılıq sistemində istehsal olunan qida məhsullarının, məhsul yığımını, onun emalını istehlakçılara çatdırılmasını təmin edən, alıcıların tələbatını, əhval-ruhiyyəsini öyrənən və təhlil edən bir elmdən bəhs edir. Bütün elm sahələri kimi, bu elm də yaradıcılıq əsasında fəaliyyət göstərir. Məhz buna görə də, marketing sahəsində çalışan adamlar dərin elmi təfəkkürə, sosial-psixoloji idarəçilik düşüncəsinə malik olmalıdırlar. Yeni təsərrüfatçılıq sistemində marketing fəaliyyəti digər sahələrdə olduğundan fərqlənir.

Bu yeni təsərrüfatçılıq sisteminin çoxşaxəli istehsal istiqamətlərindən və məhsulların çeşidini xeyli genişliyindən irəli gəlir. Aqromarketingin belə bir cəhətini vurğulamaq lazımdır ki, aqrobiznesin kiçik müəssisələrində, adətən, bu kimi marketing funksiyalarını sahibkarın özü həyata keçirir. Yeni təsərrüfatçılıq sistemində müəssisələrin fəaliyyət müddəti ilə istehsal müddətlərinin uyğun gəlmədiyi nəzərə alınmalıdır. Məsələn, bitkiçilik məhsulları il ərzində 1-2 dəfə yığılır, müəssisə isə tam il boyu fəaliyyət göstərir. Bununla əlaqədar olaraq mütəxəssislər istehlakçıların tələblərini dərinlən bilməlidirlər. Bazarda baş verən hər hansı bir dəyişmə meylini qabaqcadan dərk etməlidirlər. Bazar konyunkturası müntəzəm surətdə öyrənilməlidir.

Yeni təsərrüfatçılıq sistemində müəssisələrin məhsul istehsalı və onun toplanması mövsümü xarakter daşıyır. Bu məhsulun az vaxtda emal edilməsini və istehlakçıya çatdırılmasını zəruriləşdirir. Adətən, məhsulun emalı, onun istehlak xassələrinin artırılması məqsədi ilə deyil, məhsulun və onun keyfiyyətinin qorunması üçün həyata keçirilir.

*Фархади П.О. доц.
Бакинский Университет Бизнеса*

РЕЗЮМЕ

АГРОМАРКЕТИНГОВАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ И МАРКЕТИНГОВЫЙ ОПЫТ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН В НОВОЙ СИСТЕМЕ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ

В статье обсуждается агромаркетинг – наука изучающая и анализирующая состояние и потребности покупателей, обеспечивающая производство пищевых продуктов в **новой хозяйственной системе**, сбор урожая, доставку их обработки потребителям. Как и другие области науки, эта наука действует на основе творчества. Именно поэтому люди работающие в сфере маркетинга должны обладать глубоко научным рассудком и социально-психологическим сознанием управления. В **новой хозяйственной системе** маркетинговая деятельность отличается от других сфер.

Это исходит от многосторонних производственных направлений в **новой хозяйственной системе**. И от значительной обширности сорта продуктов. Нужно отметить такую сторону агромаркетинга как в малых учреждениях агробизнеса обычно такие функции маркетинга реализует сам владелец.

Надо иметь в виду, что срок деятельности и срок производства предприятий **новой хозяйственной системы** не совпадает. Например, продукты растениеводства собираются в год 1-2 раза, а предприятие работает круглый год. В связи с этим специалисты должны глубоко знать требования потребителей, заранее осознавать какой либо обмен склонностей происходящих на базаре. Конструкция базара должна регулярно изучаться.

В предприятиях **новой хозяйственной системы** производство продукта и его сбор носит сезонный характер. Это делает необходимым обработку продукта в минимальным сроком и доставку его потребителю. Обычно обработка продукта реализуется не с целью роста его потребительских свойств, а с целью сохранения продукта и его качества.

*Farhadi P.O. assist.prof.
Baku Business University*

SUMMARY

THE NEW THRIFT SYSTEM FEATURES AND MARKETING EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES

The article is dealt with the science which studies and analyses food- staffs produced in the new thrift system, provides harvest gathering and its processing and delivery to consumers, the buyer's requirements and spirits. As all the spheres of science, this science also function on the bases of creative work. Marketing activity in the new thrift system differs from the other fields.

It is the result of multi-sphere industrial directions of the new thrift system and wide range of goods. It should be stressed such a feature of an Agro-marketing that in small enterprises of an Agro business, proprietor usually realizes such kind of marketing function personally. It should be taken into consideration that the Activity period of the new thrift system enterprise does not corresponds with production time. That is specialists have to know the consumers' requirements profoundly. They must perceive any trend of change in market in advance. The Market condition should be learned regularly.

Harvest production and its gathering in the new thrift system enterprises depends on season. It makes necessary processing of products in a short period of time and its delivery to consumers. Usually, product processing is realized for not to increase its consumption properties but to preserve the quality of production.

*Xəlilov H.A. prof.
Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti
Yusifov E.M. i.ü.f.d.
Bakı Biznes Universiteti*

UOT-330.59

QLOBALLAŞMA ŞƏRAİTİNDƏ MİLLİ ƏRZAQ TƏHLÜKƏSİZLİYİ MEXANİZMİ

Açar sözlər: milli ərzaq təhlükəsizliyi, tam qidalanma, ərzaqla özünü təmin etmə, kənd təsərrüfatının sahə prioritetləri, təminatlı qiymətlər, kənd təsərrüfatının kreditləşdirilməsi sistemi, ərzaq məhsullarının qiymətləri.

Ключевые слова: национальная продовольственная безопасность, полное питание, самообеспечение продовольствием, отраслевые приоритеты сельского хозяйства, обеспеченные цены, система кредитования сельского хозяйства, цены на продовольственную продукцию.

Key words: national food security, complete nutrition, providing yourself with food, agriculture area priorities, guaranteed prices, agricultural credit system, prices of food products.

Əhalinin ərzaq təminatı müasir dünyanın əsas global problemlərindən biri olaraq qalmaqdadır. Bu problemin həlli yolunda dünya birliyinin və ayrı-ayrı dövlətlərin səyləri ilə müvafiq tədbirlər kompleksi həyata keçirilsə də hələlik lazımı nəticələr əldə etmək mümkün olmamışdır. Bir çox ölkələr üçün ərzaq təhlükəsizliyi-hər bir vətəndaşın zəruri həcmdə və sağlamlıq üçün təhlükəsiz ərzağa fiziki və iqtisadi cəhətdən yetərliliyinin təmin olunması məsələsi sonadək həll edilməmişdir.

Qloballaşma ərzaq istehsalının həcmnin artırılması, beynəlxalq ərzaq bazarlarının inkişafı üçün imkanları genişləndirmişdir. Lakin bu imkanların dünyanın bütün ölkələri və regionlarında əhalinin ərzaq təminatının yaxşılaşdırılması yönündə tam reallaşdırılması mümkün olmamışdır. BMT-nin Kənd Təsərrüfatı və Ərzaq Təşkilatının (FAO-nun) məlumatlarına görə 1990-1992-ci illərin orta göstəriciləri ilə müqayisədə 2009-cu ildə dünyada tam qidalanmayan (qida enerjisinin real kəmiyyəti müəyyən edilmiş minimum səviyyədən aşağı olan və bununla əlaqədar qismən aclıq çəkən) insanların sayı 82 milyon nəfər artaraq 925 milyon nəfərə çatmışdır. Aclıq çəkən insanların sayının artması, əsasən inkişaf etməkdə olan ölkələrin payına düşür.

Bununla yanaşı son dövrlərdə beynəlxalq ərzaq bazarlarında istiqrarsızlıq hallarının yaranması ilə əlaqədar ərzaq qiymətlərinin nəzarətə götürülməsi və bir sıra məhsulların ixracının məhdudlaşdırılması praktikaları nisbətən geniş tətbiq edilməyə başlanmışdır.

Belə vəziyyət əslində global ərzaq təminatı sisteminin kifayət qədər səmərəli olmadığına dəlalət edir və eyni zamanda qeyd edilən cəhətlərin milli ərzaq təhlükəsizliyi mexanizmlərinin formalaşdırılması zamanı nəzərə alınmasının zəruriliyini şərtləndirir.

Qloballaşma şəraitində beynəlxalq ərzaq bazarlarında stabilliyin pozulması hallarının artması ilə əlaqədar milli ərzaq təminatında müvafiq risklərdən qorunmaq məqsədi ilə ilk növbədə ölkənin əsas ərzaq məhsulları ilə özünü təmin etmə səviyyəsinin yüksəldilməsi imkanlarının dolğun reallaşdırılması məsələlərinə diqqətin gücləndirilməsi zəruriliyi meydana gəlir. Problemin bu yönümü Azərbaycan Respublikası üçün də xüsusi aktuallığa malikdir.

Postsosialist keçid dövründə əsaslı iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi və aqrar sahəyə dövlət köməyi sayəsində tədbirlər sisteminin reallaşdırılması nəticəsində ölkəmizdə kənd təsərrüfatının bərpa və nisbətən sürətli inkişafı təmin edilmiş, əsas ərzaq məhsulları ilə

özünü təmin etmə səviyyəsi xeyli yüksəlmişdir. Bir sıra məhsullar, o cümlədən, kartof, tərəvəz və bostan məhsulları, meyvə və giləmeyvə, bitki yağı üzrə milli ərzaq təhlükəsizliyi tələblərinə uyğun (müasir şəraitdə milli ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi baxımından bütün istehlakın 70%-dən çoxu ölkənin daxili istehsalının payına düşməlidir. Bəzi dəyərləndirmələrə görə kənd təsərrüfatının inkişafı üçün əlverişli şəraitə malik olan ölkələrdə qeyd edilən göstərici 80%-dən yuxarı, ölkənin kənd təsərrüfatının ixtisaslaşma profilinə aid olan məhsullar üzrə isə 95%-dən yuxarı olmalıdır) özünü təmin etmə səviyyəsinə nail olunmuşdur.

Eyni zamanda nəzərə almaq lazımdır ki, ölkəmizdə əsas ərzaq məhsulları ilə özünü təmin etmə problemi tam həll edilməmişdir.

Birincisi, bir sıra məhsullar üzrə daxili tələbatın ödənilməsində idxalın payı milli ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi baxımından kritik hədlərdən yüksəkdir. Bu ilk növbədə taxıl məhsullarına aiddir. Əsaslı aqrar islahatları həyata keçirildikdən sonra taxıl istehsalının həcmnin artırılmasında əhəmiyyətli irəliləyişlər baş vermiş olsa da, hələlik ərzaq buğdasına daxili tələbatın yarısından çoxu idxal hesabına ödənilir.

İkincisi, ayrı-ayrı ərzaq məhsulları, o cümlədən, əsas heyvandarlıq məhsulları üzrə faktiki istehlakın ümumi həcmində daxili istehsalın payı böyük olsa da, bu göstəricilər həmin məhsulların ölkə əhalisinin hər nəfərinə düşən istehlakın müvafiq normalardan xeyli aşağı olması şəraitində təmin olunmuşdur. Daha doğrusu, heyvandarlıq məhsullarının əsas növləri üzrə ərzaq təhlükəsizliyi meyarlarına uyğun özünü təmin etmə səviyyəsinə çatmaq mümkün olmamışdır. Hesablamalar göstərir ki, ölkə üzrə adambaşına ət, habelə süd istehsalının həcmi faktiki istehlakın həcminə nisbətə 0,9-a, müvafiq fizioloji normalara uyğun gələn tələbatə nisbətə isə 0,5-ə yaxın kəmiyyətdədir. Həmin göstəricilər yumurta üzrə müvafiq surətdə 1,0 və 0,4 kəmiyyət təşkil edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, göstərilən vəziyyət həm də əhalinin istehlak etdiyi ərzaqda qidalı maddələrin əlverişsiz nisbətini şərtləndirməklə qidanın tarazlılığı və tam dəyərliliyinin pozulmasına gətirib çıxarır. Heyvan mənşəli məhsulların istehlakının aşağı olması ilə bağlı, qida rasionunda zülalların və yağların kəsri saxlanılır. Hazırda ölkə əhalisi tərəfindən istehlak olunan ərzaq məhsullarının tərkibində heyvan mənşəli zülalların və yağların payı səmərəli normalarla müqayisədə müvafiq olaraq 1,4 və 1,7 dəfə aşağıdır. FAO-nun məlumatlarına əsasən 2005-2007-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında adambaşına ərzaq istehlakının kaloriliyinin (həmin dövr üçün qeyd edilən göstəricinin orta kəmiyyəti 2996 kkal. olmuşdur) strukturunda heyvan mənşəli məhsulların və balıq məhsullarının payı 14% təşkil etmişdir [4]. Bu göstəricinin səviyyəsi 1990-cı illərin sonları üzrə müvafiq göstərici ilə müqayisədə 2 faiz aşağı düşmüşdür. Bu isə öz növbəsində ölkədə ərzaq istehlakının kaloriliyinin ümumi səviyyəsinin yüksəlməsinin əlverişsiz bir meyllə-əhalinin istehlak etdiyi ərzağın strukturunda zülalların ziyanına olaraq karbohidratların və qismən də yağların xüsusi çəkisinin artması ilə müşayiət olunmasına gətirib çıxarır.

Göründüyü kimi, əhalinin qida təminatında həlledici əhəmiyyətə malik olan bəzi məhsul növləri üzrə özünü təminat səviyyəsi milli ərzaq təhlükəsizliyi tələblərinə cavab verə biləcək hədlərdən aşağıdır. Eyni zamanda son illər ərzində müvafiq göstəricilərin dinamikası bütün hallarda qeyd edilən yönümdə əsaslı irəliləyişlərin təmin edilməsinə imkan verməmişdir.

Ərzaq təyinatlı kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı sahəsində daxili potensialın tam reallaşdırılmaması ilə əlaqədar bəzi məhsullar üzrə təminatda idxaldan asılılıq halları saxlanılmaqdadır. Ölkəyə ərzaq idxalının artım templəri kənd təsərrüfatının və ərzaq məhsulları sənayesinin ümumi məhsulunun artım templərini qabaqlayır. 2004-2010-cu illərdə ərzaq təyinatlı

kənd təsərrüfatı məhsullarının və hazır ərzaq məhsullarının idxalı dəyər ifadəsində 2,9 dəfə, kənd təsərrüfatında və ərzaq sənayesində məhsul istehsalının dəyər ifadəsində birgə həcmi isə 1,7 dəfə artmışdır.

Yuxarıda göstərilənlər ölkəmizdə həyata keçirilən aqrar strategiya çərçivəsində struktur prioritetlərinin dəqiqləşdirilməsi baxımından da maraq kəsb edir. Şübhəsiz ki, mövcud potensialdan tam istifadə əsasında başlıca kənd təsərrüfatı məhsulları ilə milli ərzaq təhlükəsizliyinin meyarlarına uyğun özünü təmin etmə səviyyəsinə çatmaq məsələsinin həlli qarşısındakı dövrdə də taxılın və heyvandarlıq məhsulları istehsalının artırılmasına üstünlük verilməsini ön plana çəkir.

Ölkənin ərzaq təhlükəsizliyi və bütövlükdə iqtisadi təhlükəsizlik üçün xüsusi önəmliliyi nəzərə alınmaqla son illərdə dövlət səviyyəsində həyata keçirilən taxılçılığın inkişafına yönəlməmiş təşkilatı, iqtisadi və institusional tədbirlər (taxıl əkinləri sahələrinin genişləndirilməsinə yönəldilmiş xüsusi stimullaşdırma tədbirlərinin tətbiqi, Taxıl Fondunun yaradılması və s.) bu sahədə məhsul istehsalının həcmində artmasına müsbət təsir göstərir. “Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı”da (2008-2015-ci illər) nəzərdə tutulan müvafiq tədbirlərin reallaşdırılması qeyd edilən meylin möhkəmləndirilməsinə şərait yaradacaqdır.

Eyni zamanda belə bir cəhətə də diqqət yetirmək lazım gəlir ki, taxılçılığın inkişafı sahəsində həyata keçirilən xətt məhsul istehsalının, əsasən ekstensiv artım amillərindən istifadəyə yönəldilmişdir. Lakin bu istiqamət üzrə real artım imkanlarının getdikcə daha çox məhdudlaşması nəzərə alınmalıdır. Deyilənlər ilk növbədə əkin sahələrinin genişləndirilməsi ilə bağlıdır. Son illərdə taxıl səpilmiş sahələr bütün əkilmiş sahələrin təxminən 2/3 hissəsini təşkil etmiş və əslində ölkədə çoxsahəli kənd təsərrüfatının dirçəldilməsi baxımından səmərəli hesab oluna biləcək həddi keçmişdir.

Analoji vəziyyət aqrar sferada digər prioritet sahə-heyvandarlıq üçün də səciyyəvidir. Keçid dövründə heyvandarlığın inkişafı əsasən ekstensiv formada həyata keçirilmişdir və bu hazırda da davam etməkdədir. 2000-2010-cu illərdə ölkəmizdə qaramalın baş sayı 35,9%, qoyun və keçilərin sayı 57,3% artmışdır [1, 572], [2, 48]. Hazırda Azərbaycan Respublikasında əhalinin hər 1000 nəfərinə düşən qaramalın, habelə qoyun və keçilərin baş sayı dünya üzrə müvafiq orta göstəricilərdən xeyli yüksəkdir.

Bununla yanaşı, torpaq resursları, ilk növbədə otlaq sahələrinin məhdudluğu ilə əlaqədar heyvandarlığın ekstensiv inkişaf imkanlarının ümumən tükənməkdə olduğu nəzərə alınmalıdır. Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin məlumatlarına əsasən davarların qışlaq sahələri ilə təmin olunması müvafiq normalarla müqayisədə 2 dəfədən çox, yaylaq sahələri ilə təmin olunma səviyyəsi isə 3 dəfə aşağıdır. Eyni zamanda yay otlaqlarının 2/3 hissəsindən çoxu, biçənək sahələrinin 15%-i eroziyaya məruz qalmışdır.

Qeyd edilənlər öz növbəsində kənd təsərrüfatının inkişafında əhalinin ərzaqla etibarlı təmin edilməsi vəzifələri ilə şərtlənən sahə prioritetlərinin modernləşdirmə amillərini önə çəkməklə reallaşdırılmasının əməli müstəviyə gətirilməsini zərurətə çevirir. Ölkədə taxıl istehsalının, eləcə də heyvandarlıq məhsullarının istehsalının artırılması, həmin sahələrin modernləşdirilməsi üzrə geniş tədbirlər sisteminin həyata keçirilməsi əsasında təmin edilməlidir.

Digər vacib cəhət prioritetlərin reallaşdırılması ilə bağlı qısa və uzun müddətli dövrlərdə həll edilməli olan məsələlərin konkretləşdirilməsidir.

Taxılçılığın inkişafı problemlərinin həllinin, iqtisadi, sosial və həm də xeyli dərəcədə siyasi sabillik mənafehləri ilə əlaqədar, təxirəsalınmaz xarakter daşdığını nəzərə alaraq bu

məsələnin aqrar strategiyanın yaxın müddət üçün əsas prioriteti kimi saxlanması və bununla bağlı müvafiq mexanizmlərin təkmilləşdirilməsi məqsədəuyğundur.

Ölkədə heyvandarlığın mövcud vəziyyətindən çıxış etsək kənd təsərrüfatının bu sektorunda əsaslı modernləşdirməyə nail olunması, həqiqətən problemli görünür. Lakin müvafiq məhsullarla milli ərzaq təhlükəsizliyinin meyarlarına uyğun təminatın həyata keçirilməsinin başqa səmərəli alternativini də mövcud deyildir.

Heyvandarlığın modernləşdirilməsi məsələsinin həlli zamanı onun həm resurs təminatı baxımından imkanların formalaşması gerçəkliklərinə və həm də həyata keçirilməli olan tədbirlərin müəyyən zaman tələb etməsi amillərinə bağlı olduğu nəzərə alınmalıdır. Qeyd edilənlər öz növbəsində problemin mərhələli həlli zəruriliyini şərtləndirir.

Yaxın və orta müddətli dövrlərdə heyvanların cins tərkibinin, yem təminatının və saxlanılma şəraitinin əsaslı şəkildə yaxşılaşdırılmasına, uzunmüddətli dövrdə isə bütün otlaq sahələrinin əsaslı şəkildə yaxşılaşdırılması, sənaye texnologiyalarının geniş tətbiqinə kömək göstərilməsinə üstünlük verilməsi məqsədəuyğun hesab edilə bilər. Belə yanaşma həmin sahədə müasir innovativ sistemlərin tətbiqinin dünya təcrübəsinə də uyğun gəlir [3, 28].

Milli ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi ilə bağlı kənd təsərrüfatının sahə prioritetlərinin yuxarıda qeyd edilən cəhətlər nəzərə alınmaqla reallaşdırılması məsələlərinin aqrar iqtisadiyyata çoxşaxəli dövlət köməyi sisteminin formalaşdırılması vasitəsilə səmərəli həlli mümkündür. Müvafiq dünya təcrübəsi nəzərə alınmaqla bu sahədə aşağıdakı cəhətlər diqqəti cəlb edir:

Birincisi, müvafiq prioritetlərin reallaşdırılmasında toxumçuluğun və damazlıq işinin inkişafı ilə bağlı məsələlərin xüsusi rolu nəzərə alınmaqla bu yönümlərdə dövlət qurumlarının potensialının inkişaf etdirilməsi ön plana keçir. Bununla əlaqədar bitkilərin yeni sortlarının yaradılması və heyvanların cins tərkibinin yaxşılaşdırılması sahəsində elmi-tədqiqat işlərinin yaxşılaşdırılması ilə yanaşı, toxumçuluq və damazlıq sahəsində fəaliyyət göstərən təsərrüfatların restrukturizasiyasının həyata keçirilməsi, onların özlərinin fəaliyyət profili üzrə səmərəli fəaliyyət göstərən qurumlara çevrilməsi təmin edilməlidir.

İkincisi, prioritet istiqamətlər üzrə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının intensiv amillər hesabına artırılmasına kömək məqsədilə dövlət büdcəsindən verilən müstəqil subsidiyaların tətbiq dairəsinin genişləndirilməsi məqsədəuyğundur. Bu dairəyə ilk növbədə, eyni zamanda əkin sahələrinin suvarılması ilə bağlı xərclərin subsidiyalaşdırılmasına (suvarma ilə bağlı sərf edilən enerji üçün subsidiyaların tətbiqi) ehtiyac vardır. Bununla yanaşı, subsidiyaların verilməsi mexanizmləri təkmilləşdirilməlidir. Həmin mexanizm ayrılan vəsaitin öz təyinatı üzrə səmərəli istifadəsinə təminat yaratmalıdır.

Üçüncüsü, təminatlı qiymətlərin tətbiqi əməli müstəviyə gətirilməlidir. Dövlət Taxıl Fondunun ehtiyatlarının formalaşdırılması üçün məhsulların alışı təminatlı qiymətlərlə həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur. Bu halda müvafiq məhsulun minimum alış qiymətinin təsbit edilməsi məqsədəuyğundur. Eyni zamanda istehsalçıları satış qiymətlərinin kəskin enməsindən və istehlakçıları müvafiq ərzaq məhsullarının qiymətlərinin yüksək artımından qorumaq məqsədləri əsas götürülməklə təminatlı qiymətlərin müəyyən edilməsi metodikası hazırlanmalıdır. Təminatlı qiymətlərin müəyyən edildiyi məhsulların siyahısı, həmin qiymətlərin indeksləşdirilməsi və tətbiq edilməsi qaydaları ölkə hökuməti tərəfindən müəyyən edilməlidir.

Taxıl məhsulları, ilk növbədə ərzaq buğdası üçün təminatlı qiymətlərin tətbiqinin dövlətin girov əməliyyatları («əmanət alış sistemi») formasında həyata keçirilməsi məqsədəuyğun olacaqdır. Həmin sistemin tətbiqi əslində fermerlərə faizsiz qısamüddətli kredit verilməklə

onların xərclərinin müəyyən hissəsinin subsidiyalaşdırılmasına, həm də əlverişsiz bazar konyukturası şəraitində gəlirlərinin kəskin azalmasının qarşısının alınmasına imkan verir.

Dördüncüsü, müvafiq dünya təcrübəsi nəzərə alınmaqla, kənd təsərrüfatının kreditləşdirilməsi sisteminin formalaşdırılması və onun səmərəli fəaliyyət göstərməsinə dövlət tərəfindən zəruri təminatların yaradılması vacibdir. Bu istiqamətdə kənd təsərrüfatına xidmət edən xüsusi maliyyə-kredit institutlarının effektiv fəaliyyət göstərən şəbəkəsinin yaradılması, habelə dövlətin kredit resurslarının formalaşdırılmasında birbaşa iştirakına, dövlət tərəfindən kredit faizlərinin subsidiyalaşdırılmasına, kreditlər üçün zəmanətlərin verilməsinə, fermerlərin kredit xidməti birliklərinə kömək göstərilməsinə yönəldilmiş əməli tədbirlərin reallaşdırılması məqsədəuyğundur.

Beşincisi, kənd təsərrüfatının prioritet istiqamətlər üzrə inkişaf məsələlərinin hazır ərzaq məhsullarının istehsalının modernləşdirilməsi ilə birgə həlli məqsədəuyğundur. Bunu nəzərə alaraq qida məhsulları istehsalı sənayesi sahəsində investisiya fəallığının yüksəldilməsi və bu əsasda istehsalın modernləşdirilməsinə yönəlik dövlət köməyi və təşviq tədbirlərinin tətbiqi, o cümlədən qarşıdakı dövrdə qida məhsullarının istehsalı üçün texnoloji avadanlığın əlavə dəyər vergisindən və idxal gömrük rüsumlarından azad edilməsi (və ya həmin avadanlıqlar üçün aşağı dərəcə ilə gömrük rüsumlarının müəyyən edilməsi), habelə sahibkarların qida istehsalı üzrə investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsinə büdcə vəsaiti hesabına güzəştli kreditlərin daha əlverişli şərtlərlə verilməsi zəruri hesab edilə bilər.

Eyni zamanda qida istehsalı sahəsində yeni sənaye müəssisələrinin yaradılması və ya fəaliyyət göstərən müəssisələrin yenidən qurulması məqsədilə ölkədə formalaşdırılacaq aqrar krediti sisteminə daxil olan qurumlar tərəfindən güzəştli şərtlərlə kreditlərin (müvafiq dünya təcrübəsinə uyğun olaraq, qeyd edilən halda həmin müəssisələr üçün kreditlərin faiz dərəcəsi kənd təsərrüfatı istehsalçıları üçün müəyyən edilən faiz dərəcələrindən bir qədər yüksək, lakin kommersiya banklarının faiz dərəcələrindən xeyli aşağı müəyyən edilir) verilməsi məqsədəuyğun olacaqdır.

XXI əsrin başlanğıcında qloballaşma proseslərinin dərinləşməsi ərzaq məhsullarının qiymətlərinin yüksəlməsi ilə müşayiət olunmuşdur. 2006-2008-ci illərdə ərzaq məhsulları qiymətlərinin sıçrayışlı artımı baş vermişdir. Qlobal maliyyə-iqtisadi böhranı ilə əlaqədar qiymətlər bir qədər aşağı düşsə də 2010-cu ilin sonlarından yenidən yüksəlməyə başlamış və 2011-ci ilin əvvəlində pik vəziyyətinə çatmışdır. FAO-nun hesabladığı ərzaq qiymətləri indeksi 2011-ci ilin fevral ayında 238-ə çatmışdır ki, bu da 2008-ci il üzrə orta göstəricidən 19%, 2010-cu il üzrə orta göstəricidən isə 28,9% yüksəkdir.

Hazırkı dövr üçün ərzaq qiymətlərinin dəyişkənliyinin onun ümumi yüksək səviyyəsinin saxlanılması şəraitində baş verməsi səciyyəvidir. Eyni zamanda müvafiq araşdırmalar ərzaq məhsullarının qiymətlərinin səviyyəsi ilə tam qidalanmayan əhəlinin sayının dəyişməsi arasında birbaşa asılılığın olduğunu sübut edir [5].

Digər tərəfdən, beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən qlobal əhali artımı və sosial-iqtisadi inkişaf göstəriciləri nəzərə alınmaqla hazırlanan proqnozlara görə 2050-ci ilə qədər ərzağa olan tələb 2 dəfə artacaqdır. Bu da öz növbəsində ərzaq məhsullarının qiymətlərinin yüksəlməsi istiqamətində təsir göstərən amil kimi çıxış edəcəkdir.

Yüksək ərzaq qiymətlərinin doğurduğu mənfi səciyyəli effektlərin qarşısının ayrı-ayrı dövlətlər tərəfindən qiymətlərin nəzarət altına alınması, ərzaq məhsullarının ixracına maneələr yaradılması kimi tədbirlər vasitəsilə alınması yönündə səylər ümumən səmərəsiz olmuşdur. Həmin tədbirlər eyni zamanda bazar sabilliyinin pozulmasına yol açmışdır.

Qiymətlərin yüksəlməsi kasıb, torpaq sahələri olmayan, habelə başçıları qadın olan ailələrin ərzaq təminatının pisləşməsinə daha güclü təsir göstərmişdir. Bununla əlaqədar ərzaq məhsullarının yüksək səviyyəsinin qərarlaşması milli ərzaq təhlükəsizliyinə ilk növbədə ölkədə əhalinin tam qidalanmayan qisminin artması vasitəsilə təsir göstərir. Bu cəhətə diqqət yetirilməsi ölkəmiz üçün də əhəmiyyətlidir. FAO-nun məlumatlarına uyğun olaraq 2003-2005-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında tam qidalanmayanlar ölkə əhalisinin 12%-ni təşkil etmişdir. Bu həmin dövr üçün dünya üzrə müvafiq orta göstərici ilə müqayisədə 1 faiz bəndi, inkişaf etməkdə olan ölkələr üzrə orta göstərici ilə müqayisədə isə 4 faiz bəndi aşağı olmuşdur. Bununla yanaşı, nəzərə almalıyıq ki, ölkəmizdə əhalinin qeyd edilən qisminə aid olan insanların sayı 1 milyonu keçmişdir.

Son illərdə ölkəmizdə sürətli iqtisadi artımın və əhali gəlirlərinin davamlı yüksəlişinin təmin edilməsi tam qidalanmayanların sayının azalmasına yol açmışdır. Eyni zamanda ərzaq məhsulları qiymətlərinin yüksək səviyyəsinin qərarlaşması və global maliyyə-iqtisadi böhran bu sahədə müəyyən çətinliklər də yarada bilər. Bununla əlaqədar hazırkı şəraitdə əhalinin maddi imkanları zəif olan qisminə dövlət köməyinin həyata keçirilməsi zamanı ərzaq təminatı ilə bağlı cəhətlərə diqqətin yüksəldilməsinə zərurət yaranır. Bu sahədə başlıca hədəf real olaraq tam qidalanmayanlara aid bütün insanların ünvanlı sosial yardımla əhatə edilməsi və bu yardımların həmin insanların qida enerjisinə tələbatlarının ödənilməsi baxımından yetərli həcmə təmin edilməsi olmalıdır.

Yüksək ərzaq qiymətləri kənd təsərrüfatı üçün müəyyən əlverişli imkanlar da açır. Daha doğrusu, bu şəraitdə aqrar sahədə məhsul istehsalının genişləndirilməsinə əlavə stimullar yaranmış olur. Eyni zamanda son illərin təcrübəsi inkişaf etməkdə olan ölkələrin əksəriyyətinin həmin imkanlardan istifadə edə bilmədiklərini sübut etmişdir. Kənd təsərrüfatı istehsalının artırılması üçün əsas maddi və maliyyə şərtlərinin çatışmadığı şəraitdə məhsullara yüksək qiymətlərin qeyd edilən yönümdə yaratdığı imkanlardan yararlanmaq mümkün olmur. Yüksək qiymətlərin aqrar sferada müvafiq məhsulların istehsalının genişləndirilməsinin real amilinə çevrilməsi istehsalçıların zəruri infrastruktura, müasir texnologiyalara və kreditlərə əlverişliliyinin təmin edilməsi ilə bağlıdır. Bununla əlaqədar, uzunmüddətli global təsir amilləri nəzərə alınmaqla da aqrar modernləşdirmənin sürətləndirilməsi ölkəmizdə ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində zəruri və əslində alternativ olmayan şərt kimi çıxış edir.

1. Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2005. Bakı, 2005. 869 s.
2. Sosial-iqtisadi inkişaf. Yanvar-dekabr 2010. Bakı 2011. 193 s.
3. Enhancing agricultural innovation: how to go beyond the strengthening of research systems. The World Bank. Washington DC 2006. 157 s.
4. www.fao.org/economic/ess/yearbook/2010/consumption/en/
5. www.fao.org/docrep/013/i1683e/i168e00.htm.

*Xəlilov H.A. prof.
Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti
Yusifov E.M. i.ü.f.d.
Bakı Biznes Universiteti*

X Ü L A S Ə

QLOBALLAŞMA ŞƏRAİTİNDƏ MİLLİ ƏRZAQ TƏHLÜKƏSİZLİYİ MEXANİZMİ

Əhalinin ərzaq təminatı müasir dünyanın əsas qlobal problemlərindən biri olaraq qalmaqdadır. Son dövrlərdə beynəlxalq ərzaq bazarlarında istiqrarsızlıq hallarının yaranması ilə əlaqədar ərzaq qiymətlərinin nəzarətə götürülməsi və bir sıra məhsulların ixracının məhdudlaşdırılması praktikaları, nisbətən geniş tətbiq edilməyə başlanmışdır. Məqalədə ölkənin ərzaq təhlükəsizliyi və bütövlükdə iqtisadi təhlükəsizlik üçün xüsusi önəmliliyi nəzərə alınmaqla son illərdə dövlət səviyyəsində həyata keçirilən stimullaşdırma mexanizmləri araşdırılmış və təkliflər verilmişdir.

*Халилов Х.А. проф.
Азербайджанский Архитектурно-Строительный Университет
Юсифов Э. М. д.ф.э.
Бакинский Университет Бизнеса*

P E 3 İ Ü M E

МЕХАНИЗМ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Обеспечение населения продовольствием по-прежнему остаётся одной из глобальных проблем современного мира. За последнее время на международных продовольственных рынках стала относительно широко внедряться практика контроля цен на продовольствие и ограничение экспорта на ряд продуктов. Учитывая особую важность для продовольственной безопасности страны в частности и экономической безопасности в целом, в статье были исследованы претворяемые на государственном уровне механизмы стимулирования и даны по изучаемым проблемам необходимые предложения.

*Khalilov H.A.prof.
Azerbaijan Architectural and Construction University
Yusifov E.M. P.h.d. of economy.
Baku Business University*

S U M M A R Y

MECHNISM OF SAFETY OF NATIONAL FOOD-STUFFS IN THE CONDITION OF GLOBALIZING

The food-stuffs guarantee of the population is one of the basic problem in the world nowadays. Recently the impounding of food prices and restrictoin of exporting of a number of products was relatively begun being applied widely connected with the arising of instability cases in the international food markets.The Food-stuffs safety f the country and as a whole special importance mechanisms of stimulating implemented in the state level within last years take into account investigated for economical safety and offers have been given in this article.

UOT – 069.06

MUZEYŞÜNASLIĞIN VƏZİFƏLƏRİ VƏ PRİNSİPLƏRİ**Açar sözlər:** maarifçilik, mədəniyyət, incəsənət, muzey, kitabxana.**Ключевые слова:** просвещение, культура, искусство, музей, библиотека.**Key words:** education, culture, art, museum, library.

Elmi-tədqiqat funksiyasını yerinə yetirmək üçün muzey kifayət qədər həm əşya, material, eksponat mənbəyi – bazası, həm də həmin mənbələrin tədqiqi, öyrənilməsi, yeri gəldikcə tətbiqi prosesləri üçün daxili və digər elmi-tədqiqat müəssisləri ilə əlaqəli fəaliyyət sistemi sayəsində zahiri elmi-yaradıcı potensiala malik ola bilər. Bütün bunların nəticəsi olaraq muzeylər elmi-tədqiqatçılıq funksiyasını yüksək keyfiyyətlə yerinə yetirmək gücünə malikdirlər.

Maarifləndirmə funksiyasını yerinə yetirərkən muzeylər profilləri daxilində ayrı-ayrı elm sahələri üzrə eksponatların gücündən istifadə yolu ilə məqsədyönlü fəaliyyətdə olmaqla, müxtəlif yaş qrupuna və ixtisasa aid insanların bilik, bacarıq, vərdislərinin formalaşmasına nail olurlar. Əlbəttə, bütün bu funksiyalar muzey işinin müxtəlif forma, vasitə və yollarından, imkanlarından səmərəli istifadə yolu ilə yerinə yetirilir.

Rusiya alimləri, professorlar K.Q.Levikin və V.Xerbstin redaksiyası ilə “Muzeyşünaslıq” dərş vəsaitində (rus dilində) muzeylərin ictimai funksiyaları aşağıdakı şəkildə fərqləndirilmişdir: elmi-sənədləşdirmə, qorunma, tədqiqatçılıq və maarif-tərbiyə funksiyaları. Həmin funksiyalar biri-biri ilə sıx qarşılıqlı əlaqədə olmaqla, muzey əşyası, eksponat mənbəyində ümumi məqsədə xidmət daxilində öz təsirlərini göstərirlər.

T.Y.Yurenevanın tədqiqatlarına görə muzey sosial funksiyalarının nəzəri işlənmə problemi muzeyşünaslığın inkişafının müəyyən mərhələsi üçün vacib sayılır. Rusiya tədqiqatçı-alimləri A.M.Razqon, D.A.Ravikoviç, Y.P.Pişulina, A.B.Zaks özlərinin 1960-1970-ci illərdəki tədqiqatlarında bu problemi tədqiq etmişlər [1, s. 21].

Dünyanın bir sıra tədqiqatçı alimləri muzey fəaliyyətinin spesifik xüsusiyyətlərini əks etdirən 2 əsas funksiyayı qeyd etmişlər. Bunlar sənədləşdirmə və maarifçilik-tərbiyə funksiyalarıdır.

D.A.Ravikoviçə görə isə yuxarıdakı iki funksiyaya üçüncü – asudə vaxtın təşkili funksiyası da əlavə edilmişdir [1, s. 22].

Bir sıra muzey işi nəzəriyyəçiləri və tətbiqçiləri ayrı-ayrı muzeylərin sərbəst müvafiq funksiyalara malik olduqlarını araşdırmışlar. A.M.Razqon və A.İ.Frolov elmi-tədqiqatçılıq, qoruma, yaxud saxlama funksiyalarını göstərmişlər, İ.V.İksanova, həmçinin kommunikativ funksiyasının mövcudluğunu qeyd etmişdir.

L.M.Şlyaxtina muzeyin sosiomədəni funksiyalarını “mədəniyyət-cəmiyyət-şəxsiyyət” əlaqəliliyi nöqteyi-nəzərindən fərqləndirmişdir [1, s. 36]. Tədqiqatçı “Mədəniyyət” əhəmiyyətli funksiyalara sənədləşdirmə, uçot, qoruma, muzey zinətlərinin öyrənilməsini aid etmişdir. O, “cəmiyyət” əhəmiyyətli funksiyalara aid maarifçiliyi və tərbiyəni göstərmişdir, “şəxsiyyət”lə bağlı isə bədii yaradıcılıqla əlaqədar muzey funksiyalarının əhəmiyyətini qeyd etmişdir.

Y.A.Starikova isə sənədləşdirmə, elmi-tədqiqatçılıq, yenidən təşkil etmə, mədəni-maarifçilik, əyləncə-istirahət, ideoloji və maarif-tərbiyə funksiyalarının muzeyşünaslıq əhəmiyyətindən bəhs etmişdir [1, s.36].

M.B.Qnedovski və Polşa muzeyşünası V.Qluzinski bu problemə daha tənqidi yanaşaraq muzeyin özünə məxsus funksiyalarının cəmiyyətə təsirindən bəhs etmişlər [1, s.36].

Beləliklə, dünya muzeyşünasları problemlə bağlı fərqli nəticələrə gəlmişlər. Lakin, qeyd etməliyik ki, muzeylər illərlə inkişaf etdiyindən, onların funksional fəaliyyətləri də inkişaf etmiş, qarşılarında duran vəzifələrin yerinə yetirilməsi formaları, metodları, vasitə və yolları təkmilləşməkdə davam edir. Təcrübi fəaliyyətin keyfiyyət dərəcəsinin yüksəldilməsində nəzəri konsepsiyaların, layihələrin, elmi-tədqiqat nəticələrinin mühüm əhəmiyyəti aktualıq kəsb etdiyinə görə, bunlara bütün dövrlərdə ehtiyac böyük olmuşdur.

Muzeyin hər bir funksiyasının daxilində xırda funksional vəzifələr sırası mövcuddur. Yəni, muzey qarşısında duran mühüm və əhatəli bir vəzifəni yerinə yetirmək üçün mərhələli, ardıcıl, planlı, nəhayət elmi şəkildə xırda vəzifələr sırasını yerinə yetirmək qanunauyğunluğa çevrilir. Eyni zamanda həmin xırda sıra-vəzifələr biri digəri üçün zəminə, başlanğıca, şərtə çevrilir. Məsələn, AMEA-nın Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyində elmi-tədqiqatçılıq funksiyası hər bir qurumun, bölmənin, şöbənin, nəhayət hər bir elmi-tədqiqatçının, muzey işçisinin funksiyaları ilə əlaqələndirilir, onların hər fəaliyyət mexanizmində qarşıya qoyulan vəzifələrin yerinə yetirilməsi sırası meydana çıxır və bu da bütövlükdə muzey üçün sistemə çevrilir. Yəni, hər şöbə öz funksiyasını yerinə yetirməkdən ötrü digər şöbələrlə qarşılıqlı əlaqəli şəkildə fəaliyyətdə olmalıdır. Məlum olduğu kimi, hər şöbənin ayrı-ayrı işçiləri, yaxud elmi-tədqiqatçıları öz vəzifələrini yerinə yetirmək üçün planlaşdırma, ardıcılıq, mərhələlilik, əyanilik, elmilik və sair prinsiplərə də öz növbəsində əsaslanmaqla, sıra – vəzifələri yerinə yetirirlər. Beləliklə, elmi-tədqiqatçılıqda muzey üzrə komplekslik yaranır və sistem halında müvafiq elmi nəticələr komplektləşdirilir.

Həmçinin sənədləşmədə, mədəni-maarifçilikdə, asudə vaxtın təşkilində, ideologilikdə, mənəvi-tərbiyəvi fəaliyyətdə və sairədə sistem yaradılmalıdır. Bu prosesdə incə və xırda detallara qədər dəqiq işlənilmələrə diqqət yetirilməlidir. Məsələn, sənədləşmədə ancaq fond işinin sənədləşməsini götürsək, burada fonda daxilolma işinin yerinə yetirilməsində qarşıda duran vəzifələrin (muzey əşyalarının və kolleksiyalarının fonda daxil edilmə qaydalarına əməl edilməklə ekspertiza fəaliyyətindən sonrakı fəaliyyətin ardıcılığı prosesindəki vəzifələr, əşya və kolleksiyaların əsas uçot sənədlərinin qeydə alınmasında və digər sənədləşmə əməliyyatlarında işçi qarşısındakı vacib vəzifələr və s.), fonda daxil olan əşya və kolleksiyaların dövriyyəsi prosesində müvafiq işçilər qarşısında duran vəzifələr (dövlət muzey fonduna daxil olan muzey əşyası və kolleksiyalarının müəyyən edilmiş müvafiq qaydada bir hüquqi şəxsdən digər hüququ şəxsə verilməsindəki vəzifələr, müvafiq icra orqanı tərəfindən yaradılmış ekspert komissiyası üzvlərinin daxil olmada, dövriyyə prosesində müvafiq məsul işçilərin vəzifələri və s.), əsas uçot sənədlərinin aparılması sahəsində müvafiq məsul əməkdaşların vəzifələri və sairənin çox mühüm əhəmiyyəti vardır. Hər bir funksiyanın yerinə yetirilməsində müvafiq əməkdaşların qarşısında duran vəzifələrin yerinə yetirilməsi muzey fəaliyyətinin əsas ana xəttini təşkil edir.

Muzey direktorunun, baş mühafizin vəzifələri, mühafizin və mühafizəetmə funksiyalarını yerinə yetirən digər əməkdaşların vəzifələri, muzey sərvətlərinin konservasiyası və bərpa proselərində müvafiq əməkdaşların vəzifələri, fondun dövlət uçotunu, muzey sərvətlərinin mühafizəsi üzrə işin təşkilini, muzey sərvətlərinin qablaşdırılması və daşınması işlərini yerinə yetirən əməkdaşların vəzifələrinin ümumilikdə əsas əhəmiyyəti vardır.

Azərbaycanda ümumi muzey fəaliyyətində muzey əməkdaşları və kolleksiyalarının komplektləşdirilməsi, onların uçot və mühafizəsinin təşkili və bütövlüyünün təmin edilməsində, arxiv, kitabxana fəaliyyətinin təşkilində muzey ekspozisiyaları və sərgilərinin, digər muzey tədbirlərinin təşkilində, dizayn və tərtibat işlərinin həyata keçirilməsində, konservasiya, bərpa işlərinin keyfiyyətlə yerinə yetirilməsində, kataloqlaşdırma işinin təşkili, nəşrində, kolleksiyaların təbliğində, tədqiqində müvafiq muzey əməkdaşlarının hər birinin vəzifələri planlı şəkildə yerinə yetirilməlidir.

Azərbaycanda fəaliyyət göstərən bədii və incəsənət, tarix və tarix – diyarşünaslıq muzeyləri, ədəbiyyat, teatr və musiqi profilli, memorial, xatirə muzeyləri, muzey- qoruqların özlərinə məxsus funksiyaları, vəzifələri müvafiq dərəcədə yerinə yetirilir, normativ-hüquqi aktlara dəqiq əməl edilməsi çərçivəsində həyata keçirilir.

Azərbaycan tədqiqatçıları tərəfindən “Muzey pedaqogikası” sahəsindəki araşdırmalarda bu elmin vəzifələri təsnifatlandırılmış və həmin vəzifələrin problem əhəmiyyətliyi qeyd edilmişdir [2, s.5-33].

Azərbaycan muzeyşünaslığının vəzifələri ilk dəfə olaraq elmi ardıcılıqla aşağıdakı şəkildə təsnifatlaşdırılmışdır:

1. Muzey fəaliyyəti prosesində sərgi və müxtəlif məzmunlu tədbirlər, iş formaları vasitəsilə nəzəri və təcrübi məsələləri aydınlaşdırmaq.

2. Muzeyşünaslığın bir elm kimi mahiyyətini açıqlamaq.

3. Muzeylərin tədqiqat mərkəzləri kimi fəaliyyət mexanizmini təyin etmək.

4. Muzey fondlarının iş sistemini, fond işinin əsas istiqamətlərini aydınlaşdırmaq.

5. Fond işinin komplektləşdirilməsi istiqamətləri, mahiyyət və əhəmiyyətini sistemləşdirmək.

6. Muzey fondlarının elmi sənədləşdirilməsi istiqamətində görülən işlərin məzmununun müəyyənəndirilməsi.

7. Muzey fondlarının qorunması və saxlanılması mexanizminin təkmilləşdirilməsi.

8. Muzey fəaliyyətində tarixiliyin mahiyyəti, dünyanın məşhur muzeylərinin yaranması səbəblərinin araşdırılması.

9. Muzey ekspozisiyasının elmi-nəzəri və təcrübi əsaslarının təyini.

10. Muzey ekspozisiyasının bədii – memarlıq həllinin quruluşunu müəyyən etmək.

11. Muzey tədbirlərinin mahiyyət baxımından əhəmiyyətinin aydınlaşdırılması.

Beləliklə, muzeyşünaslığın son onilliklərdə daha da inkişaf etməsi, digər elmlərlə qarşılıqlı əlaqədə olması, ümumi fəaliyyətə, formalaşmaya təkan verməsi real gerçəkliyə çevrilmişdir [1, s. 39-40].

Azərbaycan tədqiqatçıları tərəfindən ilk dəfə olaraq müəyyənəndirilən muzeyşünaslığın vəzifələri bu gün də aktualıq baxımından dəyərlidir. Bu vəzifələr sərgilər, ekspozisiya və digər muzey tədbirlərinin elmi-nəzəri, təcrübi tərəfləri, elmi-tədqiqatçılıq fəaliyyətində sistemlilik, fond işinin elmi araşdırılmasının mexanizmi, əşya, eksponat, informasiya, elmi-tədqiqat nəticələrinin qorunması, saxlanması, gələcək nəsillərə ötürülməsinin elmi həlli, muzey fəaliyyətində tarixiliyin mahiyyəti, mənbələrin elmi-tədqiqatçı mahiyyəti, ekspozisiyaların elmi nəzəri və təcrübi əsaslarının təyini, muzey tədbirlərinin təsir gücünün elmi əsaslarda təyini kimi vəzifələrin həyata keçirilməsi milli muzeyşünaslığımızın vacib problemləridir.

Beləliklə, muzeylərin strukturundan və fəaliyyətlərinin məzmunundan, yerləşdiyi coğrafi, ictimai mühit və şəraitdən, profillərindən asılı olaraq hər bir muzey əməkdaşının, struktur bölmələri rəhbərlərinin vəzifələri kompleks halda, əlaqəlilik prinsipinə əsasən sistemləşdirilməli və muzeyin perspektivində mühüm əhəmiyyət kəsb etməlidir.

Azərbaycanda muzeyşünaslığın inkişafında müvafiq prinsiplərin, ayrı-ayrı muzey işi sahələri üzrə başlıca tələblərin mühüm əhəmiyyəti vardır. Ümumiyyətlə, muzeyşünaslıqda prinsipliliklə bağlı son onilliklərdə, xüsusilə də 1980-ci illərdən sonra A.Adilov, M.Məmmədov, K.Q.Levikin, V.Xerbst, S.Əmirxanov, E.Qurbanova, B.Kərimov, B.Xəlilov, H.Sadiqzadə tərəfindən aparılmış tədqiqatlarda bu və digər dərəcədə nəticələr verilmişdir. Həmin araşdırmaları analiz etdikdə, məlum olmuşdur ki, müvafiq olaraq hər bir nəticə problem əhəmiyyətlidir. 1969-cu ildə rus dilində nəşr olunmuş və 1974-cü ildə A.Adilov tərəfindən tərcümə edilmiş “Mədəni-maarif işi” dərəcəsi vəsaitində verilmiş “Mədəni-maarif işinin prinsipləri” qismən problem əhəmiyyətlidir. Doğrudur, həmin prinsiplərin bəziləri artıq müasir dövr üçün

məqbul sayılmasa da, orada əks olunan bəzi prinsiplər bu gün də yararlıdır. Mədəni-maarif işinin həyatla əlaqələndirilməsi, fərdi yanaşma, kütlələrin yaradıcı təşəbbüsləri və özfəaliyyətlərinin nəzərə alınması, fasiləsizlik, konkretlik, məqsədəuyğunluq, aydınlıq prinsipləri bu gün də əhəmiyyətini saxlamaqdadır.

Tarix muzeylərinin ekspozisiyalarının qurulması prinsiplərindən “Muzeysünaslıq” dərsləri vəsaitində bəhs edilmiş və burada ekspozisiyanın elmi konsepsiyaya əsasən qurulması, ideyalılıq, əşyavilik, əyanilik və universallığın əhəmiyyəti göstərilmişdir.

Əlbəttə, ekspozisiya quruluşunda bu prinsiplərlə kifayətlənmək bir o qədər də əhəmiyyət kəsb etməz. Ekspozisiyada ümumiyyətlə planauyğunluq, eksponatların elmi-təsir gücünə və sərginin mövzusunə uyğun seçilməsində planlılıq, seçiləcək eksponatın bərpaya ehtiyacı varsa, bərpaya təqdimində elmi araşdırılmaların, ekspozisiyanın eksponat, material, əşyaları arasındakı qarşılıqlı əlaqəlilik, tarixilik, aydınlıq, təşkilatçılıq və digər prinsiplərin də əhəmiyyəti qiymətləndirilməlidir.

A.Adilovun tərcüməsində “Klubşünaslıq” dərsləri vəsaitində problem əhəmiyyətli üç prinsip verilmişdir. Bunlar “Bədii materialın məzmunu və ideyasının tədbirin mövzu və ideyasına uyğun olması, məntiqi və emosional başlanğıcın psixoloji əsaslandırılması və bədii illüstrasiya vasitələrindən kompleks istifadə edilməsi, incəsənətin müxtəlif növlərinə müraciət edilməsidir” [3, s. 74].

Tədqiqatçı alim M.Məmmədovun araşdırmalarında estetik-emosional şəraitin yaradılması, mənəvi-estetik təsir imkanlarının qabaqcadan nəzərə alınması, dərslər məşğələlərinin əyani-illüstrativ vasitələrlə əlaqələndirilməsi, formalaşmada kompleks yanaşmanın vacibliyi, sistemli əlaqəlilik, peşəkarlıq ünsürlərinin vacibliyi, bədii hissin qüvvətləndirilməsində ayrı-ayrı incəsənət növlərindən əlaqəli şəkildə istifadənin vacibliyi prinsipləri göstərilmişdir ki, bu prinsiplər araşdırdığımız problemlə əlaqədar diqqəti cəlb edir. Çünki ümumtəhsil məktəbi şagirdlərinin estetik tərbiyəsinin formalaşmasında təsviri incəsənət üzrə sinifdən xaric işlərə aid həmin prinsiplər həm də muzeysünaslıq əhəmiyyətlidir.

Muzey-məktəb əlaqələrindən bəhs edən bu tədqiqat işində şagirdlərin estetik tərbiyəsində vacib prinsiplər aşağıdakı şəkildə təsnifatlaşdırılmışdır:

- məktəblilərin estetik tərbiyəsi naminə incəsənət muzeylərinin və ümumtəhsil məktəblilərinin qarşılıqlı fəaliyyəti təmin olunmalıdır;
- məktəblilərin estetik tərbiyəsi üzrə incəsənət muzeyləri və ümumtəhsil məktəblilərinin qarşılıqlı fəaliyyətində müntəzəmliyə, sistemliyə, ayrı-ayrı tədbirlərin mənəvi-estetik təsirinə fikir verilməlidir;
- incəsənət muzeylərində müxtəlif məzmunlu sərgilərə kollektiv baxışlarla əlaqədar qabaqcadan lazımi hazırlıq işləri görülməli, şəxsiyyətin ümumestetik mədəniyyəti məsələsi ön plana çəkilməlidir;
- kollektiv baxış üçün müəyyənləşdirilən sərgilər, nəzərdə tutulan eksponatlar, lektoriya məşğələləri, aparılan söhbətlər məktəblilərin yaş səviyyəsinə uyğun olmalıdır;
- müxtəlif məzmunlu ekskursiyaların məktəblilərin estetik tərbiyəsinə daha səmərəli təsir göstərməsi üçün yuxarı məktəb yaşlı şagirdlərin ayrıca qrupda kollektiv baxışı təşkil edilməlidir;
- incəsənət muzeylərinin daimi və metodik ekspozisiyalarına təşkil edilən kollektiv baxışlar, ekskursiyalar bədii-estetik silsilə fənlərinin tədrisi ilə əlaqələndirilməlidir;
- incəsənət muzeylərində ekskursiyaların təşkili zamanı məktəblilərdə müxtəlif səpgili estetik hisslər oyadan sərgilərə, ekspozisiyalara geniş yer verilməlidir;
- incəsənət muzeylərinə kollektiv baxışlardan, ekskursiyalardan sonra məktəblilərin estetik təəssüratlarının səviyyəsi müvafiq müsahibələr, şərhlər, inşa yazıları və digər bədii fəaliyyət formaları ilə müəyyənləşdirilməlidir;

- incəsənət muzeylərinə müntəzəm, sistemli ekskursiyalar, sərgilər, orada aparılan söhbət və mühazirələr nəticəsində yaranan maraq, estetik tələbat məktəbliləri geniş bədii özfəaliyyətə (məktəb muzeylərinə və bədii dərnəklərə) cəlb etməlidir” [2, s.108-110].

Bu mühüm əhəmiyyəti olan prinsiplərin – başlıca tələblərin milli muzeyşünaslığın inkişafında da yeri özünü göstərmişdir.

Tədqiqatçı E. Qurbanovanın araşdırmalarında bədii prosesin kompleks tədqiqi nəticəsində muzeylərin bir sıra başlıca tələbləri – bədii proses və incəsənət tarixinin kompleks tədqiqi, maraqlar yaratmaq, bədii əsərlər toplamaq, mədəni inkişafı izləmək, elmi-yaradıcılığın ön plana çəkilməsinin vacibliyi, əldə edilən nümunələrin tədqiqi və nümayişi, sərgi, mühazirə, ekskursiyalar təşkil etmək kimi istiqamətləri əhatə etməklə, muzeyşünaslığın inkişafında böyük əhəmiyyət kəsb edir. [4, s. 26].

Tədqiqatçı B.Kərimovun tarix-diyarşünaslıq muzeylərinin eksponatları vasitəsilə elmi-maarifçilik və tərbiyəvi istiqamətli prinsipləri, pedaqoji elmlər doktoru, professor Vidadi Xəlilovun isə müxtəlif sinifdən xaric tədbirlərin zəminində estetik təsirin yaranmasının başlıca tələbləri də araşdırmamız baxımından qismən əhəmiyyətlidir. [1, s.34].

Tədqiqatçı-muzeyşünas H. Sadıqzadə tərəfindən elmi-tədqiqat işində irəli sürülən başlıca tələblər son illər milli muzeyşünaslığımızın inkişafını bir daha sübut etmişdir. Kompleks xarakterli bu başlıca tələblər nümunələrin toplanması üzrə 8, nümunələrin işlənməsi üzrə 13 və nümunələrin təbliği üzrə 13 ədəd olmaqla elmi-fond işinin müəyyən qismini əhatə etmişdir. Bu prinsiplər eyni zamanda ayrı-ayrı profilli muzeylərin yaradıcı kollektivləri ilə elm, təhsil və mədəniyyət müəssisələri kollektivləri arasında sıx əlaqə yaratmağın elmi-metodik təminatını vermək, müxtəlif məzmunlu muzey tədbirlərinin elmi-bədii, emosional təsirini artırmaq baxımından da əhəmiyyətlidir. [1, s. 37].

“Tətbiqi muzeyşünaslıq və onun əsas istiqamətləri” araşdırmasında muzey kollektivinin inkişafdakı rolu qiymətləndirilmiş və mərhələlərdə inkişafın başlıca tələbləri ardıcılıqla verilmişdir ki, bu da tətbiqi muzeyşünaslıqda ilk dəfədir ki, təqdim edilmişdir.

Araşdırma nəticəsində muzeyin elmi-kütləvi işinin planlaşdırılması, elmi-tədqiqat işinin və muzey ekspozisiyasının təşkili prinsipləri verilmişdir ki, bu prinsiplər–başlıca tələblər muzeyşünaslığın əsas tərkib hissəsi sayılır və araşdırmamız baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu prinsiplər müxtəlif fəaliyyət istiqamətləri üzrə ardıcılıqla aşağıdakı təsnifatda verilmişdir. Muzeyin elmi-kütləvi işinin planlaşdırılması aşağıdakı prinsiplərə əsaslanır:

1. Elmi-kütləvi tədbirlər muzey mühitinə uyğun olaraq planlaşdırılmalı, muzeyin daxili potensialı nəzərə alınmalıdır.

2. Muzey elmi-kütləvi tədbirlərində yaş xüsusiyyəti nəzərə alınmalı, yaşa müvafiq şərait yaradılmalı, müvafiq metodlardan istifadə edilməlidir.

3. Muzey tədbirlərində günün tələbləri nəzərə alınmalı, maraq doğuran, iqtisadi duruma uyğun gələn mövzuları əhatə edən tədbirlər planlaşdırılmalıdır.

4. Muzey tədbirləri zamanı ətraf mühitlə qarşılıqlı əlaqəlilik prinsiplərinə əməl edilməlidir.

5. Muzey tədbirlərində millilik nəzərə alınmalı, milli-maddi və mənəvi dəyərlərin dərinə xüsusi fikir verilməlidir.

6. Vətənpərvərlik tərbiyəsi istiqamətli tədbirlərin elmi təşkilinə xüsusi diqqət verilməlidir.

7. Yeniyetmə gənclərin estetik tərbiyəsinin formalaşdırılması istiqamətində kütləvi tədbirlərin planlaşdırılması vacibdir.

8. Uşaq və yeniyetmələrin mənəvi-əxlaqi tərbiyəsi istiqamətində muzeydə tədbirlər planlaşdırılmalı, tədbirin keyfiyyətinə xüsusi fikir verilməlidir.

9. Muzey tədbirləri planlaşdırılarkən radio və televiziya şirkətinin müvafiq redaksiyalarının dəvəti də planlaşdırılmalı, tədbir zamanı yeri gəldikcə müxtəlif audio, video lent yazılarından istifadə edilməlidir.

10. Əlamətdar hadisə və günlər nəzərə alınmalı, müvafiq silsilə tədbirləri planlaşdırılmalıdır.

11. İlboyu muzey auditoriyasının işinə nəzarət edilməli, iş sisteminin yaradılması diqqət mərkəzində olmalıdır.

12. Muzeydənkənar elmi-kütləvi işin planlaşdırılması zamanı tədbirin keçiriləcəyi mühit, işin məzmunu, mahiyyəti, məqsədi, forması və səyyar sərginin təşkili xüsusiyyətlərinə xüsusi fikir verilməlidir.

13. Tərbiyə funksiyalarını yerinə yetirən digər müəssisələrlə birgə fəaliyyətə diqqət yetirilməli, səmərəli nəticələr əldə olunmasına nail olmaq hər bir muzey işçisinin vəzifəsi olmalıdır.

Elmi-tədqiqat işinin təşkilində aşağıdakı başlıca tələblər məqsədmüvafiqdir:

1. Muzey şuralarında elmi-tədqiqat xarakterli işlərin, monoqrafiyaların, açıqcaların, tövsiyələrin, metodik vəsaitlərin planlı və kompleks şəkildə müzakirələri keçirilməlidir.

2. Muzey əşyaları, materiallarının, eksponatların elmi-tədqiqi mütəmadi xarakter daşmalıdır.

3. Elmi-tədqiqat fəaliyyətinin səmərəliliyi üçün digər muzeylər, mədəniyyət müəssisələri, elmi-tədqiqat institutları, təhsil müəssisələri, akademiyaqlarla, yaradıcılıq birlikləri ilə əlaqəli tədqiqatların aparılması planlaşdırılmalı, birgə müzakirələr təşkil edilməlidir.

4. Muzey tədqiqatında müvafiq üsullardan istifadə edilməli, nəzəriyyə ilə təcrübə əlaqələndirilməli, muzey eksponatları bazasında təcrübə-eksperimentlər, sorğular təşkil edilməli, alınan nəticələr tətbiqə cəlb edilməlidir.

5. Müşahidə, müsahibə, nəzəri təhlillər, elmi-ixtisas ədəbiyyatından istifadə, anket-sorğu prosesi planlaşdırılmış formada olmalıdır.

6. Elmi-tədqiqat prosesində müasir kompüter sistemi və texniki vəsaitdən istifadə edilməlidir.

Muzey fəaliyyətində muzey ekspozisiyası işinin təşkili və metodikası əsas amillərdən hesab olunur. Muzey ekspozisiyasının təşkilində aşağıdakı prinsiplərə əməl edilməli və bədii memarlıq həllinə xüsusi diqqət verilməlidir.

1. Ekspozisiyanın qurulması prinsiplərinə əməl edilməli, bütün tələblər yerinə yetirilməlidir.

2. Ekspozisiyada bədii layihələşmənin nəzəri və təcrübə əsaslarına əməl edilməli, layihənin təşkili və həyata keçirilməsində mövcud imkan və şərait nəzərə alınmalıdır.

3. Ekspozisiyanın təşkilinin əsas metodlarından istifadə edilməli, bütün mərhələlər ardıcılıqla, həm də elmi şəkildə yerinə yetirilməlidir.

Aparılmış tədqiqatlardan məlum olmuşdur ki, S.Əmirxanov, H.Sadiqzadə, B.Kərimov və E.Qurbanovanın təqdim etdikləri prinsiplər muzeyşünaslığın tam əhatə etməsə də müəyyən inkişaf istiqamətlərini əks etmişdir. Problemlə bağlı əhatəli şəkildə vacib prinsiplərin–başlıca tələblərin əhəmiyyəti göstərilmişdir. Lakin müasir muzeyşünaslıq üçün bunlar heç də kifayət etmir.

Beləliklə, muzeyşünaslığın tam əhatə edəcək prinsiplərin kompleks təyini və təsiri sistemləşdirilməlidir. Muzeyşünaslığın ümumi prinsiplərini tarixilik, elmilik, əşyavilik, planlılıq, fasiləsizlik, ardıcılıq, mərhələlilik, əyanilik, konkretlik, dərkətdiricilik, universallıq, ideyalılıq, həyatla bağlılıq, yaradıcılıq, təşəbbüsün nəzərə alınması, məqsəduyğunluq, aydınlıq, təşkilatçılıq, əlaqəlilik, vahidlik, diferensial (fərdi) yanaşma əhatə edir. Fəaliyyət formalarında bütün prinsiplərə müvafiq olaraq əməl edilməlidir. Bu prinsiplər ayrı-ayrı muzey qurumları, əməkdaşlar tərəfindən müxtəlif fəaliyyət formalarında nəzərə alınmalıdır. Əşya və nümunələrin toplanma işində, fondun elmi komplektləşdirilməsində, fondun elmi təşkilində, fondun uçotu və elmi sənədləşdirilməsində, ekspozisiyanın elmi quruluşunun səmərəli nəticə verməsində, ekspozisiyanın bədii-memarlıq həllində, muzey vasitəsilə ideya-tərbiyə işinin elmi təşkilində, müxtəlif muzey tədbirlərinin elmi- nəzəri və əməli təşkilində yuxarıdakı prinsiplərə ciddi əməl olunmalıdır. Bu zaman muzey əməkdaşlarının elmi-yaradıcılıq və təşkilatçılıq bacarıqları, qabiliyyətləri, bilik və vərdisləri mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyindən, bu keyfiy-

yətlərin getdikcə təkmilləşdirilməsi vacibdir. Yəni, belə keyfiyyətlər prinsiplik baxımından səmərəli nəticələrə gətirib çıxarır.

Muzeyin elmi-kütləvi işinin planlaşdırılması, elmi-tədqiqat işinin təşkili, muzey ekspozisiyasının təşkilinin prinsipləri tədqiqatçılar tərəfindən, nümunələrin toplanması, işlənməsi və təbliği üzrə prinsiplərin–başlıca tələblərin isə tədqiqatçı H.Sadıqzadə tərəfindən verildiyinə görə digər fəaliyyət istiqamətləri üzrə prinsiplərin–başlıca tələblərin təsnifatı üçün muzeyşünaslığın ümumi başlıca tələblərinin aşağıdakı qaydada təyin olunmasını məqsədmüvafiq hesab edirik:

1. Muzey əşyaları, kolleksiyalarının elmi komplektləşdirilməsinin nəzəri və təcrübi əsaslarda mərhələlərlə yerinə yetirilməsi vacibdir. Elmi sənədləşdirmənin prinsiplilik əsasında yerinə yetirilməsi mühümdür.

2. Muzey kolleksiyalarının, arxiv və kitabxanasının, digər materiallarının bazasında muzeyşünaslıq əhəmiyyətli səmərəli elmi-tədqiqatların profillərə, mühitə, şəraitə uyğun aparılması muzeyin və muzeydənkənar elmi-yaradıcı potensialın qüvvəsindən istifadə yolu ilə həyata keçirilməlidir.

3. Muzey ekspozisiyaları və sərgilərinin elmi təşkilinə nail olunmalıdır:

- ekspozisiyanın elmi quruluşunun qabaqcadan planlaşdırılmasına muzey rəhbərliyi tərəfindən ciddi diqqət yetirilməlidir;

- eksponatların elmi təsir gücü nəzərə alınmaqla ekspozisiyaya seçilməlidir;

- ekspozisiyanın mövzusa uyğun eksponatların seçimi həyata keçirilməli, seçilən eksponatların elmi nöqteyi-nəzərdən ekspozisiyaya tam hazırlığı yoxlanılmalıdır;

- ekspozisiyanın tam məzmununda seyrçiyə təqdimi üçün müasir texniki vəsaitdən müvafiq olaraq istifadə edilməsinə muzey rəhbərliyi tərəfindən ciddi fikir verilməlidir;

- ekspozisiya muzeyşünaslığın son elmi nailiyyətləri ilə sıxı surətdə əlaqələndirilməli, mövzuya uyğun elmi faktlardan, materiallardan müvafiq olaraq istifadə edilməlidir;

- radio və televiziyanın elmi-publisistik redaksiyaları tərəfindən ekspozisiyaların elmi-bədii-yaradıcı təsirinə aid bədii-silsilə verilişlərinə geniş yer verilməli və qabaqcadan digər müvafiq müəssisələrlə qarşılıqlı əlaqəli şəkildə hazırlıq işi aparılmalıdır;

- ekspozisiya ssenarisinin elmi əsaslarda hazırlanmasının vacibliyinə xüsusi nəzarət işi həyata keçirilməlidir;

- seçilmiş eksponatların gücündən istifadə edilməklə rəngarəng informasiya, elmi məlumatlar verilməsi prinsiplərinə əməl edilməlidir;

- eskiz-layihələrin elmi əsaslarda hazırlanması və müzakirəsinin sistemləşdirilməsinə nail olunmalıdır;

- audiovizual vasitələrin elmi təsnifatına xüsusi diqqət yetirilməli, səs vasitələrinin əhatəliliyi təmin edilməlidir;

- ekspozisiyanın bədii-memarlıq həlli müasir dövrün tələblərinə cavab verən mövzuya tam uyğun yerinə yetirilməlidir.

- ekspozisiyanın bədii-memarlıq həllində məzmun elmiliyə əsaslanaraq yüksək zövq tərbiyə etməli, müvafiq sahələr üzrə maraqlar yaratmalıdır;

- bədii-memarlıq həllində mövzu-ekspozisiya-eksponat qarşılıqlı əlaqəliliyi vahidliyə xidmət etməli, ümumi ideyaya nail olunmalıdır;

- ekspozisiyanın bədii-memarlıq həllində milli xüsusiyyətlər nəzərə alınmalı, yerli coğrafi mühitlə əlaqəlilik vahidlik təşkil etməlidir.

4. Muzey əşyalarının elmi-tədqiqatının müvafiq prinsiplər əsasında aparılması muzey rəhbərliyinin nəzər-diqqətində olmalıdır:

- muzey əşyalarının tədqiqi planauyğun olmalı, ardıcılıqla davam etdirilməlidir;

- əşyaların tədqiqində AMEA-nın müvafiq elmi-tədqiqat institutlarının əməkdaşlarının əməyindən də istifadə edilməlidir;

- nümunələrin tədqiqinin nəticələri vaxtaşırı maraqlı məqalələrlə mətbuatda işıqlandırıl-

malı, bədii-təsir gücü dəyərləndirilməlidir;

- nümunə və eksponatların tarixi haqqında, sərgi və ekspozisiyalarla bağlı radio və televiziyanın müvafiq redaksiyaları tərəfindən mütəxəssis-muzeysünasların iştirakı ilə maraqlı silsilə verilişlərin təşkilinə üstünlük verilməli, teledəbatlar, telediskussiyalar maraq doğuracaq səviyyədə planlaşdırılmalıdır.

5. Muzeysünaslığın kompleks inkişafına təkan verən elmi fəaliyyətlərdən sayılan muzey kolleksiyaları kataloqlarının hazırlanması və keyfiyyətli nəşri prosesi bütün muzeylərdə həyata keçirilməlidir.

6. Muzey əşyalarının keyfiyyətli bərpası məqsədilə elmi-bərpa emalatxanalarının fəaliyyət mexanizminin təkmilləşdirilməsi və bu prosesdə elmi-yaradıcı mütəxəssis bacarığından sistemli istifadəyə mühüm əhəmiyyət verilməlidir.

7. Muzeydaxili və muzeydənkənar kütləvi tədbirlərin elmi əsaslarda təşkili və həmin tədbirlərin elmi müzakirələri, təhlilləri və təsir keyfiyyətinin artımının əhəmiyyətinin qiymətləndirilməsi vacibdir. Bu tədbirlərin tərbiyəvi təsir dərəcələrinin təhlili mütəmadi həyata keçirilməlidir.

8. Mühüm muzeysünaslıq əhəmiyyəti kəsb edən fond işinin elmi əsaslarda təşkilinə muzey rəhbərliyi tərəfindən xüsusi diqqət yetirilməlidir:

- fondun elmi quruluşuna nail olmaq və orada tədqiqat işlərinə mühüm əhəmiyyət verilməlidir;

- fond komplektləşdirilməsini elmi-metodik əsaslarda qurmaq vacibdir. Elmi-komplektləşdirmə üzrə işin təşkili istiqamətləri, vasitələri və yollarından məqsədyönlü istifadə həyata keçirilməlidir;

- fond sənədlərinin elmi sistemləşdirilməsi əldə edilməlidir. Elmi köməkçi materiallardan istifadə, fondun elmi qeydiyyatı, fond işində elektron-hesablama sistemi, kompüterləşmədən istifadə mexanizmi təyin edilməlidir;

- mühafizə işində elmi-texniki vasitələrdən istifadə edilməlidir.

9. Muzeydə arxivin elmi fəaliyyət mexanizminə əhəmiyyət verilməlidir.

10. Muzey klubları və dərnəklərinin işinin elmi əsaslarda təşkilinə nail olunmalıdır.

11. Muzey-məktəb-ailə münasibətlərinin elmi əsaslarda təşkilinə geniş yer verilməlidir.

12. Muzeylərin digər elm, təhsil, mədəniyyət müəssisələri ilə elmi ünsiyyətləri və birgə elmi-tədqiqatlarının genişləndirilməsinə əhəmiyyət verilməlidir.

13. Muzeylərarası ekspozisiya mübadilələrinin elmi əsaslarda təşkili mexanizminin əldə olunması vacibdir. Elmi-nəzəri və təcrübi məsələlər belə mübadilələr zəminində aşkarlanır ki, bu proseslərin elmi-tədqiqı, analizi, ümumiləşdirmələrin aparılması sistemi yaradılmalıdır.

14. Muzeylərdə elmi-maarif fəaliyyətinin elm, təhsil, mədəniyyət müəssisələri ilə birgə təşkili mexanizminə nail olunmalıdır.

15. Muzeylər vasitəsilə turizmin elmi əsaslarda təşkilinin əhəmiyyəti nəzərə alınmaqla, digər müvafiq komitə, nazirlik və təşkilatlarla əlbir fəaliyyət sisteminin yaradılması vacibdir.

16. Muzeylərdə ekskursiya işinin elmi təşkilinin tətbiqinə və təhlilinə əhəmiyyət verilməlidir.

Muzeysünaslığın ayrı-ayrı inkişaf istiqamətləri üzrə prinsiplərinin araşdırılması, üzə çıxarılması və onlardan istifadənin təkmilləşdirilməsi, sistem halında həyata keçirilməsi vacibdir və bu sahədə geniş tədqiqatlar muzeysünaslarımız tərəfindən yerinə yetirilməlidir.

1. Əmirxanov S.A. Azərbaycanca muzeysünaslığın aktual problemləri. Bakı, 2011, 571 s.

2. Əmirxanov S.A. Muzey pedaqogikası. Bakı, 2004, 118 s.

3. Klubşünaslıq. Bakı, "Maarif", 1984, 383 s.

4. Qurbanova E. Azərbaycanda bədii mədəniyyətin inkişafında incəsənət muzeylərinin rolu. Sən.elm.nam. dərəcəsi almaq üçün təqdim edilən dissertasiya. Bakı, 1998, 158 s.

*Əmirxanov S.A. dos.
Bakı Biznes Universiteti*

X Ü L A S Ə

MUZEYŞÜNASLIĞIN VƏZİFƏLƏRİ VƏ PRİNSİPLƏRİ

Digər funksiyaları ilə yanaşı elmi–tədqiqatçılığı da yerinə yetirən muzeylərimizdə son onilliklərdə muzeyşünaslığın sürətli inkişafı naminə əhəmiyyətli vəzifələr yerinə yetirilməkdədir və müvafiq muzeyşünaslıq prinsiplərinin tətbiqi ilə mühüm elmi əhəmiyyət kəsb edən işlər yerinə yetirilir. Bu vəzifələr sırasında sərgi və digər iş formalarının təşkili, muzeyşünaslığın bir elm kimi mahiyyətinin açıqlanması, elmi–tədqiqat mərkəzləri kimi muzeylərin fəaliyyət mexanizminin təyini fondun iş sistemi komplektləşdirmə məsələləri, ekspozisiyanın elmi–nəzəri və təcrübi əsaslarının təyini ilə bağlı vəzifələr mühüm əhəmiyyətlidir. Elmi – tədqiqat, ekspozisiya işləri, bədii memarlıq həlli, əşyaların keyfiyyəti bərpası, fond işinin elmi əsaslarda təşkili, muzeylərdə elmi-maarif fəaliyyəti ilə əlaqədar prinsiplərin yerinə yetirilməsi də mühümdür.

*Амирханов С.А. доц.
Бакинский Университет Бизнеса*

Р Е З Ю М Е

ПРИНЦИПЫ И ЗАДАЧИ МУЗЕЕВЕДЕНИЯ

Наряду с другими функциями в последние десятилетия наши музеи выполняют целый ряд научно – исследовательских работ о быстром развитии музееведения, выполняются работы, обладающие важным научным значением, путём применения принципов музееведения. В числе этих задач особо важными являются организация выставок и других форм работ, раскрытие сущности музееведения как науки, определение механизма функционирования музеев как научно – исследовательских центров, вопросы комплектации системы работ фонда. Весьма необходимы выполнение принципов, связанных с научным исследованием, работой экспозиции, решением художественной архитектуры, реставрацией качества предметов, организацией работы фонда на научной основе, научно просветительской работой в музеях.

*Amirkhanov S.A. assist. prof.
Baku Business University*

S U M M A R Y

THE OBLIGATIONS AND PRINCIPLES OF THE MUSEUM MANAGEMENT STUDIES

The important obligations are being implemented for the sake of the rapid development of the museum studies in our museums in which the scientific research with other functions is carried out in the last decades and the affairs to be of great scientific importance with the application of the appropriate museum studies principles are realized. The obligations connected with the exhibition and the organization of other working forms, explanation of the essence of museum studies as a science, replenishment issues, the definition of the museums activity mechanism as the center of scientific research, working system of the fund, the determination of scientific-theoretical and practical bases of the exposition are of great importance. The implementation of the scientific-research, exposition affairs, pictorial architecture, the restoration of the qualitative objects, the organization of the fund working on the scientific bases, the principles connected with the scientific-educational activity in the museums are also important.

*Полухов Т.Н. докторант
Нефте-Газовый Научно-Исследовательский
Институт ГНКАР*

УДК –339.543.624

**ВОЗМОЖНОСТИ ВНЕДРЕНИЯ СОВРЕМЕННОЙ ERP (ПЛАНИРОВАНИЕ РЕ-
СУРСОВ ПРЕДПРИЯТИЯ) СИСТЕМЫ В МЕХАНИЗМ ОРГАНИЗАЦИИ
КОНТРОЛЛИНГА НА ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ
АЗЕРБАЙДЖАНА**

Açar sözlər: kontrollinq, biznes resurslarının planlaşdırılması, ERP və MRP konsepsiyası, SAP ERP sistemində kontrollinq alətləri, SAP ERP sisteminin modulları, ERP sisteminin tətbiqi, idarəetmə, planlaşdırma və büdcələşdirmə.

Ключевые слова: контроллинг, планирование ресурсов предприятия, концепция ERP и MRP, средства контроллинга в SAP ERP, модуля системы SAP ERP, внедрять ERP-систему, управления, планирования и бюджетирования.

Key words: controlling, enterprise resource planning, conception of the ERP and MRP, control instrument of the SAP ERP system, module of SAP ERP system, implementation ERP system, management, planning and budgeting.

На современном этапе развития Азербайджанской экономики эффективность работы промышленных предприятий все больше зависит от применяемых технологий и методов управления. Ускорение темпов научно-технического прогресса, глобализация производственно-хозяйственных связей и ужесточение конкуренции выдвигают новые требования к системе управления предприятия. Современные предприятия, превращаясь в сложные системы, децентрализуют управление и оперируют большим потоком быстроустаревающей информации. В связи с этим появляется объективная необходимость координации деятельности разных подразделений. Для обеспечения управляемости таких систем нужны новые методы управления, соответствующие сложности внешней и внутренней среды предприятий. В этих условиях необходимым становится использование контроллинга, который координирует работу функциональных служб предприятия и оказывает информационно-аналитическую поддержку руководству при принятии управленческих решений.

Контроллинг интегрирует учет, контроль, планирование и анализ в единую самоуправляемую систему, в которой четко определяются цели предприятия, принципы управления и способы их реализации. Контроллинг, обеспечивая стабильность бизнеса и его финансов, выявляя внутренние резервы и оперативно внедряя инновации, выступает важным фактором обеспечения конкурентоспособности предприятия. Оптимизируя модель управления промышленным предприятием с учетом его специфики, контроллинг позволяет четко соблюдать принцип целеполагания и принцип соответствия полномочий видам управленческих воздействий. Служба контроллинга обеспечивает системный сбор, обработку и анализ информации по всем подразделениям компании, определяет ее соответствие принятой стратегии развития, подготавливает конструктивные предложения для руководства по эффективному решению возникших проблем. На этой основе существенно улучшается качество управления. Все перечисленное являются целями реализации перед управленческими системами функционирующих предприятий, Азербайджанской Республики. Основываясь на международную практику, чтоб создать систему контроллинга в предприятиях, следует опираться на организационный и коммуникационный аспекты.

Организационный аспект: определяется способ включения отдела контроллинга в

организационную структуру предприятия, а также схема. Подчинения и ответственности сотрудников службы.

Коммуникационный аспект: формирование пакета внутренних документов, регламентирующих функционирование контроллинга; характеризуется функциональное взаимоотношение контроллинга с основными подразделениями предприятия: маркетингом, производством, закупками, логистикой и т.д.

На таком этапе реализации контроллинга, важным условием является использование современного программного обеспечения, предполагающем выбор способа автоматизации контроллинга, необходимо решить использовать ли существующую информационную систему или приобрести новую. В случае, если предприятие решило внедрить новую информационную систему, то у него возникают следующие альтернативы автоматизации контроллинга: либо с помощью внедрения ERP-системы, либо посредством более дешевой аналитической системы. Первый вариант больше подходит для крупных компаний, имеющих множество филиалов и ведущих бизнес за рубежом. Приобретение аналитической системы более подходящий вариант для средних предприятий, имеющих, как правило, автоматизированную систему первичного учета информации.

ERP – (англ. Enterprise Resource Planning, планирование ресурсов предприятия) организационная стратегия интеграции производства и операций, управления трудовыми ресурсами, финансового менеджмента и управления активами, ориентированная на непрерывную балансировку и оптимизацию ресурсов предприятия посредством специализированного интегрированного пакета прикладного программного обеспечения, обеспечивающего общую модель данных и процессов для всех сфер деятельности. [1] ERP-система – конкретный программный пакет, реализующий стратегию ERP.

Основные способы автоматизации контроллинга: с помощью единой учетно-аналитической ERP-системы, либо с помощью аналитической системы. Рассмотрение преимуществ и недостатков различных вариантов информатизации контроллинга позволило сформулировать ряд рекомендаций по выбору оптимального программного обеспечения:

- внедрять ERP-систему для автоматизации контроллинга имеет смысл, только если предприятие планирует оптимизировать все бизнес-процессы. Если же стоит задача автоматизировать только функции контроллинга, то достаточно внедрить необходимые модули ERP-систем или же использовать более дешевые аналитические системы.

- отказаться от ERP-системы в пользу аналитической системы целесообразно в средних компаниях и холдингах, где количество первичных данных сравнительно невелико.

- компаниям, имеющим большой объем первичной информации, но для которых суточное запаздывание информации не критично (исключая банки, инвестиционные компании, компании мобильной связи и др.), имеет смысл использовать корпоративные хранилища, что, с одной стороны, позволяет избежать искажений данных, а с другой – сэкономить финансовые средства за счет отказа от использования ERP-системы.

Учитывая все поставленные задачи, сегодня в нашей Республике начали формирование ERP системы. В настоящее время в Азербайджане, несколько предприятий начали внедрение немецкой продукт SAP ERP [4]. В частности следует отметить Государственная Нефтяная Компания Азербайджанской Республики (ГНКАР). В первые 2008 году ГНКАР начал внедрение системы SAP с модуля FI (финансы и учет). Далее в 2009 году были внедрены модули HR (управления персоналом), MM (управления закупками и материальными потоками), SD (сбыт и распределение). В последние годы для широкого спектра возможностей использования системы SAP, начали реализацию

внедрения модулей PP (планирование производства), PM (техобслуживания и ремонта оборудования), PS (управлению проектами), QM (Контроль качества). За последние два года, начали применение модуля CO (управленческого учета) для учет затрат и расчета себестоимость, а также модуль SAP Business Object BI для планирования и бюджетирования. Именно эти модули, являются основой системы контроллинга.

Концепция ERP сформулирована в 1990 году аналитиком Gartner как видение развития методик MRP II и CIM (англ.), в начале – середине 1990-х годов появилось несколько успешных тиражируемых ERP-систем для крупных организаций, наиболее известные – разработки компаний Baan (нидерл.), Oracle, PeopleSoft, SAP, JD Edwards, сформировался рынок услуг по внедрению ERP-систем с участием компаний большой четверки, в 2000-е годы произошла консолидация поставщиков, появилось значительное количество ERP-систем для малого и среднего бизнеса, наиболее известными поставщиками которых стали Sage Group и Microsoft. Развитие концепции систем управления предприятиями происходило в рамках последовательности сменяющих друг друга архитектур MRP, MRP II, ERP, CSRP, ERP II [2]. Основные этапы этого процесса показаны на рис.1.

Рисунок 1. Развитие функциональности и архитектуры систем управления предприятием

MRP – система планирования потребности в материалах. Используется для планирования закупочных операций, расписаний доставки для удовлетворения потребности в материалах и компонентах для производства продукции. Получила широкое распространение в 70е годы с развитием вычислительных систем.

MRP II – система планирования производственных ресурсов. По сравнению с MRP позволяет планировать ресурсы не только в материальном, но и в денежном

выражении. MRP II задаёт принципы детального планирования производства предприятия, включающая учёт заказов, планирование загрузки производственных мощностей, планирование потребности во всех ресурсах производства (материалы, сырьё, комплектующие, оборудование, персонал), планирование производственных затрат, моделирование хода производства, его учёт, планирование выпуска готовых изделий, оперативное корректирование плана и производственных заданий.

Приведенное выше, дает информацию о системе ERP (1C; Галактика ERP; Microsoft Dynamics NAV). В 1990-2000 годы эта система стала более совершенной. В течение последующей эволюции ERP платформы, сформировалась система ERP II (SAP Business Suite; Oracle E-Business Suite; Microsoft Dynamics AX). ERP II – Управление внутренними ресурсами и внешними связями предприятия. Основная идея ERP II заключается в выходе за рамки задач по оптимизации внутренних процессов организации. Кроме интеграции таких традиционных для ERP систем областей деятельности предприятия, как управление финансами, бухгалтерский учет, управление продажами и покупками, отношения с дебиторами и кредиторами, управление персоналом, производство, управление запасами, системы класса ERP II позволяют управлять взаимоотношениями с клиентами, цепочками поставок, вести торговлю через Интернет. Таким образом, ERP II является улучшенной модификацией ERP.

ERP системы внедряются для того, чтобы объединить все подразделения компании и все необходимые функции в одной компьютерной системе, которая будет обслуживать текущие потребности этих подразделений. Разработка подобной единой системы-непростая задача. Обычно каждое подразделение имеет собственную компьютерную систему, оптимизированную для решения его задач. ERP система ведет единую базу данных по всем подразделениям и задачам, так что доступ к информации становится проще, а главное, подразделения получают возможность обмениваться информацией. Возьмем, к примеру, типичную ситуацию поступления заказа от клиента. В виде бумажного документа заказ начинает путешествие по кабинетам и службам, частенько перепечатываясь, отдельная информация из него вносится в частные базы данных подразделений. Каждая перепечатка, каждый дополнительный ввод данных чреваты ошибками. В итоге финансовый отдел ничего не знает о состоянии склада и возможности выполнить заказ срочно. А разгневанный заказчик, не получивший в срок свой заказ, произносит сакраментальное: Вы должны были узнать на складе. ERP система автоматизирует задачи, встроенные в выполнение бизнес-процессов. Так, при получении заказа от потребителя менеджер имеет всю информацию об отношениях с заказчиком и его кредитный рейтинг. Когда одно подразделение заканчивает работу с заказом, тот автоматически передается в следующее подразделение. При этом исключаются многократные ошибки ввода информации, потери документов и тому подобные казусы. В итоге заказы обрабатываются быстрее и без ошибок. Аналогичные возможности возникают у многих других служб-службы персонала, производственного отдела, отдела маркетинга, службы снабжения. Единая информационная база позволяет учитывать взаимосвязь отдельных процессов, как, на пример, загрузка заказами на текущий месяц и график отпусков персонала.

ERP система меняет отношение персонала в отдельности и служб в целом к своей работе. Теперь менеджеры, ведущие заказ, владеют информацией о его состоянии в каждый момент времени и по всем аспектам: поступила ли оплата за работу, достаточно ли комплектующих на складе, стоит ли в графике выполнения работ их заказ к нужному сроку. И если, на пример, склад не вовремя введет в систему информацию о запасах, то получивший запрос клиента менеджер, справившись в системе о состоянии склада, может ответить отказом на его обращение, увидев, что запас на складе недостаточен или нужное изделие отсутствует. Тем самым ERP система повышает ответ-

ственность каждого за общее дело.

Компании выбирают ERP системы, исходя из трех основных соображений в механизм организации контроллинга.

✓ **Объединение финансовых данных:** Когда управляющий хочет составить представление об общем положении дел в компании, он может получить много версий, и все они будут верны. Каждое подразделение ведет свой учет, каждое имеет свое мнение относительно вклада в общее дело, и далеко не всегда легко понять – затраты на маркетинг достаточны или избыточны, окупаются или нет. При использовании ERP системы затрудняются манипуляции с данными, поскольку данные едины и все подразделения используют одну и ту же систему.

✓ **Стандартизация производственных процессов:** Производственные компании, особенно те, у которых много подразделений, географически удаленных, расположенных в разных странах и на разных континентах, осознают, что отдельные подразделения могут пользоваться разными методами учета, разными компьютерными системами, так что не всегда концы сходятся с концами. Объединенная многовалютная система позволяет сократить персонал и унифицировать учетные процессы. Развитие Internet обеспечивает простой доступ к данным из любого, самого удаленного места. Кроме того, когда производство конечного продукта раздроблено на производство комплектующих в разных местах, не менее важно обеспечить техническую совместимость, единство методов контроля, своевременность поставок партий сырья, заготовок, комплектующих.

✓ **Стандартизация информации в системе кадров:** ERP система с успехом решает задачи объединения данных о персонале в различных подразделениях – кадровый подбор, перспективы роста, переподготовка и т.п. С помощью системы облегчается возможность связи с каждым сотрудником. Фактически ERP системы являются своеобразным компьютерным представлением способов ведения бизнеса различными компаниями. Каждая отрасль промышленности имеет свои особенности, поэтому у разработчики систем ориентируют их на применение в различных областях, где их возможности будут проявлены максимально. Вот почему потребители из соответствующей отрасли промышленности требуют от разработчиков максимального соответствия их потребностям. Развитие стандартных средств контроллинга в составе ERP-систем проиллюстрировано на рис.2.

В то же время, следует отметить, что специально модуль разработан для контроллинга в ERP системы. Модуль контроллинга предназначен для расчета производственных затрат с учетом вариантов запланированных затратных статей, цен ресурсов, схем распределения косвенных расходов. Планирование затрат на период осуществляется на основании данных модуля Планирование производства. Расчет фактических затрат выполняется на основании производственных отчетов, первичных документов, сформированных в модуле Управление производственной логистикой или бухгалтерских проводок. Модуль контроллинга позволяет:

- вести каталог цен ресурсов и рассчитывать цены по заданным алгоритмам;
- выполнять оперативную оценку себестоимости объектов учета затрат по заданному набору статей;
- рассчитывать плановые и фактические производственные балансы;
- рассчитывать плановые и фактические калькуляции согласно гибко настраиваемым вариантам калькулирования;
- рассчитывать и анализировать отклонения фактической себестоимости от плановой, а также сравнивать себестоимости, рассчитанные по различным вариантам;
- рассчитывать экономические показатели.

Audit №1, 2013

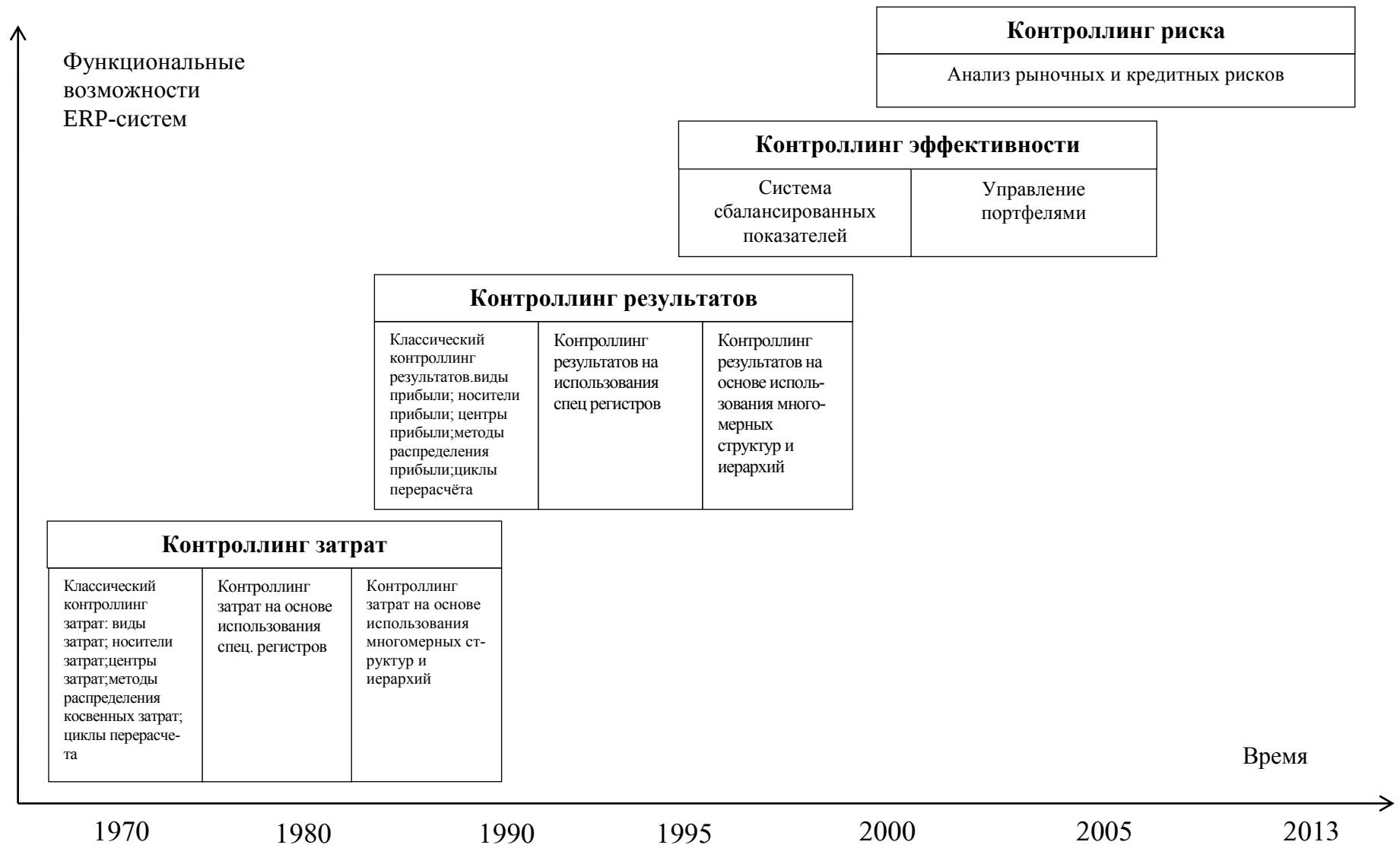

Рисунок 2. Эволюция стандартных средств контроллинга в составе ERP-систем

Плановые показатели рассчитываются на основании сведений модуля Планирование производства, фактические – по данным оперативного учета из модуля Управление производственной логистикой или по книге бухгалтерских проводок. В модуле контроллинг реализованы сложные расчетные алгоритмы, особенно в части распределения косвенных расходов. Модуль позволяет оперативно выполнять расчеты, делать оценки и анализировать отклонения, которые просто невозможно осуществить при ручном ведении управленческого учета. Основное назначение модуля контроллинг заключается в оценке, расчете и анализе себестоимости.

Реализованы: 1) предварительная оценка себестоимости; 2) планирование затрат на период; 3) расчет фактических затрат.

Предварительная оценка себестоимости объектов учета затрат заключается в расчете калькуляции по заданному набору наиболее «весомых» статей затрат. Прямые затраты рассчитываются по нормам, описанным в модуле Спецификации продуктов. Кроме того, можно рассчитать вторичные статьи как процент от других статей и начислить введенные вручную суммы косвенных затрат пропорционально заданной базе.

Планирование затрат на период осуществляется на основании данных модуля планирование производства. По выбранному варианту производственного плана рассчитывается производственный баланс, формируются плановые бюджеты основных и накладных расходов, рассчитывается свод затрат на период. Затем осуществляется распределение затрат по указанной схеме и собственно расчет калькуляций в определенном пользователем аналитическом разрезе. Проанализировать полученные результаты можно с помощью отчетов по себестоимости.

Расчет фактических затрат выполняется по той же схеме, что и планирование затрат. Отличие заключается в многообразии источников входных данных для расчета производственного баланса: производственные отчеты цехов; первичные документы, сформированные в модуле управление производственной логистикой; бухгалтерские проводки.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Опыт создания и совершенствования систем управления предприятиями показывает, что одной из важнейших подсистем современной системы управления предприятием является система контроллинга, которая в условиях стихийного характера рынка, быстрых изменений в ценообразовании, конкуренции обеспечивает принятие оперативных и стратегических управленческих решений. Контроллинг, как технология менеджмента, пронизывает все аспекты деятельности предприятия: финансы и учёт, менеджмент, маркетинг, закупки, сбыт, производство, управление персоналом, техническое обслуживание и ремонт оборудования, и другие - интегрируя и координируя деятельность различных подразделений для достижения оперативных и стратегических целей. При этом в рамках системы контроллинга осуществляется:

- определение целей деятельности как для предприятия в целом, так и для отдельных подразделений;
- отражение этих целей в системе показателей;
- планирование деятельности и определение плановых (целевых) значений показателей;
- регулярный контроль (измерение) фактических значений показателей;
- анализ и выявление причин отклонений фактических значений показателей от плановых;
- принятие на этой основе управленческих решений по минимизации отклонений.

Применение технологии контроллинга в оперативном и стратегическом менеджменте обеспечивает устранение узких мест в работе предприятия и достижение максимальной эффективности бизнеса. Что, в свою очередь, обеспечивает повышение показателей производительности труда и позволяет изыскивать средства для инноваций. Де-факто, ядром любой современной системы управления предприятием является ERP-система. Средства контроллинга представляют собой важнейшие компоненты любой претендующей на широкую функциональность ERP- системы. Эти компоненты широко применяются на практике и используются в большинстве проектов модернизации систем управления предприятиями на основе внедрения ERP-систем. Однако в работе будет показано, что имеющиеся даже в самых развитых ERP-системах средства контроллинга в значительном числе случаев не покрывают потребности, возникающие при создании систем управления предприятиями.

В рамках развития средств контроллинга эффективности рассмотрены бизнес-процессы распределения инвестиций без использования модуля автоматизированного распределения инвестиционного бюджета и после его внедрения, разработана схема информационных потоков, возникающих при использовании модуля автоматизированного распределения инвестиционного бюджета в ходе его взаимодействия с модулями SAP ERP в ГНКАР. На основе международного опыта в системах класса ERP II и с помощью максимально использование функциональности следующих средств контроллинга в SAP ERP (Таб.1) ГНКАР должен улучшить учет управления и обеспечить управление контроллинга на нефтегазовой промышленности.

Таблица 1.

Средства контроллинга SAP ERP

I. Средства контроллинга затрат	
<i>Контроллинг косвенных затрат</i>	<i>Контроллинг затрат на продукта нефть-газ</i>
<i>Управление рентабельностью и затратами предприятия</i>	
II. Средства контроллинга результатов	
<i>Учет по центрам прибыли</i>	<i>Учет результатов</i>
<i>Планирования и бюджетирования</i>	<i>Механизм трансфертных цен</i>
III. Средства контроллинга эффективности	
<i>Управление эффективною деятельности предприятия</i>	<i>Портфели проектов</i>
<i>Инвестиционный портфель</i>	<i>Управельные стратегии</i>
IV. Средства контроллинга рисков	
<i>Анализ рыночных рисков</i>	<i>Управление рисками проектов</i>
<i>Анализ финансовых рисков</i>	<i>Анализ рисков в нефтегазодобыче</i>

1. Leon Alexis Enterprise Resource Planning, 2nd. New Dehli: McGraw-Hill, 2008. 500 с.
2. Сухобоков А.А Исследование и разработка моделей и архитектуры средств контроллинга для межрегиональных предприятий в составе систем класса ERP II. диссертации Москва 2009, 196 с.
3. ОЛири, Даниел. ERP системы. Современное планирование и управление ресурсами предприятия. Пер. с англ. Ю.И.Водяновой. М. «Вершина», 2004. 272 с.
4. Годовые отчеты ГНКАР 2008-2012
5. O'Leary, Daniel L. Enterprise resource planning systems, Cambridge University Press, 2000. 232 с.

*Poluxov T.N. doktorant
ARDNS-nin Neft-Qaz Elmi tətqiqat İnstitutu*

X Ü L A S Ə

AZƏRBAYCANIN SƏNAYE MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ KONTROLLINQIN TƏŞKİLATI MEXANİZMİNİN FORMALAŞMASINDA MÜASİR ERP SİSTEMLƏRİNİN TƏDBİQİ İMKANLARI

Məqalədə, Azərbaycanın sənaye müəssisələrində səmərəli kontrollinq fəaliyyətinin həyata keçirilməsini təmin etmək üçün ERP sistemləri tətbiqi imkanları araşdırılmış, müəssisələrdə idarəetmə, planlaşdırma və büdcələşdirmə fəaliyyətinin əsasını təşkil edən avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemlərinin tarixi inkişaf mərhələləri təsvir edilmişdir, mövcud idarəetmə sistemlərinin funksiyaları və xarakterik xüsusiyyətləri təhlil edilmiş, müasir ERP sistemlərinin tətbiqinin kontrollinqin təşkilati mexanizmində və idarəetmə sistemində çoxşaxəli rolu müəyyən edilmişdir. ERP sistemləri üçün ayrıca nəzərdə Kontrollinq modulunun idarəetmə uçotunun aparılmasında əhəmiyyətlik dərəcəsi əsaslandırılmış, Almaniyanın ən böyük proqramlaşdırma şirkətinin məhsulu olan SAP ERP sisteminin modulların ARDNŞ-də tətbiqinin müasir vəziyyəti şərh edilmiş, onun tətbiqinin kontrollinqin formalaşması prosesində effektivlik istiqamətləri müəyyən edilmişdir.

*Полухов Т.Н. докторант
Нефте-Газовый Научно-Исследовательский
Институт ГНКАР*

P E 3 Y O M E

ВОЗМОЖНОСТИ ВНЕДРЕНИЯ СОВРЕМЕННОЙ ЕКР (ПЛАНИРОВАНИЕ РЕ- СУРСОВ ПРЕДПРИЯТИЯ) СИСТЕМЫ В МЕХАНИЗМ ОРГАНИЗАЦИИ КОНТРОЛЛИНГА НА ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ АЗЕРБАЙДЖАНА

В статье исследованы возможности внедрения ERP системы для обеспечения осуществления благополучного контроллинга в Азербайджанских промышленных предприятиях, описаны стадии исторического развития автоматизированных систем управления, являющиеся основой управления, планирования и бюджетирования в промышленности, анализированы функциональные и характеристические особенности существующей системы управления, определены многофункциональные роли внедрения современной ERP системы в механизм организации контроллинга и систем управления, обоснованы степени значимости модуля контроллинга в ведении управляемого учета, в котором учитывают отдельные модули ERP системы. Интерпретируется современное состояние внедрения в ГНКАР модуля SAP ERP системы, которая является продуктом самой большой компанией программирования в Германии, определены эффективные направления применения SAP ERP системы в процессе формирования контроллинга.

Poluxov T.N. doctorant

SOCAR's Scientific research Institution of Oil and Gas

S U M M A R Y

THE IMPLEMENTATION POSSIBILITIES OF MODERN ERP SYSTEMS IN FORMATION OF THE ORGANIZATIONAL MECHANISM OF CONTROLLING IN AZERBAIJAN INDUSTRIAL ENTERPRISES

The article investigates opportunities of ERP systems application for implementing efficient controlling processes in industrial enterprises, describes historical development of automatic management systems which are the base of management, planning and budgeting in the companies, analyzes functions and characteristic features of the current management systems, and defines the roles of ERP systems in organizational mechanisms and management systems of controlling. The degree of significance of Controlling module in management accounting is justified which was considered in ERP systems, current status of the application of SAP ERP modules, the product of one of the biggest software companies of Germany, in SOCAR was described, effectiveness directions of its application for formulating controlling have been defined.

UOT-330 330.526.33

**KORPORATİV MÜLKİYYƏTİN TƏKRAR İSTEHSALININ SOSIAL-İQTİSADI
MEXANİZMİNİN ƏSAS ÜNSÜRLƏRİ**

Açar sözlər: korporativ mülkiyyət, integrasiya, mülkiyyət formaları, transformasiya, qlobal iqtisadiyyat, özəlləşdirmə, funksional elementlər.

Ключевые слова: корпоративная собственность, интеграция, формы собственности, преобразование, мировая экономика, приватизация, функциональные элементы.

Key words: corporate property, integration, the forms of property, transformation, global economy, privatization, functional elements.

Korporativ mülkiyyətin sosial-iqtisadi müdafiəsi mexanizmi probleminin ayrı-ayrı məsələlərinin istər ölkəmizdə, istərsə də xarici ölkələrdə mütəxəssislər tərəfindən tədqiq olunmasına baxmayaraq demək olar ki, bütünlükdə sözügedən problem iqtisadi ədəbiyyatlarda yeni tədqiq olunmağa başlanılan problem kimi qeyd oluna bilər. Burada problemin araşdırılması zamanı tədqiqat aspekti kimi aşağıdakıları göstərmək olar.

İlk növbədə mülkiyyətin qorunması məsələsinə daha geniş aspektdə yanaşılır və bu zaman daha çox klassik siyasi iqtisad məktəbinin nümayəndələrində rast gəlinən yanaşma xüsusi olaraq seçilir. Qeyd etmək lazımdır ki, C.Lokk bir zamanlar mülkiyyətin təbii həddləri kimi, mülkiyyətçinin tələb kompleksini və onun əmək potensialına əsaslanaraq tam olaraq fəaliyyət göstərməsi üçün zəruri və tələb olunan münasibətlər kompleksini müəyyənləşdirməyə çalışmışdır.

Başqa sözlə desək C.Lokkda xüsusi mülkiyyətin həddləri insanın məhsul əldə etmək və tələbatını ödəmək üçün öz zəhməti ilə becərə biləcəyi torpağın həcmi ilə müəyyənləşdirilirdi (1). Deyilənlərlə yanaşı qeyd etmək lazımdır ki, C.Lokk ilk dəfə olaraq mülkiyyət münasibətlərinin qorunmasına gəlirlərin təkrar bölgüsü, gəlirlərə müvafiq öhdəliklərin müəyyən olunması baxımından da yanaşmışdır. Bu yanaşmada pul təkcə mülkiyyətin reallaşdırılması üçün şərait yaratmır, eyni zamanda gəlirlərin təkrar bölgüsündə özünəməxsus təhlükələrdə yaradır. Burada bir şəxsin digər şəxsin xeyrinə mükafatlandırılması baş verir. Mülkiyyət maddi baxımdan dəyişilməz olaraq qalsa da iqtisadi cəhətdən öz subyektindən uzaqlaşır. Bənzər proseslər vergi yükünün yenidən müəyyənləşdirilməsi zamanı da baş verir. A.Smit mülkiyyət münasibətlərinin qorunmasının bir cəhətinə diqqət çəkərək, daha sonra bütün fikrini dövlətin mülkiyyətin toxunulmazlığının qorunmasının təminatçısı kimi çıxış etməsinə yönəlmişdir. Burada əsas postulat ondan ibarətdir ki, "mülkiyyətin mövcud olmadığı zamana kimi dövlət də yaranmamışdır, dövlətin yaranmasında əsas məqsəd sərvətin və ümumiyyətlə varlıqların yoxsullardan qorunmasının təmin olunmasıdır". A.Smit mülkiyyətin qorunması zərurətini cəmiyyətdə baş verə biləcək potensial təlatümlərə (sosial iqtisadi transformasiyalar) uyğun müəyyənləşdirməyə çalışırdı. G.Hegel təhlil prosesi zamanı xüsusi mülkiyyətin ictimai təyinatı və tanınması spesifikasına (özünəməxsusluğuna) diqqəti yönəltməyə çalışmışdır. Mahiyyət etibarı ilə müvafiq prinsiplər əsasında fəaliyyət göstərən mexanizm qarşıya qoyulmuş məqsədlərin həyata keçirilməsinin üç əsas (baza, təməl) üsulundan istifadə etməklə xüsusi mülkiyyət münasibətlərinin sadə müdafiəsini təşkil edir:

- əşyanın fiziki olaraq mənimsənilməsi (zəbt olunması), özünün əmlak kompleksini qoruyan sahib olma subyektinin mövcudluğu;
- hər hansı bir maddi obyektin, əşyanın tələbatlara müvafiq mülkiyyət obyektinə formalaşması;
- hər hansı bir maddi obyektin və ya əşyanın digər insanlarla mülkiyyət münasibətlərinin

də onların nəzərə alınmasının vacibliyi barədə məlumat verən müəyyən mülkiyyət əlamətlərinin yaranması (2). Sonrakı mərhələdə mülkiyyət münasibətlərinin inkişafı zamanı, mülkiyyətin qorunmasının xüsusi hüquqi mexanizmlərinin formalaşması prosesi baş vermişdir. Qeyd edək ki, qanun mülkiyyət hüququnun qorunmasının ictimai təminatını real mülkiyyət münasibətlərində, yəni mülkiyyətin mənimsənilməsi və özgəninkiləşdirilməsi münasibətləri sisteminə müvafiq qeydə alır. Müasir iqtisadi ədəbiyyatlarda belə şərhlər mülkiyyət hüququ nəzəriyyəsi kimi öz təcəssümünü tapmışdır. Burada rifahın inkişafı naminə hüquqların, insanlar arasında davranışların müəyyən olunması cəmiyyət tərəfindən verilən hökm (qanun, icraedici hakimiyyət orqanlarının sərəncamı, adət-ənənələr və s.) kimi şərh olunur. Təkamül mülkiyyət münasibətlərinin təbii inkişaf forması kimi mülkiyyətin qorunması probleminin qoyuluşu və həlli çərçivəsini məhdudlaşdırır. Əgər mülkiyyət formalarının hər hansı bir məcmusu ictimai təkrar istehsalda fəaliyyət göstərsə, onda qeyd olunan mülkiyyət formaları məcmusunun qorunması mülkiyyət subyektləri arasında münasibətləri tənzimləyən ictimai hüquqi normalar vasitəsi ilə həyata keçirilir. Əgər ictimai təkrar istehsalda mülkiyyət funksiyaları kifayət qədər dəyişikliyə məruz qalarsa, qanunvericilikdə və adət ənənələrdə bu dəyişikliklər nəzərə alınaraq hüquqi normalarda da dəyişikliklər edilir.

XX əsr sosial-iqtisadi transformasiyalar əsri kimi, mülkiyyət münasibətlərinin qorunmasına fərqli yanaşmaların özünü büruzə verməsinə səbəb olmuşdur. Transformasiyalar ictimai təkrar istehsalın bütövlüyünü aradan qaldırır və mövcud olan bütün mülkiyyət formaları məcmusu üçün təhlükə yaradır. Nümunə üçün XX əsrdə dəfələrlə dərin transformasiya proseslərini yaşayan Rusiyada mülkiyyət münasibətlərinin də ciddi təsirə məruz qalması faktlarını göstərmək olar:

- sosialist inqilabı, xüsusi mülkiyyəti qanundan kənar elan etdi və bir anda kollektiv əsaslar üzərində mülkiyyət münasibətlərinin yaradılmasına cəhdlər edildi (hərbi kommunizm).
- daha sonra kollektiv mülkiyyət əsaslarından müvəqqəti olaraq əl çəkildi və xüsusi mülkiyyətin məhdud arealda fəaliyyəti və inkişafı çərçivəsində ictimai təkrar istehsalda tətbiq edildi ("Yeni İqtisadi Siyasət");
- mülkiyyət münasibətlərinin növbəti mərhələsində dövlət mülkiyyətinin hökmranlığının təmin olunması və inzibati-amirlik təsərrüfat sisteminin yaradılması şəraitində xüsusi mülkiyyətin bütün istiqamətlərdə sıxışdırılması prosesi baş verdi;
- transformasiya prosesinin növbəti mərhələsində inzibati amirlik sistemində islahatların aparılmasına cəhdlər edildi, sosialist dövlət müəssisələrinin iqtisadi özünəməxsusluğu qəbul edilərək, sosialist müəssisələrinin yeni sahibinin axtarılması kontekstində fərdi əməyin, kooperativlərin və s. dirçəldilməsi kimi istiqamətlərdə tədbirlər həyata keçirildi;
- inzibati-amirlik sisteminin çöküşü və milli iqtisadiyyatın bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinə keçidi şəraitində mülkiyyət çox növlüyünün bərpası baş verdi (hətta bəzi hallarda formal da olsa);

- Respublikamızda sosial-iqtisadi transformasiya prosesinin təzahürləri kimi, Azərbaycan Milli İqtisadiyyatının dünya təsərrüfat sisteminin tərkibinə daxil olması, müvafiq olaraq mülkiyyət münasibətləri kompleksinin integrasiya dəyişikliklərinə məruz qalması baş vermiş, qeydiyyat, mübadilə, konsolidasiya, bölgü münasibətləri və mülkiyyət hüquqlarının təmin olunmasında beynəlxalq standartlarının tətbiq olunması özünü büruzə verməkdədir.

Sosial-iqtisadi transformasiyalar şəraitində mülkiyyətin qorunması və iqtisadi sistemin təkamül prosesi zəminində mülkiyyət münasibətlərinin inkişafı bir qədər fərqli məqsədlər daşıyır. Burada diqqətəlayiq incəliklər mülkiyyət münasibətlərində yaranacaq təhlükələrin həddləri və kəmiyyətində, qeyd olunan problemin yeni şəraitdə həlli yollarının müəyyənləşdirilməsində özünü büruzə verir. Qeyd etmək lazımdır ki, Rusiya tarixinin transformasiya prosesləri ilə zəngin olması və tarixi araşdıran tədqiqatçılarda mülkiyyət hüququnun qorunması problemləri ilə əlaqədar qərb iqtisadçı alimlərinə nisbətən daha çox təcrübə əldə etmələrinə şərait yaratmışdır. Bu baxımdan bəzi analitiklər hesab edirlər ki, rus iqtisad elmi bu sahədə

qərb iqtisad elmini xeyli qabaqlayır. Sözügedən tədqiqatçılar hesab edirlər ki, sosial-iqtisadi transformasiyalar şəraitində mülkiyyət münasibətlərinin qorunması probleminin reallaşdırılması üçün məsələnin bir neçə əhəmiyyətli aspektlərinin (cəhətlərinin) xüsusi olaraq seçilməsinə tələb var. Problemin həlli ilə əlaqədar bir sıra diqqətəlayiq fikirlər qeyd oluna bilər:

-A.Çayanovun yaradıcı potensialın və iqtisadi mədəniyyətin məhsuldar istifadə olunması cəhdi “güclü kənd təsərrüfatı istehsalçılarından” (sosializm quruculuğu terminologiyasında-qolçomaqlar) xam torpaqlarda təsərrüfat həyatının canlandırılması məqsədləri ilə istifadə olunması fikri;

-N.Kolesov və onun ardıcılları həm mülkiyyətçilik konsepsiyasını tənqid edirdilər, burada birinci növbədə sosialist mülkiyyətinin daxili quruluşu inkar edilərək hər bir müəssisənin iqtisadi özünəməxsusluğuna diqqət çəkirdi;

- mülkiyyət nisbətlerini ictimai istehsalın nəticəsi kimi dəyərləndirən K.Xubiyev mülkiyyət formalarının yaranması və inkişafı prosesi ilə (müvafiq olaraq sistemin iqtisadi münasibətləri formalaşır) onun təkrar istehsalı prosesi arasında dəqiq fərqlər müəyyənləşdirir. Yeni mülkiyyət formasının yaranması bir sıra qeyri-iqtisadi ehtimallara (şərait) əsaslanır: Əvvəlki mənimsənilmə və özgəninkiləşdirmə üsullarının zor gücünə süqutu prosesi, istehsal vasitələrinin müəyyən subyektlərə məxsus olması faktının ictimaiyyət tərəfindən tanınması və s.

Ruhun itirilməsi dedikdə təşkilatı başlanğıcın, müəssisə özəyinin itirilməsi başa düşülür. Belə başlanğıc amili kimi mənimsəmə və özgəninkiləşdirmə mikrosistemi, yəni mülkiyyət çıxış edir. Mülkiyyət sabitliyi və səmərəliliyinin itirilməsi müəssisələrdə fiziki şəxslər fenomenini hegemonluğuna, əmlak kompleksinin fasiləsiz olaraq bölgüsünə səbəb olur. Sosial-iqtisadi transformasiyalar şəraitində Q.Kleynerin ideyalarını inkişaf etdirməyə çalışan M.Çurova belə bir müdafiənin bütövlüyü mexanizminin əsaslandırılmasına yönələn yeni ideyalar irəli sürməyə çalışmışdır. Müasir iqtisadi ədəbiyyatlarda bəzi analitiklər hesab edirlər ki, bu ideyalar müasir Azərbaycanda mülkiyyətin institusional situasiyasını özündə əks etdirir və dövrün tələbləri ilə həmahəngdir. Şübhəsiz cəmiyyətin istənilən inqilabi, köklü dəyişikliklərə məruz qalması birinci növbədə mülkiyyət münasibətlərində dəyişikliklərin edilməsi ilə nəticələnir. Göstərilmiş transformasiya prosesi uzun müddətdə mülkiyyət funksiyalarını fəaliyyətsizləşdirir. Bu baxımdan müasir Azərbaycanda özəlləşdirmə-mülkiyyət münasibətlərinin transformasiyası diqqəti cəlb edir (3). Q.Kleyner hesab edir ki, dinamik transformasiya prosesi uzun müddət ərzində mülkiyyətin özünün fəaliyyət funksiyalarını itirməsi ilə müşayiət olunmuşdur. Transformasiya prosesində mülkiyyət münasibətləri müəyyən çətinliklərlə, mülkiyyətin təkrar istehsalda hər hansı bir funksiyasının reallaşdırılmasına əngəl olan əks təsirlərlə qarşı-qarşıyadır. Transformasiya prosesi əvvəllər mövcud olmuş mülkiyyət formalarının ləğv olunmasına və yeni mülkiyyət formalarının yaranmasına səbəb olur. Yeni mülkiyyət formalarının yaranmasında ilkin əlamətlər kimi mülkiyyət münasibətlərini-mənimsəmə və özgəninkiləşdirmə münasibətlərini formalaşdıran əksliklərin qeyri-sabit qarşılıqlı təsiri çıxış edir. Transformasiya prosesində sözügedən qarşılıqlı təsir prosesləri zamanı müəyyən qırılmalar da müşahidə olunur. Bu isə öz növbəsində mülkiyyətin özünün mövcudluğu üçün təhlükəyə çevrilir. Belə təhlükələr birinci növbədə investisiya risklərinin artmasında, mülkiyyət obyektlərinin investisiya cəlbədiciliyini itirməsində özünü büruzə verir. Şübhəsiz S.Y.Barsukovanın mövqeyində ən diqqətəlayiq məqam müasir Azərbaycan iqtisadiyyatında transformasiya prosesinin mahiyyətinin şərh olunmasıdır (4). O, öz şərhlərində mülkiyyətin qarşılaşacağı təhlükələri hərtərəfli təhlil edərək, onun kompleks müdafiəsi mexanizmini təklif etmişdir və belə hesab edir ki, son illərdə Azərbaycan iqtisadiyyatında baş verən transformasiya prosesinin ikili mahiyyəti vardır:

- bu bir tərəfdən transformasiya prosesi zamanı inzibati-amirlik sistemindən bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinə keçid ilə əlaqədardır və eyni zamanda dövlət mülkiyyətinin özəl-

ləşdirilməsinə, fərdi özəl mülkiyyətin yenidən bərpasına, korporativ mülkiyyətin yaranmasına səbəb olur;

- digər tərəfdən analitiklər hesab edirlər ki, Azərbaycanın dünya bazarına, qlobal iqtisadiyyata integrasiyası zamanı əvvəlki avtarkiya tendensiyalarının aradan qaldırılmasına cəhd etməsinə baxmayaraq, mülkiyyət münasibətləri, mülkiyyət formalarının integrasiya proseslərinə uyğun dəyişilməsi qlobal təsərrüfat məkanında hökmranlıq edən təsərrüfat subyektlərinin maraqlarına uyğun gerçəkləşdirilir (Trans Milli Korporasiyalar, Maliyyə-Sənaye Qrupları və s.).

Transformasiya prosesinin sözügedən tərəfləri bir-biri ilə sıx bağlıdır və burada iki aspekti xüsusi olaraq qeyd etmək olar:

- bazar iqtisadiyyatına uyğun dəyişikliklər ötən əsrin 70-80-ci illərində milli iqtisadiyyatda aparılan bəzi spesifik özünəməxsusluqların aradan qaldırılması ilə, bazar iqtisadiyyatı münasibətləri şəraitində spesifik təsərrüfat formaları və fəaliyyət standartlarının tətbiqi ilə sürətləndirilmişdir.

- eyni zamanda bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinə uyğun dəyişikliklər və xüsusən də özəlləşdirmə Azərbaycan iqtisadiyyatının qlobal oyunçular tərəfindən ekspansiyasına əlverişli şərait yaratmışdır. Həmin oyunçular öz dəyərindən çox aşağı məbləğlər ödəməklə daha səmərəli fəaliyyət göstərən və gəlir gətirən obyektlərin mülkiyyətçisinə çevrilmişlər.

Transformasiya prosesinin bir-biri ilə çulğalaşmış iki cəhəti mülkiyyətin transformasiya prosesində daha səmərəli qorunması üçün üç mühüm şəraitə diqqət yetirilməsini vacib edir;

- problemin daha geniş anlamda qoyuluşuna ehtiyacın olması, yəni mövcud bütün mülkiyyət formalarının qorunması mexanizminin mövcudluğunun əsaslandırılması. Hər hansı bir mülkiyyət forması üzərində xüsusi vurğu, transformasiya prosesində digər mülkiyyət formalarını riskli vəziyyətə salır və digər mülkiyyət formaları qeyri-adekvat müdafiə mexanizmləri ilə qorunurlar.

- özəlləşdirmə və integrasiya xarakterli proseslərin dağıdıcı təsirlərinin diqqətə alınmasına ehtiyac vardır. Bazar iqtisadiyyatı münasibətləri şəraitində “silsiləlikdən” əl çəkməli, transformasiya prosesinin hər iki qolunun dərin deformasiyalara məruz qalması, sistemin funksional məzmunun dəyişilməsi, eyni zamanda mülkiyyət münasibətlərinin keyfiyyətinin də dəyişilməsinə səbəb olur.

Mənimsəmə (özəlləşdirmə) və özgəninkiləşdirmə mikrosisteminin dəyişilməsi, bütönlükdə milli iqtisadiyyatda da dəyişikliklərlə müşayiət olunur və burada ən dağıdıcı olan milli iqtisadiyyatın resurs məkanının xarici dövlətlərin təkrar istehsal proseslərinin təminatçısına çevrilməsi göstərilə bilər.

- mülkiyyət münasibətlərinin müdafiəsi mexanizminin planlaşdırılan strateji məqsədyönlülüüyü mülkiyyətin daha normal inkişaf məcrasına yönəldilməsinin təmin olunması, bütün Azərbaycan iqtisadiyyatının iqtisadi sisteminin geniş təkrar istehsal sisteminin inkişafının təmin olunmasıdır.

Yuxarıda adı çəkilən mülkiyyət münasibətlərinin xüsusi qorunması mexanizmi sosial-iqtisadi transformasiya prosesi zamanı artıq məlum olan və heç məlum olmayan yeni təhlükələrin aradan qaldırılmasına imkan yaradır. Bütün bunların nəticəsində mülkiyyət münasibətlərinin qorunmasının aşağıdakı formaları meydana çıxır.

- sosial-iqtisadi sistemin bütün münasibətlərinin strateji planlaşdırılması, mülkiyyət potensialının tam olaraq reallaşdırılması;

- təkrar istehsal prosesi üzərində ictimai nəzarət eyni zamanda hakimiyyət və mülkiyyət subyektlərinin sosial məsuliyyətini artırır, “fiziki şəxslər fenomenini” təmin edən mülkiyyət münasibətlərinin bürokratikləşdirilməsinin neqativ təsirlərinin qarşısını alır;

- ölkə üçün yad sayılan sosial-iqtisadi forma və institutların milli iqtisadiyyatla uzlaşdırılması və əks təqdirdə sözügedən uzlaşma əldə olunmasa bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinə keçid şəraitində Azərbaycanda olduqca böyük hədudlarda institusional uyğunsuzluqlar müşahidə oluna bilər;

- mülkiyyət münasibətlərinin potensialının tam reallaşdırılmasına əngəl törədən iqtisadi münasibətlərdə inhisarlaşmanın ləğv olunması, bazar məkanının seqmentləşdirilməsinin aradan qaldırılması, həmçinin qarşılıqlı təsir mühitinin yaranmasına şərait yaradan rəqabət mühitinin formalaşması;

- mülkiyyətçilərə faktorlar, resurslar və sözügedən proseslərin həyata keçirilməsinin xarici şəraitinə nəzarət etməyə imkan yaradan təsərrüfat proseslərinin nəticələrinə uyğun büdcələşmə;

- mülkiyyət münasibətlərinin auditinin təşkilinin əsas məqsədi mühasibat və uçot vasitələri ilə mülkiyyət münasibətlərinin geniş təkrar istehsalı şəraitində iqtisadi informasiyanın düzgünlüyü və həqiqiliyinin təhlil və təsdiq olunmasıdır.

İqtisadi münasibətlərin ən yaxşı qorunması üsulu onların təkrar istehsal prosesində davamlı olaraq təkmilləşdirilməsidir. Mülkiyyət münasibətləri ahəngdar inkişaf edilərsə deməli onların adekvat müdafiəsi təmin olunmuşdur, lakin eyni zamanda məhsuldar qüvvələrin inkişaf səviyyəsinə və potensialına uyğun mənimsəmə və özgəninkiləşdirmə” sisteminin də yaradılmasına ehtiyac var. Bunun əksinə olaraq mülkiyyət münasibətlərinin qorunması yaxşı təşkil olunmursa bu zaman mövcud potensiala tələb yaranmır. Korporativ mülkiyyətə xüsusi şəxs qrupuna məxsus mülkiyyət kimi yanaşsaq, biz onun müdafiə olunması səviyyəsini azaldar və faktiki olaraq daxili özəlləşdirməni, korporasiyaların mülkiyyət kompleksini mükəfatlandırır və nəticədə korporativ münasibətlərin əvəzedicisi kimi “fiziki şəxslərin iqtisadiyyatı” fenomenini çıxış etməyə başlayar. Kooperativ mülkiyyətin bir bütöv halında fəaliyyət göstərən sosial-iqtisadi müdafiə sisteminin mövcudluğuna ehtiyacının olması fikri ilə razılaşmamaq mümkün deyil. Kooperativ mülkiyyətin təkrar istehsalının korporativ əsaslarının təhlili nəticəsində V.Deyneq bu mexanizmin üç əsas elementinin müəyyənləşdirilməsinə çalışır:

- kooperativ münasibətlər sisteminin planlı inkişafı;
- korporasiyaların inkişafı prosesində və gəlirlərin bölgüsündə korporativ subyektlərinin balanslaşdırılmış iştirakının təmin olunması;
- korporativ mülkiyyətin auditı.

Yuxarıda göstərilən nəzəri mövqeləri ümumiləşdirsək, daha çox perspektivli nəzəri resursları ayırısaq bunun nəticəsində əvvəllər alınmış göstəricilər nəzərə alınmaqla bizə məxsus korporativ mülkiyyətin iqtisadi maraqlarının qorunması mexanizmini formalaşdırı bilərik.

Birincisi belə bir müdafiə mexanizminin əsaslandırılması Azərbaycan iqtisadiyyatının bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinə transformasiyası, korporativ mülkiyyətin deqradasiyası şəraitində ədalətli olar. Burada müdafiənin əsas məqsəd və vəzifələri transformasiya prosesində korporativ mülkiyyətin təkrar istehsal prosesində əsas funksiyalarını, onun sistem keyfiyyətlərinin Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına integrasiyası və bazar münasibətləri şəraitində baş verən dəyişikliklər nəticəsində itirməsinin qarşısının alınmasına xidmət edir (5).

İkincisi - korporativ mülkiyyətin qorunmasının formalaşdırılmasının metodoloji bazası təkrar istehsalın təşkilinə olan yanaşma, korporativ mülkiyyətin obyekt və subyektlərinin inkişaf etməkdə olan təkrar istehsalda iştirakının balanslaşdırılmış strukturunun müəyyənləşdirilməsi əsasında formalaşır.

Belə olduqda mövcud mülkiyyət formasına sərf olunmuş potensiala tələbat yaranır və sözügedən potensial həqiqi və saxta kapitalın, korporasiya tərəfindən yaradılmış dəyərin mənimsənilməsi və özgəninkiləşdirilməsi sisteminə cəlb edilir. Bunun əksinə olaraq korpora-

tiv mülkiyyət inkişaf prosesindən təcrid olunsa, onun potensialına korporasiyaların təsərrüfatında tələbat yaranmasa, bu halda korporativ mülkiyyət müdafiə olunmamış hesab olunur.

Üçüncüsü təkcə yuxarıda göstərilən arqumentlər deyil, eyni zamanda son on illiyin praktikasını korporativ mülkiyyətin ayrı-ayrı elementlərinin müdafiəsinə yönəldilmiş palliativ (yarımçıq) tədbirlərin qeyri-səmərəli olduğunu sübut edir. Özünün funksional məzmunundan, strukturundan və təkrar istehsalın xüsusiyyətlərindən, müasir təkamül prosesi dövründə təhlükələrin xarakterindən asılı olaraq korporativ münasibətlər sisteminin inkişaf etdirilməsi üçün daha səmərəli sosial-iqtisadi müdafiə mexanizminin özəyinin formalaşdırılması tələb olunur.

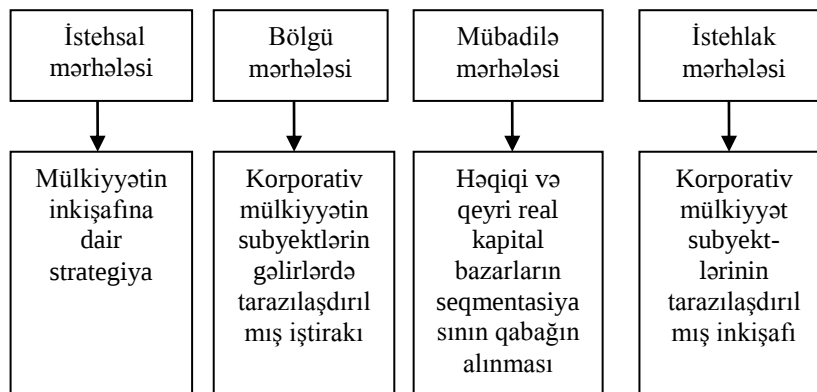
Dördüncüsü korporativ mülkiyyət üçün əsas təhlükə onun təbiəti, funksional məzmunu adekvat olduğuna görə həqiqi və yalançı (saxta) kapitalın mənimsənilməsi və özgəninkiləşdirilməsi prosesinin hərəkətindən ibarətdir və buradan belə nəticə çıxarmaq mümkündür ki, korporativ mülkiyyətin sosial-iqtisadi müdafiəsi mexanizminin əsas funksional elementləri həqiqi (real) və fiktiv (qeyri-real) kapital arasında korporativ mülkiyyətin təkrar istehsalının bütün mərhələlərində səmərəli qarşılıqlı əlaqələrin yaradılmasına xidmət edir (şəkil. 2.1).

İstehsal fazası (bütün koordinasiya sistemində mülkiyyətin inkişaf etdirilməsinin strateji planı)

bölgü fazası (korporativ mülkiyyətin bütün subyektlərinin gəlir bölgüsündə tarazlaşdırılmış iştirakı)

mübadilə fazası (həqiqi (real) və fiktiv (saxta, əsilsiz, şişirdilmiş, qeyri-real) kapital bazarlarının seqmentləşdirilməsinin aradan qaldırılması)

istehlak fazası (korporativ mülkiyyətin bütün subyektlərinin tarazlı (balanslaşdırılmış) inkişafı)

Şəkil 2.2. Korporativ mülkiyyət münasibətlərinin sosial-iqtisadi müdafiəsi mexanizminin əsas funksional elementləri

Göstərilmiş funksional elementlərin korporativ mülkiyyətin təkrar istehsalı və korporasiyada iqtisadi münasibətlərin bütün sistemində iştirakı aşağıdakı kimi təqdim olunmuşlar:

A. İstehsal fazasında-korporativ mülkiyyətin və korporasiyada bütün münasibətlər sisteminin strateji inkişaf təmayüllü planı kimi çıxış edir.

Sözgedən planın nəzəri əsasları korporasiyanın strateji inkişafının prioritet məsələləri ilə müəyyənləşir və burada inkişaf planının əsas elementləri kimi aşağıdakılar göstərilə bilər:

- qəbul edilmiş plan çərçivəsində perspektivdə nəzərdə tutulmuş korporasiyanın maliyyə planı;

- həqiqi (real) kapitalın inkişaf etdirilməsinin investisiya proqramı;

- fiktiv (qeyri real) kapitalın inkişaf etdirilməsinin emissiya planı.

Korporativ mülkiyyətin inkişaf etdirilməsinin strateji planında bütün mülkiyyət subyektlərinin maraqları nəzərə alınmalı, onların korporasiyanın inkişaf prosesində konkret iştirak etməsi məsələləri müəyyənləşdirilməlidir.

B. Bölgü fazasında - korporativ mülkiyyət subyektlərinin gəlirlərin bölüşdürülməsində tarazlı iştirakının təmin olunması, inteqral subyektin bütün xüsusi subyektləri üzərində korporasiya maraqlarının prioritet kimi formalaşdırılması nəzərdə tutulur. Korporativ mülkiyyətin inteqral subyekt üzərində üstün hegemonluq prinsipləri olmasa, korporativ mülkiyyət səhmdarlar, menecerlər, kreditorlar, icraedici heyət arasında bölgü predmetinə çevrilə bilər.

Azərbaycan iqtisadiyyatının müasir inkişaf mərhələsində tarazlaşdırılmış gəlir bölgüsü dedikdə aşağıdakı mənzərə nəzərdə tutulur:

- ümumi korporativ maliyyə nəticələrinə nail olmaq üçün texnostrukturun səylərinə münasib mükafatlandırmanın həyata keçirilməsi;

- korporasiyada yuxarı və aşağı rəndlərdəki subyektlərin gəlirləri arasında təhlükəli olan kəskin gəlir fərqlərinin yaranmasının qarşısının alınması, eyni zamanda icraedici heyətin də korporasiyanın gəlirlərinin bölgüsündə sosial iştirakının genişləndirilməsi.

C. Mübadilə fazasında-korporasiyanın həqiqi (real) və fiktiv (qeyri-real) kapitaları arasında seqmentləşdirilmənin aradan qaldırılması müşahidə olunur, digər tərəfdən isə korporasiyanın fiktiv (qeyri real) kapitalı üzərində nəzarət sistemi faktiki olaraq bütün həqiqi kapitalın bölgüsünü, ayrı-ayrı səhmdarlar və korporasiyanın ali menecerləri tərəfindən nəzarət edilən və burada yaradılmış dəyər axının seqmentləri üzərində korporasiyanın nəzarətini gerçəkləşdirir (6). Digər tərəfdən yalançı kapital bazar dövrüyəsində iştirak etmədiyindən ancaq maliyyə nəzarətini gerçəkləşdirmək üçün istifadə olunur, özünün prosessual xarakterini itirir, hərəkətsizləşir, korporasiyanın daxili mühitində lokallaşır. Təqdim edilən monoqrafiyada korporativ biznes üzərində nəzarətin yaradılması məqsədi ilə yalançı kapitalın “inzibati resurs” kimi təqdim olunmasının nəticələri təsvir olunmuşdur. Belə məlumatların xarakterizə olunması üçün kateqoriya forması kimi “İnzibati maliyyə”-ni istifadə etmək olar.

D. İstehlak fazasında-bütün korporativ mülkiyyət subyektlərinin tarazlaşdırılmış inkişafının təmin olunması və təkrar istehsalın ayrı-ayrı silsiləsi arasında əlaqələrin yaradılması nəzərdə tutulur. Korporativ mülkiyyətin qorunmasında əhəmiyyətli vasitə kimi korporativ münasibətlər subyektlərinin sosial müdafiəsi proqramının işlənilməsi hazırlanmasıdır. Ölkəmizdəki müflis olmuş və müflis olmaq ərafəsində olan korporasiyaların subyektləri mövcud olmaq uğrunda ciddi mübarizə aparırlar, bu isə öz növbəsində korporativ münasibətləri sistemində onların nəinki inkişaf etməsi üçün, eyni zamanda onların elementar funksiyalarını yerinə yetirməsinə əngəllər törədir. Bu əsaslar üzərində isə yoxsulluq submədəniyyəti, davranış modeli, bütün korporasiyada təkrar istehsalın məhdudlaşdırılması və s. formalaşır.

1. Лоскутов В.И. Экономические и правовые отношения собственности. - Ростов - на-Дону: Феникс, 2002- 107 с.

2. Гегель Г. Соч.: в 9т. Т.9. М.: Госполитиздат, 1958. -335 с.

3. Клейнер Г.Б. Роль предприятия в современной экономике // Институциональная экономика / Под рук. акад. Д.С. Львова. М.: ИНФРА-М, 2003. -. 175 с.

4. Бродель Ф. Игры обмена. М.: Прогресс, 1988. -584 с.

5. Ермоленко А.А. Парадигма теории этноэкономики // Этноэкономика Юга России: концепции, параметры, механизмы: Материалы Всероссийской научной конференции / Под ред. Р.А. Канцера, Ю.С. Колесникова/ : В 2 ч. 4.1. Черкесск: КЧГТА, 2005.с.17-18.

6. Уильямсон О. Экономические институты: Фирмы, рынки, «отношенческая»

контракция. Спб.: Лениздат, 1996.

7. Абалкин Л.И. Эволюционная экономика в системе переосмысления базовых основ обществоведения // Эволюционная экономика и «мэйнстрим». М.: Наука, 2000. -275 с.

8. Дейнега В.Н., Ермоленко А.А. Теория антикризисного управления. Краснодар: ЮИМ, 2002. – 228 с.

9. Храброва И.А. Корпоративное управление: вопросы интеграции. Аффилированные лица, организационное проектирование, интеграционная динамика / И.А. Храброва – М.: АЛЬПИНА, 2000 – 198 с.

*Vəliyev A.C. b/m
Bakı Biznes Universiteti*

X Ü L A S Ə

KORPORATİV MÜLKİYYƏTİN TƏKRAR İSTEHSALININ SOSIAL-İQTİSADİ MEKANİZMINİN ƏSAS ÜNSÜRLƏRİ

Məqalədə korporativ mülkiyyətin formaları və integrasiya prosesləri şərh edilir. İctimai təkrar istehsalın yanaşmaları təhlil məsələləri, Azərbaycan iqtisadiyyatında baş verən transformasiya prosesinin mahiyyəti izah edilir.

*Велиев А.Дж. ст.преп.
Бакинский Университет Бизнеса*

P E 3 Y O M E

ОСНОВНЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО МЕХАНИЗМА ПРИ ПОВТОРНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ КОРПОРАТИВНОЙ СОБСТВЕННОСТИ.

В статье объясняются формы корпоративной собственности и интеграционные процессы. Объясняются - анализ общественного переоснащения производства, суть процесса трансформации в Азербайджанской экономике.

*Valiyev A.C.cheif teacher
Baku Business University*

S U M M A R Y

THE MAIN FACTORS OF SOCIAL ECONOMIC MECHANISM OF RE-PRODUCTION AT CORPORATE PROPERTY

The forms of Corporate Property and integration processes have been investigated in the article. Analysis manners of approach to public re-manufacturing and essence of transformation process occurred at Azerbaijan Economy have been explained here, as well.

UOT-338.12

İDARƏETMƏ PROSESİ VƏ ÜSLUBU**Açar sözlər:** idarəetmə üslubu, metod, nəzarət, idarəetmə, funksiya.**Ключевые слова:** стиль управления, метод, контроль, управление, функция.**Key words:** management style, method, control, management, function.

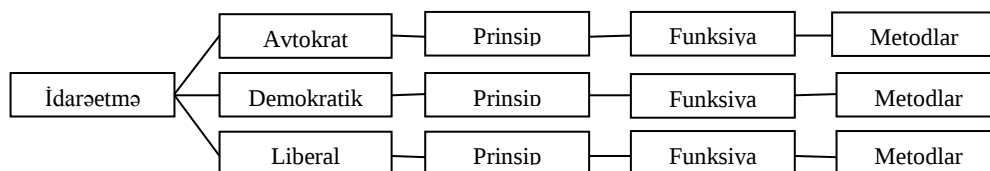
İdarəetmə bir proses kimi bütövlükdə müəssisənin və onun ayrı-ayrı sahələrinin idarə olunmasını özündə birləşdirir. İdarəetməyə elmi yanaşma idarəetmə prosesinə, onun funksiya, metod və prinsiplərinə elmi-nəzəri baxışların məcmusu kimi başa düşülür.

İdarəetmə prosesinin əsas məqsədi işçi qüvvəsini və əmək vasitələrini elə işlətməkdir ki, son məqsədə çatmaq mümkün olsun. Bundan başqa idarəetmə prosesi az məsrəf sərf etməklə çox gəlir əldə edilməsini nəzərdə tutur.

İdarəetmə prosesi müəssisə və təşkilatlarda idarəetmə funksiyalarının, prinsiplərinin, metodlarının, bilavasitə həyata keçirilməsinin məcmusudur. İdarəetmə prosesi müəssisənin fəaliyyətinin bütün tərəflərini əhatə edir, az məsrəf sərf etməklə çox gəlir əldə edilməsini nəzərdə tutur. İdarəetmə prosesi müəssisə və təşkilatların son məqsədə çatması üçün onun fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə xidmət edir. İdarəetmə prosesi hərəkətlərin, hadisələrin və fəaliyyətlərin idarəetmə sferasında baş verməsi ilə əlaqədardır.

İdarəetmə prosesi xammaldan hazır məhsul alınması ilə əlaqədar texnoloji və iqtisadi əməliyyatların təşkili və icrası ardıcılığını özündə əks etdirir.

İdarəetmə texnologiyasının həyata keçirilməsində funksiya, üsul və prinsiplərin tətbiqindən qabaq idarəetmə üslublarının tətbiq edilməsidir. Bəzən idarəetmə üslubu ilə idarəetmə üsulu bir – biri ilə eyniləşdirilir. Üslub dedikdə, əsasən stil, forma başa düşülür. İdarəetmə üslubları rəhbərlərin hakimiyyətə mənsubolma, ondan istifadə etmə formasıdır. Üslubların tətbiqi ilə idarəetmə funksiyaları yerinə yetirilir, idarəetmə metodlarından istifadə olunur, idarəetmə prinsipi tətbiq edilir. Deməli, idarəetmədə funksiya, metod və prinsiplərdən tərkibcə böyük, ən ali təsnifat qrupu üslublardır.

Qeyd etdiyimiz kimi, üslub hakimiyyətə mənsubolma formasını xarakterizə edir. Biz bu məqalədə müəssisələrin və biznes strukturlarının idarə edilməsi ilə əlaqədar hakimiyyət və təbəçilik məsələsinə toxunacağıq.

Təşkilatda hakimiyyət təbəçiliyin əks tərəfidir. O yerdə ki, hakimiyyət mövcuddur, orada təbəçilik də vardır. Hakimiyyət səlahiyyətlərinə qərar qəbul etmək, sərəncam vermək, icraçılıq fəaliyyəti aiddir.

Səlahiyyət kollektivin və subyektlərin hüquq statusunun bir hissəsidir. Səlahiyyət idarə

etmədə iştirakla bağlı hüquq və vəzifələri, qərar qəbul etmək hüququnu əhatə edir. Deməli, səlahiyyət öz nəzəriyyələrini həyata keçirmək üçün işçiyə verilən konkret hüquqlardır.

İdarəetmənin üslubları liberal, demokratik və avtokrat üslubdan ibarətdir.

Liberal sözü latın dilində sərbəstlik mənasında işlədilir. Liberal üslub idarəetmənin aşağı strukturlarına sərbəstlik verməklə təşkilatda hakimiyyəti onlarla bölüşür. Liberal rəhbərlər “Bu məsələ ilə məşğul olan bizim struktur vahidimiz var, mən onların işinə qarışmıram” kəlmələrini işlətməyi çox sevirlər.

Liberal üslubda idarəetmə fəaliyyətini həyata keçirən müəssisə rəhbərləri idarəetmənin sosial – psixoloji metoduna daha çox üstünlük verirlər. Çünki onlar idarəetmənin aşağı səviyyələrinə etibar edir, etimad göstərir, həmçinin onlara sosial qayğı göstərilir. Liberal rəhbərlər idarəetmənin müstəqillik, bərabər hüquqluluq prinsiplərinə daha çox üstünlük verirlər.

Liberal üslubda rəhbərlər fəaliyyət istiqamətlərinin müəyyən olunması, funksiyaların alt strukturlar arasında bölüşdürülmək və ümumi nəzarətin həyata keçirilməsinə üstünlük verirlər. Liberal idarəetmə üslubunun tətbiqində həddindən artıq sərbəsrliyə yol vermək özbaşnalığa gətirib çıxara bilər. Bu nöqteyi nəzərdən liberal rəhbərlər təşkilatın aşağı strukturlarının işinə ciddi nəzarət həyata keçirməli və onların fəaliyyətini bir – biri ilə əlaqələndirməyi bacarmalıdırlar.

Liberalizm hər hansı bir sahəyə müstəqillik verilməsi ilə əlaqədardır. Məsələn dövlət bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisələrə öz fəaliyyətinin təşkilində, həyata keçirməkdə, iqtisadi münasibətləri qurmaqda müstəqillik verir. Lakin qanunvericilik çərçivəsində, məsələn, müəssisələr qanunla qadağan olunan fəaliyyətlə məşğul olmaqda müstəqil deyillər. Əgər o fəaliyyət ki, ictimai mənafeyə ziddir, cəmiyyətin rifahına mənfi təsir göstərir, bu cür fəaliyyəti həyata keçirmək qadağandır. Dövlət bu halların qarşısını alır, yəni bazar iqtisadiyyatının müstəqillik prinsipi çərçivəsində müəssisələrin fəaliyyətini, bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının tənzimləyir.

Demokratiya yunan sözü olub demos – xalq, kratos – hakimiyyət sözlərindən ibarətdir və xalqın hakimiyyəti mənasını ifadə edir. Demokratiya təcrübədə, əsasən qərarların kollektiv qaydada qəbul edilməsi kimi başa düşülür. Demokratik üslub idarəetmədə işçilərin hüquq bərabərliyini, onların öz mövqeyini ifadə etmək və danışmaq, münasibət bildirmək imkanlarını nəzərdə tutur.

Demokratik üslubda əsas qərarlar kollegial qaydada qəbul edilir. Müəssisə və təşkilatlarda bu üslubun tətbiqi ilə aşağıdakı prinsiplər əldə rəhbər tutulur:

- yuxarı vəzifələri seçmək və seçilmək hüququ;
- informasiya əldə etmək;
- vəzifələrin yerinə yetirilməsi zamanı qanunlara riayət etmək;
- müəssisədə insan hüquqlarının qorunması.

Müəssisə və təşkilatlarda demokratik təbiətli rəhbərlər hakimiyyəti kollektivlə və ya onların nümayəndələri ilə bölüşür, idarəetmənin kollegiallıq, demokratik mərkəziyyət, bərabər hüquqluluq prinsiplərini tətbiq edir, sosial metodlarından istifadə edir.

Avtokrat latın sözü olub hakimiyyət, təsir deməkdir. Avtokratizm əsasən, hakimiyyətin siyasi formasıdır. Amma bu cür idarəetmə forması müəssisə və təşkilatlar üçün də xarakterik olur.

Avtokratiya yunan sözü olub, avto–özü, kratiya–hakimiyyət deməkdir. Avtokrat rejimdə hakimiyyətin mərkəzləşməsi baş verir ki, idarəetmənin aşağı sferaları, yalnız icraçı kimi çıxış

edirlər. Avtoritar hakimiyyəti aparan şəxs və ya qrupdur. Avtokrat üslubda müəssisə rəhbərləri bütün hakimiyyəti əllərində cəmləşdirməklə idarəetmənin vahid rəhbərlik (və ya tək başına) prinsipinin tətbiqinə üstünlük verirlər. Bu cür rəhbərlər işçinin motivə olunmasında inzibati üsullardan daha çox istifadə edirlər. Avtokrat üslubda bəzən müəssisə rəhbəri idarəetməyə hər hansı bir şəxsi və ya qrupu cəlb edir. Lakin yenə də həmin rəhbər özünü müəssisədə hakim şəxs kimi təqdim edir.

İdarəetmənin üslubundan asılı olmayaraq təşkilatlarda menecerlərin qarşıya qoyduqları məqsədə çatmaq yollarından biri də səmərəli və keyfiyyətli idarəetmə prosesinin təşkil olunmasıdır. İdarəetmənin nə dərəcədə səmərəli və keyfiyyətli formada təşkil olunub həyata keçirilməsi aşağıdakı kimi qiymətləndirilir:

1. Müəssisənin fəaliyyətinin nəticələri əvvəlki dövrlə müqayisə olunur. Əgər inkişaf və irəliləyiş varsa, bu idarəetmənin səmərəliliyinin məntiqi nəticəsi kimi hesab olunmalıdır.

2. Əgər müəssisədə istehsalın təkmilləşdirilməsinə, yeni texnikanın tətbiqinə, əsas vasitələrin yeniləşməsinə, əmtələrin mükəmməlləşdirilməsinə, əl əməyinin yüngülləşdirilməsinə nail olunmuşdursa bu da idarəetmənin səmərəliliyinin təzahürüdür.

3. Kollektiv arasında sağlam mühit, xoş münasibət, birgə fəaliyyət, işə maraq formalaşarsa bu hal keyfiyyətli idarəetmədən xəbər verir.

Deməli, idarəetmənin ölçü meyarı nəticədir. Yəni nəticə müsbətdirsə idarəetməni keyfiyyətli və səmərəli hesab etmək olar. Əks təqdirdə idarəetmə keyfiyyətsiz və səmərəsiz hesab olunur. Bunun üçün müəssisə rəhbərləri təşkilati struktura yenidən baxmalı, əmək bölgüsündə, vəzifə bölgüsündə ciddi dəyişikliklər etməli, idarəetmənin funksiyalarını, prinsiplərini və metodlarını lazımı səviyyədə tətbiq etmək ətrafında düşünməlidirlər.

1. Quliyev T. "Menecmentin əsasları". Bakı, 2001, 520 səh.
2. Niftullayev V.M. Sahibkarlığın əsasları. Bakı, 2004.
3. Грибов В.Д. Менеджмент в малом бизнесе. Москва, 2002.
4. Круглова Н.Ю. Основы бизнеса. Учебник для вузов. Москва, 2002.

*Sadiqov R.F. i.e.n.
Bakı Biznes Universiteti*

X Ü L A S Ə

İDARƏETMƏ PROSESİ VƏ ÜSLUBU

İdarəetmə bir proses kimi bütövlükdə müəssisənin və onun ayrı-ayrı sahələrinin idarə olunmasını özündə birləşdirir. İdarəetməyə elmi yanaşma idarəetmə prosesinə, onun funksiya, metod və prinsiplərinə elmi-nəzəri baxışların məcmusu kimi başa düşülür.

İdarəetmə prosesinin əsas məqsədi işçi qüvvəsini və əmək vasitələrini elə işlətməkdir ki, son məqsədə çatmaq mümkün olsun. Bundan başqa idarəetmə prosesi az məsrəf sərf etməklə çox gəlir əldə edilməsini nəzərdə tutur.

*Садыгов Р.Ф. к.э.н
Бакинский Университет Бизнеса*

Р Е З Ю М Е

ПРОЦЕСС И СТИЛЬ УПРАВЛЕНИЯ

Процесс управления служит осуществлению деятельности по достижению конечной цели предприятий и организаций. Процесс управления является совокупностью определённых действий, событий и мер в сфере управления.

Процесс управления является совокупностью непосредственного осуществления управленческих функций, принципов, методов в предприятиях и организациях. Он охватывает все стороны деятельности предприятия, предусматривает получение большей прибыли с меньшей затратой. В этой статье автор дал анализ научных направлений стиля управления, раскрыл их научную сущность.

*Sadiqov R.F. cand. of econ. science
Baku Business University*

S U M M A R Y

MANAGEMENT PROCESSES AND STYLE

The process of the management serves the realization of activities of companies and organizations for achieving the last object. The process of the management is connected with the realization of action, process, activity in the sphere of controlling. The management process is the sum of directly realization of methods, principles, controlling functions in companies and organizations. The management process covers all sides of company activities, intends to maintain a lot of income spending few expenditures. The author commented the scientific directions of management style and revealed its scientific essence for this purpose.

UOT-351

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA YERLİ ÖZÜNÜİDARƏNİN SƏMƏRƏLİ
TƏŞKİLİNDƏ BƏLƏDİYYƏLƏRİN FƏALİYYƏTİNƏ NƏZARƏT SİSTEMİNİN
ROLU**

Açar sözlər: bələdiyyə, idarəetmə, ictimai nəzarət, inzibati nəzarət, səmərəlilik, təkmilləşdirmə.

Ключевые слова: муниципалитет, управление, общественный контроль, административный контроль, эффективность, усовершенствование.

Key words: municipality, government, public control, administrative control, efficiency, improvement.

Azərbaycan Respublikasında demokratik dövlət quruculuğu prosesinin tərkib hissəsi kimi yaradılmış bələdiyyələr 12 ildən artıqdır ki, fəaliyyət göstərirlər. Keçən dövr ərzində ayrı-ayrı bələdiyyələr yerli özünüidarəetmənin səmərəli təşkilinə nail olsalar da bunu ölkədə fəaliyyət göstərən bütün bələdiyyələrə şamil etmək mümkün deyildir. Aparılan araşdırmalar belə bir qənaətə gəlməyə əsas verir ki, bir çox şəhər bələdiyyələri fəaliyyətlərinin təşkilində “müstəqillik” prinsipini daha çox qabardaraq bu zaman hüquqi dövlət quruculuğunda daha önəmli olan “qanunçuluq” və “aşkarlıq” kimi əsas prinsiplərə tam əməl etməyə səy göstərməmişlər. Nəticədə qanunvericiliklə onlara verilmiş hüquqlardan istifadə edərək fəaliyyətlərini qanunlara uyğun şəkildə, müstəqil qurmaq əvəzinə daha çox “müstəqillik” göstərərək inzibati və ya cinayət məsuliyyəti yaradan fəaliyyət nümayiş etdirirlər. Bu cür neqativ halların vaxtında, baş verməmişdən öncə qarşısını almaq üçün bələdiyyələrin fəaliyyətinə mükəmməl nəzarət sisteminin yaradılması vacibdir. Məhz bu səbəbdən bələdiyyələrin müstəqilliyinin təminatı ilə yanaşı, onların məsuliyyətinin daha da artırılması məqsədilə 18 mart 2009-cu il tarixində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına edilən əlavə və dəyişikliklərlə bağlı keçirilən Referendumda bələdiyyələrin müstəqilliyinin təminatını müəyyənləşdirən, Konstitusiyanın 146-cı maddəsinə müvafiq əlavələr edilmişdir:

1. Bələdiyyələr öz səlahiyyətlərini həyata keçirməkdə müstəqildirlər, bu isə bələdiyyə ərazisində yaşayan vətəndaşlar qarşısında onların məsuliyyətini istisna etmir. Bələdiyyə üzvlərinin seçilməsi, səlahiyyətlərinin dayandırılması və ya səlahiyyətlərinə xitam verilməsi, bələdiyyələrin vaxtından əvvəl buraxılması halları və qaydaları qanunla müəyyən edilir...

Beləliklə, Azərbaycan Respublikasında bələdiyyələrin fəaliyyətlərinin müstəqilliyinin təminatı ilə bərabər onların məsuliyyətlərinin də konstitusion əsasları müəyyənləşdirilmişdir.

Bələdiyyə idarəçiliyi təcrübəsi daha çox olan və mükəmməl yerli özünüidarəetməyə malik, inkişaf etmiş demokratik dövlətlərdə bələdiyyələrin fəaliyyətinə nəzarət paralel olaraq iki formada həyata keçirilir.

1. İctimai nəzarət.
2. Dövlət nəzarəti.

I. BƏLƏDİYYƏLƏRİN FƏALİYYƏTİNƏ İCTİMAİ NƏZARƏT

Bələdiyyələrin fəaliyyətinə ictimai nəzarət dedikdə, ictimaiyyətin nümayəndələrinin-vətəndaşların, seçicilərin, ayrı-ayrı sosial qrupların, KİV və QHT nümayəndələrinin bələdiyyələrin fəaliyyətində, bilavasitə iştirak etmək, fəaliyyətləri barədə lazımi informasiya toplamaq, hesabatlar tələb etmək, təklif və tövsiyələr vermək və s. kimi başa düşülür.

İctimai nəzarətin əsas məqsədi bələdiyyələrin fəaliyyətinin yerli əhalinin mənafeyi na-

minə səmərəli təşkil edilməsindən ibarətdir. Eyni zamanda yerli özünüidarənin həyata keçirilməsində vətəndaşların iştirak etmək kimi konstitusion hüquqlarının reallaşdırılması üçün müvafiq şəraitin yaradılmasını nəzərdə tutur.

Yuxarıda qeyd edilən hüquqi əsaslar “Bələdiyyələrin statusu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda öz əksini aşağıdakı formada tapmışdır:

Maddə 1. Yerli özünüidarə anlayışı

Azərbaycan Respublikasında özünüidarə vətəndaşların fəaliyyətinin təşkilinin elə bir sistemidir ki, bu sistem onlara qanun çərçivəsində yerli əhəmiyyətli məsələləri müstəqil və sərbəst şəkildə həll etmək hüququnu həyata keçirmək və yerli əhalinin mənafeyi naminə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 144-cü maddəsinin II hissəsinə uyğun olaraq dövlət işlərinin bir hissəsini yerinə yetirmək imkanı verir. Bu hüquqları qanunla müəyyən edilmiş qaydada ümumi, bərabər, birbaşa seçki hüququ əsasında sərbəst, şəxsi və gizli səsvermə yolu ilə seçilmiş bələdiyyə üzvlərindən ibarət nümayəndəli kollegial orqanlar (bələdiyyələr) və ya vətəndaşların yığıncaqları həyata keçirirlər. Bələdiyyələr öz vəzifələrini yerinə yetirmək məqsədi ilə onların qarşısında məsuliyyət daşıyan, daimi fəaliyyət göstərən icra strukturları yarada bilərlər.

Qeyd olunan Qanunda vətəndaşların öz iradəsini birbaşa ifadə etməsinin və yerli özünüidarənin həyata keçirilməsinin digər formaları da müəyyənləşdirilmişdir.

1. Yerli rəy sorğusu

Bələdiyyənin inzibati ərazisində yaşayan əhali yerli əhəmiyyətli məsələlərə dair yerli rəy sorğusu təyin etmək hüququna malikdirlər. Yerli rəy sorğusunun keçirilməsi haqqında qərarı bələdiyyə nizamnaməsinə uyğun olaraq öz təşəbbüsü ilə və ya əhalinin tələbi əsasında qəbul edir.

2. Vətəndaşların yığıncaqları

Əhalisi 500 nəfərdən az olan bələdiyyələrdə yerli əhəmiyyətli məsələlərə münasibət bildirmək, təkliflər irəli sürmək, kollektiv rəy söyləmək, qərarlar qəbul etmək məqsədi ilə həmin bələdiyyə ərazilərində vətəndaşlar öz yığıncaqlarını keçirə bilərlər. Vətəndaşların yığıncaqlarında bələdiyyənin nizamnaməsi və başqa qərarlar qəbul edir, dəyişdirir və ləğv olunur.

3. Əhalinin bələdiyyə aktları yaratmaq təşəbbüsü

Bələdiyyənin nizamnaməsinə uyğun olaraq, əhalinin yerli əhəmiyyətli məsələlərə dair bələdiyyə aktları yaratmaq təşəbbüsü göstərmək hüququ vardır. Yerli əhəmiyyətli məsələlər barəsində əhalinin bələdiyyələrə verdiyi bələdiyyə aktlarının layihələri hökmən əhalinin nümayəndələrinin iştirakı ilə açıq iclaslarda müzakirə olunmalı, nəticəsi rəsmən elan edilməlidir.

4. Vətəndaşların bələdiyyələrə, bələdiyyə orqanlarına və onların vəzifəli şəxslərinə müraciəti

Vətəndaşların bələdiyyələrə, bələdiyyə orqanlarına və onların vəzifəli şəxslərinə fərdi və kollektiv surətdə müraciət etmək hüququ vardır. Bələdiyyələr, bələdiyyə orqanları və onların vəzifəli şəxsləri vətəndaşların müraciətlərinə mahiyyəti üzrə bir ay ərzində cavab verməlidirlər. Vətəndaşların müraciətlərinə cavab verilməsi müddətlərinin və qaydasının pozulması mövcud qanunlara əsasən müvafiq məsuliyyətə səbəb olur.

Göründüyü kimi, Azərbaycan Respublikasının mövcud qanunvericiliyi ölkə vətəndaşlarının yerli özünüidarənin həyata keçirilməsində iştirak etməyə hüquqi təminat verir.

Demokratik inkişaf yolunu seçmiş ölkələrdə demokratiyanın səviyyəsi, yalnız azad və şəffaf seçkilərin keçirilməsi ilə müəyyənləşdirilmir, eyni zamanda seçicilərin yerli hakimiyyətin işində nə dərəcədə iştirakı ilə xarakterizə edilir. Bələdiyyə əhalisinin hamısının və ya əksəriyyətinin idarəetmədə, idarəetmə qərarlarının qəbulu prosesində iştirakı zəruri şərtədir, lakin hələ kafi meyar deyildir. Yerli özünüidarəetmə üçün yerli əhalinin iştirakının həlledici olması vacibdir, yəni idarəetmə qərarlarının qəbulunda yerli əhalinin iradəsi öz əksini tapmalı və onların icrası zamanı ictimai nəzarət tam təmin edilməlidir. Nəticədə yerli əhalinin idarəetmədə iştirakına imkan yaradan Konstitusiya hüquqlarının həyata keçirilməsi üçün şərait yaradılır.

Azərbaycan Respublikasının şəhərlərinin yerli özünüidarə orqanların, işində əhalinin iştirakı, əsasən Məhəllə Komitələri vasitəsi ilə həyata keçirilir. Bu sahədə artıq müəyyən uğurlar əldə edən Yasamal, Sumqayıt, Gəncə şəhərinin Nizami, Mingəçevir, Şəki və Bərdə bələdiyyələrinin təcrübəsindən Respublikanın digər bələdiyyələri bəhrələnməkdədirlər.

Keçən dövr ərzində Yasamal Bələdiyyəsinin inzibati ərazisində 74 Məhəllə Komitəsi yaradılmış və onların fəaliyyətinin Koordinasiya Şurası təşkil edilmişdir. Bu məqsədlə onlar üçün metodik vəsait kitabçası nəşr edilmiş və onlara paylanmışdır.

Yasamal Bələdiyyəsində qəbul olunan idarəetmə qərarlarının qəbulu zamanı bələdiyyə əhalisinin bütün sosial təbəqələrinin maraqlarının ifadə olunmasını reallaşdırmaq məqsədi ilə onları təmsil edən Məhəllə Komitələri üzvlərinin qeyd olunan proseslərdə iştirakı və eyni zamanda bələdiyyənin fəaliyyətinə müvafiq nəzarətin həyata keçirilməsi üçün lazımı şərait yaradılmışdır. Nəticədə bələdiyyə idarəetməsində ictimai iştirakçılığın səviyyəsi xeyli artırılmışdır.

Sonda belə bir qənaətdə gəlinir ki, bələdiyyələrlə əhalinin birgə fəaliyyəti yerli əhəmiyyətli məsələlərlə bağlı düzgün və yerli əhalinin mənafeyinə xidmət edən qərarların qəbul edilməsini təmin edir, qəbul olunmuş qərarların icrasının asanlaşdırmaqla bərabər eyni zamanda idarəetmənin səmərəliliyini artırır və nəticədə bələdiyyənin demokratik və şəffaf fəaliyyəti üçün ictimai nəzarətin həyata keçirilməsinə real zəmin yaradır.

II. BƏLƏDİYYƏLƏRİN FƏALİYYƏTİNƏ DÖVLƏT NƏZARƏTİ

Bələdiyyələrin fəaliyyətinə dövlət nəzarəti əsasən, inzibati nəzarət formasında həyata keçirilir. İnzibati nəzarətin həyata keçirilməsinin hüquqi əsasları “Bələdiyyələrin fəaliyyətinə inzibati nəzarət haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən edilir.

Bələdiyyələrin fəaliyyətinə inzibati nəzarətin həyata keçirilməsində əsas məqsəd bələdiyyələr, bələdiyyə orqanları və onların vəzifəli şəxsləri tərəfindən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına, Azərbaycan Respublika Prezidentinin fərmanlarına və Azərbaycan Respublika Nazirlər Kabinetinin qərarlarına riayət edilməsinin təmin olunması, bələdiyyələr tərəfindən qanunvericiliyin pozulması hallarının aradan qaldırılması, beləliklə də bələdiyyələrin qanuna uyğun və səmərəli fəaliyyəti üçün müvafiq şəraitin yaradılmasından ibarətdir.

Bələdiyyələrin fəaliyyətinə inzibati nəzarəti Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin Bələdiyyələrlə İş Mərkəzi həyata keçirir.

Bələdiyyələrin fəaliyyətinə inzibati nəzarət, yalnız, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və qanunları ilə nəzərdə tutulmuş qaydada və qanunçuluğa əməl olunması baxımından həyata keçirilə bilər.

İnzibati nəzarət bələdiyyələrin inzibati ərazisində yerli əhəmiyyətli məsələləri qanun çərçivəsində müstəqil və sərbəst surətdə həll etmək hüquqlarını məhdudlaşdırma bilməz.

İnzibati nəzarətin həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədilə bələdiyyələr qəbul etdikləri normativ aktları 15 gündən gec olmayaraq inzibati nəzarəti həyata keçirən dövlət orqanına göndərməlidirlər. Nəzarət orqanı daxil olan bələdiyyə aktlarının mövcud qanunlara uyğunluğunun ekspertizasını keçirdikdən sonra qanun pozuntuları aşkar etdikdə, onların aradan qaldırılması üçün müvafiq bələdiyyəyə tövsiyə və təkliflərini göndərir. Ümumiləşdirilmiş təklif və tövsiyələr bələdiyyə iclasında müzakirə olunur və müvafiq qərar qəbul olunur.

Bələdiyyə tərəfindən hüquqları və qanuni mənafeələrinin pozulduğunu iddia edən şəxslər və yaxud dövlət orqanları 6 ay ərzində ərizə ilə inzibati nəzarəti həyata keçirən dövlət orqanına müraciət edə bilərlər.

İnzibati nəzarəti həyata keçirən orqan müraciət daxil olduğu andan 15 gün müddətində, əlavə araşdırmalar tələb olunarsa 30 gün müddətində baxmalıdır. Müraciətlər araşdırıldıqdan sonra qanun pozuntusu aşkarlarsa müvafiq bələdiyyədə inzibati nəzarətin icraatına başlayır. Əks təqdirdə müraciətə baxmaqdan imtina edir və bu barədə müraciət edən şəxsə və ya dövlət orqanına əsaslandırılmış yazılı cavab göndərir.

Bələdiyyələrin fəaliyyəti (fəaliyyətsizliyi) cinayət məsuliyyəti yaradırsa inzibati nəzarəti həyata keçirən dövlət orqanı materialları dərhal Azərbaycan Respublikasının Baş Prokurorluğuna göndərməlidir.

Bələdiyyələr tərəfindən qanun pozuntularının qarşısını almaq və bu sahədə dövlət nəzarətini gücləndirmək məqsədilə "Dövlət və bələdiyyə əmlakının və vəsaitlərinin idarə olunması sahəsində korrupsiya ilə əlaqədar hüquqpozmalara qarşı mübarizənin gücləndirilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Prezidenti 22 iyun 2009-cu il tarixli Fərman imzalamışdır.

Respublikada bələdiyyələrin 12 illik fəaliyyəti müddətində Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən inzibati nəzarətin həyata keçirməsi nəticəsində bir çox bələdiyyələrin fəaliyyətində qanun pozuntuları aşkarlanaraq müvafiq tədbirlər görülməsi üçün onlar barəsində lazımi sənədlər prokurorluq orqanlarına təqdim olunmuşdur. Respublikanın əksər bələdiyyələrinə isə fəaliyyətlərini mövcud qanunvericiliyin tələbləri səviyyəsində qurmaq məqsədilə tövsiyə və təklif məktubları göndərilmişdir.

Bələdiyyələrin fəaliyyətinə inzibati nəzarətə həyata keçirən Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin 31 yanvar 2011-ci il tarixli Kollegiya iclasında korrupsiyaya qarşı mübarizənin gücləndirilməsi məsələləri geniş müzakirə edilərək bu sahədə effektivliyin artırılması məqsədi ilə "Ədliyyə orqanlarında korrupsiyaya qarşı mübarizənin gücləndirilməsi üzrə əlavə tədbirlər barədə" nazirlik üzrə 01.02.2011-ci il tarixli əmr imzalanmışdır. Həmin əmrdə Nazirlər Kabinetinin 14.01.2011-ci il tarixli iclasında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Cənab İlham Əliyevin verdiyi tapşırıqlardan və 27.01.2011-ci il tarixdə Korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Komissiyanın dövlət başçısının göstərişi ilə keçirilmiş geniş iclasından irəli gələn vəzifələrin yerinə yetirilməsi ilə bağlı əlavə tədbirlər müəyyən edilmişdir.

Yerli özünüidarə orqanları tərəfindən yol verilən korrupsiya hüquqpozmalarının aşkar edilməsi üzrə məqsədyönlü tədbirlərin görülməsi, bu sahədə prokurorluq orqanları ilə qarşılıqlı fəaliyyətin səmərəsinin artırılması, bələdiyyələrə göstərilən metodiki yardımın səviyyəsinin yüksəldilməsi bir vəzifə olaraq tələb edilmişdir.

Tədqiqat işlərinin nəticəsi olaraq müəyyənləşdirilmişdir ki, Ədliyyə Nazirliyinin vəzifə və funksiyalarına uyğun olaraq bütün imkanlardan istifadə edilməklə bələdiyyələrin işinə inzibati nəzarətin həyata keçirilməsində səmərəliliyi təmin etmək, bu yöndə qanunçuluğu gücləndirməyə diqqət daha da artırılmışdır. İnzibati nəzarətin həyata keçirilməsində regional ədliyyə şöbələrinə əməli və metodik yardımın gücləndirilməsi üçün müvafiq normativ hüquqi aktlardan irəli gələn vəzifələr onların iştirakı ilə bir daha müzakirə edilərək zəruri tapşırıqlar verilmiş, 2011-ci ildə hüquqi ekspertiza üçün mütləq təqdim olunan bələdiyyə aktlarına regional ədliyyə şöbələrində baxılması bütünlüklə təmin olunmuşdur.

İl ərzində bələdiyyələrin fəaliyyəti ilə bağlı Nazirliyə vətəndaşlardan və ayrı-ayrı qurumlardan 2387 müraciət daxil olmuşdur. Müraciətlərə baxılarkən aşkar edilmiş hüquq pozuntularının aradan qaldırılması və qarşısının alınması məqsədi ilə ayrı-ayrı bələdiyyələrə 279 tövsiyə verilmişdir.

2011-ci ildə bələdiyyələr tərəfindən qəbul edilmiş 31974 akt ekspertizadan keçirilməsi üçün Ədliyyə Nazirliyinə göndərilmişdir ki, bu da ötən illə müqayisədə 20% çox olmuşdur. Təqdim edilmiş bələdiyyə aktlarının hər birinə ayrı-ayrılıqda baxılaraq mahiyyəti üzrə rəy tərtib edilmişdir. Ekspertiza aparılarkən aşkara çıxan qanun pozuntularının aradan qaldırılması üçün zəruri tədbirlər görülmüş, müxtəlif bələdiyyələrdə yol verilmiş hüquq pozuntularının gələcəkdə təkrarlanmaması məqsədi ilə 3529 tövsiyə verilmiş, 1646 bələdiyyə aktının qəbulunda daha ciddi hüquq pozuntusuna yol verilməsi nəzərə alınaraq onların ləğv edilməsi və ya dəyişdirilməsi təklif olunmuşdur. Həmin təkliflərə əsasən, 485 bələdiyyə aktına dəyişikliklər edilmiş, 987 akt ləğv edilmiş, 39 akt üzrə məhkəmələrdə iddialar qaldırılmışdır. Ötən il 28 bələdiyyənin fəaliyyətində daha ciddi qanun pozuntuları aşkar edilərək toplanmış materiallar hüquqi qiymət verilməsi üçün prokurorluq orqanlarına göndərilmiş, onlardan 15-i üzrə cinayət işi başlanmışdır.

Bələdiyyələr tərəfindən ekspertiza üçün təqdim edilən hüquqi aktların sayı əvvəlki illərlə müqayisədə xeyli artsa da, bir sıra bələdiyyələr "Bələdiyyələrin fəaliyyətinə inzibati nəzarət haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 6-cı maddəsində nəzərdə tutulmuş bələdiyyə aktlarını vaxtında təqdim etməmişlər. Belə halların qarşısının alınması məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin müvafiq maddələrinə (326-1.2-ci və 326-1.1-ci) əsasən inzibati xəta haqqında 690 protokol tərtib edilərək məhkəmələrə göndərilmişdir. (Müqayisə üçün qeyd edirik ki, 2010-cu ilin müvafiq dövründə inzibati xəta haqqında 481 protokol tərtib olunmuşdur).

Ədliyyə Nazirliyi Kollegiyasının qərarlarına uyğun olaraq 2011-ci ildə bələdiyyələrin fəaliyyətində yol verilən qanun pozuntuları ilə bağlı aparılmış təhlil və ümumiləşdirmə nəticəsində aşağıdakı qanun pozuntularının xarakterik olması müəyyən edilmişdir. Bunlardan satışı qadağan olunan torpaq sahələrinin xüsusi mülkiyyətə verilməsi; hərrac və ya müsabiqədən kənar qanunsuz torpaq satışı; torpaq sahəsi ayrılarkən bazar qiymətlərinin nəzərə alınmaması; müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının rəyləri alınmadan torpaq ayrılması; zəbt edilmiş torpaq sahələrinin boşaldılması üçün tədbirlərin görülməməsi; mülki dövriyyəyə çıxarılan torpaqlar barədə əhalinin məlumatlandırılmaması; bələdiyyə tərəfindən vətəndaşlara əvəzi ödənilmədən pay torpağının verilməsi; pul vəsaitlərinin qanunsuz xərclənməsi; vergi və ödənişlərin vaxtında və tam məbləğdə yerli büdcəyə ödənilməsinin təmin edilməməsi; bələdiyyənin maliyyə-təsərrüfat sənədlərinin gizlədilməsi və məhv edilməsi; əsas vəsaitlərin qanunsuz satılması; demokratik idarəçilik qaydalarının pozulması; əmək qanunvericiliyinin tələblərinin pozulması kimi məsələləri göstərmək olar.

Araşdırmalar göstərir ki, bələdiyyələrin bir çoxunda yerli vergi və ödənişlərin yığılmasında səriştəsizlik və passivlik vardır. Torpaq, mədən və başqa vergi və ödənişlərin, icarə haqlarının vaxtında və tam yığılması təmin edilmir ki, bu da bələdiyyə büdcəsinə mənfi təsir göstərir. Üstəlik, vergi ödəyicilərinə, icarəçilərə qarşı tələbkarlığın olmaması, bununla bağlı məhkəmələrə müraciət edilməsi halları yox dərəcəsindədir. Başlıca problemlərdən biri də bələdiyyə mülkiyyətində olan torpaqlardan səmərəli istifadə olunmamasıdır. Halbuki torpaqlardan səmərəli istifadə olunması yerli büdcənin gəlirlərinin artırılmasının əsas qaynaqlarından biri ola bilər.

Azərbaycan Respublikasının Baş Prokurorluğu da bələdiyyələrdə tez-tez rast gəlinən xarakterik qanun pozuntularını, onlara şərait yaradan halları təhlil etmiş və müvafiq təkliflər vermişdir. Həmin təkliflər əsasında Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən bələdiyyələrə zəruri tövsiyələr verilmiş, aidiyyəti məsələlər barəsində tədbir görülməsi üçün Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsi də məlumatlandırılmışdır.

2011-ci il ərzində bələdiyyə üzvləri və qulluqçularının maarifləndirilməsi məqsədi ilə 59 seminar keçirilmiş və bu seminarlarda 4671 bələdiyyə üzvü və qulluqçusu iştirak etmişdir. Eyni zamanda Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən Muxtar Respublikanın bələdiyyələri üçün 8 seminar keçirilmiş və bu seminarlara 550 şəxs cəlb olunmuşdur. Bütövlükdə maarifçilik tədbirlərinə il ərzində 5 mindən çox bələdiyyə üzvü və qulluqçusu cəlb edilmişdir ki, bu da 2010-cu il ilə müqayisədə 22 % artmışdır.

2011-ci ildə də bələdiyyələrə metodik kömək göstərilməsi istiqamətində işlər davam etdirilmiş, aktual mövzular üzrə 11 metodik vəsait hazırlanmış, "Yerli özünüidarə orqanlarının normativ aktlarının Bülleteni"nin çap işi davam etdirilmiş və bu dərgidə bələdiyyələr üçün praktik önəm daşıyan materiallar dərc olunmuşdur.

Bələdiyyə fəaliyyətinin daha səmərəli həyata keçirilməsi, hüquq pozuntularının qarşısının alınması məqsədi ilə ayrı-ayrı bələdiyyələrə müxtəlif məsələləri əhatə edən tövsiyələr verilmişdir. Bu tövsiyələr bələdiyyə üzvlərinin seçicilər qarşısında hesabat verməsi, yerli büdcənin tərtib edilməsi və icrası, bələdiyyə tərəfindən ayrılmış vəsaitin miqdarının iclas qərarında əks olunması, bələdiyyələrdə kargüzarlıq işinin təşkili və vətəndaşların müraciətlərinə baxılması, şəffaflığın artırılması və s. ilə bağlı olmuşdur.

2011-ci ildə istintaq orqanlarından daxil olmuş təqdimatların hüquq pozuntularının

qarşısının alınmasında profilaktik önəm daşmasını nəzərə alaraq onların hər birinin ayrı-ayrılıqda bələdiyyələrdə müzakirələri təşkil edilmiş, nəticəsi üzrə tədbirlər görülmüşdür. Eyni zamanda, aşkar edilmiş cinayət xarakterli qanun pozuntularının təkrar edilməməsi və belə pozuntuların profilaktikasını gücləndirmək məqsədi ilə yol verilmiş pozuntular aidiyyəti bələdiyyələrdə müzakirə edilmiş, bələdiyyələrə müvafiq tövsiyələr verilmişdir.

Yerli özünüidarənin səmərəli həyata keçirilməsində, bələdiyyələrdə işin daha effektiv təşkilində Ölkədə yaradılan Şəhər, Qəsəbə və Kənd Milli Assosiasiyaların da mühüm rolu vardır. Milli assosiasiyaların nümayəndələri Milli Məclisin Regional Məsələlər Komitəsinin yerli özünüidarəetmə ilə bağlı keçirilən iclaslarında iştirak etmiş, öz təklif və rəylərini bildirmişlər. Milli Assosiasiyaların təşəbbüsü ilə ölkəmizdə "yerli demokratiya həftəsi" keçirilmişdir. "Həftə" çərçivəsində "açıq qapı" günləri təşkil edilmiş, yerli əhalinin rəy və təklifləri öyrənilmişdir.

Milli Assosiasiyaların Avropa Şurasının Yerli və Regional hakimiyyətlər Konqresi, Avropa İttifaqı Regionlar Komitəsi və bir sıra başqa beynəlxalq qurumlarla əməkdaşlığı və bələdiyyə idarəçiliyi sahəsində əldə edilən qabaqcıl təcrübənin öyrənilməsi və yayılması üçün ölkə bələdiyyələri ilə seminarların keçirilməsi, bu sahədə idarəetmənin təkmilləşdirməsində mühüm rol oynaya bilər.

Ədliyyə Nazirliyi yerli özünüidarə sahəsində Avropa Şurasının müvafiq qurumları ilə əməkdaşlığı davam etdirmiş, bir sıra beynəlxalq tədbirlərdə iştirak edilmişdir. Bu tədbirlərdə Nazirliyin nümayəndələri ümumavropa əhəmiyyətli məsələlərin müzakirəsində təkliflərlə çıxış etmiş, ölkəmizdə yerli demokratiyanın vəziyyəti və başqa məsələlər üzrə ətraflı məlumatlar vermişlər.

Bələdiyyələrin işinin təkmilləşdirilməsi, müasir tələblərə uyğun qurulması dövlətimizin daim diqqət mərkəzində olmuşdur. 30 noyabr 2011-ci ildə bəzi bələdiyyələrə təkrar, əlavə və yeni seçkilərin uğurla keçirilməsi də bunu təsdiq edir. Şəffaf və demokratik şəraitdə keçirilmiş bu seçkilərdə seçicilərin fəallığının yüksək olması əhalinin yerli özünüidarəyə marağının artmasını göstərir.

Yerli özünüidarənin yaxşılaşdırılması, bu sahədə qanunçuluğun möhkəmləndirilməsi məqsədi ilə normativ hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi üçün bir sıra qanun layihələri hazırlanaraq baxılması üçün aidiyyəti dövlət orqanlarına təqdim edilmişdir. Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən hazırlanmış təkliflərin bir çoxu Milli Məclisin 25 oktyabr 2011-ci il tarixli Qanunu ilə qəbul edilmiş və artıq qüvvəyə minmişdir.

Beləliklə, Azərbaycan Respublikasında bələdiyyə idarəetməsini daha səmərəli təşkil etmək istiqamətində müvafiq dövlət orqanları tərəfindən lazımi tədbirlərin görülməsi davam etdirilir. Belə ki, bələdiyyələrə hüquqi və metodik köməkliyin göstərilməsi, bir sıra qanunlara əlavə və dəyişikliklərin edilməsi, yeni qanunların qəbul edilməsi, habelə bələdiyyələrin fəaliyyətinə inzibati nəzarətin daha da təkmilləşdirilməsi nəzərdə tutulur.

Respublikada bələdiyyələrin fəaliyyətinə ictimai və dövlət nəzarətinin sistemli və ardıcıl şəkildə həyata keçirilməsi bələdiyyə idarəetməsinin milli qanunvericiliyin tələblərinə uyğun şəkildə daha səmərəli təşkilinə, idarəetmənin təkmilləşdirməsinə və son nəticədə ölkədə yerli özünüidarəetmə institutunun inkişaf etdirilməsinə xidmət edir.

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Qanun nəşriyyatı. Bakı, 2012.
2. Bələdiyyələrin fəaliyyətinə inzibati nəzarət haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 13 may 2003-cü il, № 454 – IIQ.
3. Bələdiyyələrin statusu haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 02 iyul 1999-cu il, № 698-IQ.
4. Bələdiyyələrin fəaliyyətinə inzibati nəzarətlə bağlı 2011-ci il üzrə illik məruzə. Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi. Bakı, 14.02.2012.
5. Bələdiyyələrin fəaliyyətinə nəzarət mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi. BİNA QHT Alyansı. Bakı, 2010.

Əkbərli Ə.Z. b/m
Bakı Biznes Universiteti

X Ü L A S Ə

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA YERLİ ÖZÜNÜİDARƏNİN SƏMƏRƏLİ TƏŞKİLİNDƏ BƏLƏDİYYƏLƏRİN FƏALİYYƏTİNƏ NƏZARƏT SİSTEMİNİN ROLU

Məqalədə Azərbaycan Respublikasında yerli özünüidarəni həyata keçirən bələdiyyələrin fəaliyyətinə ictimai və inzibati nəzarətin forma, metod və məqsədləri hərtərəfli araşdırılmış, ölkə bələdiyyələrinin milli qanunvericiliyin tələblərinə uyğun fəaliyyətinin mövcud vəziyyəti təhlil edilmişdir. Respublikada bələdiyyələrin fəaliyyətinə ictimai və dövlət nəzarətini sistemli və ardıcıl şəkildə həyata keçirməklə bələdiyyə idarəetməsinin milli qanunvericiliyin tələblərinə uyğun şəkildə daha səmərəli təşkilinə, idarəetmənin təkmilləşdirməsinə və son nəticədə ölkədə yerli özünüidarəetmə institutunun inkişaf etdirilməsinə nail olmağın mümkün-lüyü məqalədə müəllif tərəfindən əsaslandırılmış formada öz əksini tapmışdır.

*Акберли А.З. ст.препод.
Бакинский Университет Бизнеса*

Р Е З Ю М Е

РОЛЬ СИСТЕМЫ КОНТРОЛЯ НАД ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ МУНИЦИПАЛИТЕТОВ В ЭФФЕКТИВНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

В статье всесторонне исследованы формы, методы и цели общественного и административного контроля над деятельностью муниципалитетов, осуществляющих местное самоуправление в Республике Азербайджан, а также состояние соответствия деятельности муниципалитетов страны требованиям национального законодательства. Автором аргументированно отражены возможности для более эффективной организации муниципального управления, в рамках соответствия национальному законодательству, и посредством системного и последовательного осуществления общественного и государственного контроля над деятельностью муниципалитетов в Республике, и в конечном результате, достижения развития института местного самоуправления в стране.

*Akbarli A.Z. chief teacher
Baku Business University*

S U M M A R Y

ROLE OF CONTROL SYSTEM ON MUNICIPALITIES WORK FOR EFFICIENT FORMATION OF LOCAL SELF-GOVERNMENT IN AZERBAIJAN

The article is dedicated to comprehensive research of forms, methods and purposes of public and administrative control on work of municipalities performing local self-government in Azerbaijan. Besides, existing situation of accordance of local municipalities' work with national legislation has been subject of analysis. The author proves in a sound manner that, it is highly possible to achieve more efficient work of municipalities in accordance with national legislation, improvement of government and subsequently, development of local self-government institute in the country through implementing systematic public and state control on work of municipalities in the country.

MÜASİR İDARƏETMƏDƏ PSIXOLOJİ PROBLEMLƏR

Açar sözlər: idarəetmə sistemi, mənəvi-psixoloji aspekt, sosial-psixoloji mühit, ierarxik münasibətlər, psixofizioloji keyfiyyətlər.

Ключевые слова: система управления, морально-психологический аспект, социально-психологическая среда, иерархические отношения, психофизиологические качества.

Key words: sistem execution, system moral and psychological aspects, social and psychological environment, hierarchical relationships psychophysiological qualities.

Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən, bir sıra beynəlxalq və regional təşkilatlara, o cümlədən, Avropa Şurası kimi mötəbər bir quruma daxil olduqdan sonra ictimai həyatın bütün sahələrində, dövlət idarəçiliyinin müxtəlif sahələrində meydana gələn yeni ictimai münasibətlər sistemində köklü dəyişikliklər baş vermişdir. Bu dəyişikliklər fonunda Azərbaycan Respublikasının müasir idarəetmə sistemində meydana çıxan problemlərin, xüsusilə də idarəetmənin psixoloji aspektləri ilə bağlı mövcud olan problemlərin tədqiqinə böyük ehtiyac vardır.

Bu nöqteyi-nəzərdən müstəqil Azərbaycan Respublikasının müasir idarəetmə sisteminə mövcud olan və idarəetmə mexanizminə əhəmiyyətli dərəcədə təsir imkanlarına malik olan psixoloji problemlərin müxtəlif aspektlərinin ətraflı araşdırılması xüsusi aktualıq kəsb edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, müasir idarəetmə münasibətlərinin müxtəlif tərəfləri, yəni bu münasibətlərin subyektləri vardır ki, onlar da Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və digər qanunları ilə təsbit edilmiş qarşılıqlı hüquq və vəzifələrə malikdir. Qeyd olunan idarəetmə subyektlərinin hüquqi statusu, yəni onların qarşılıqlı hüquq və vəzifələri hüquqi cəhətdən müxtəlif idarəçilik aktları – əsasnamələr, nizamnamələr, əmrlər, təlimatlar və digər normativ-hüquqi xarakterli aktlarla nizama salınır.

Lakin belə bir obyektiv reallığı da qəbul etmək lazımdır ki, müasir idarəçilik münasibətləri çərçivəsində həmin münasibətlərin tərəflərinin qarşılıqlı hüquq və vəzifələrinin realizə edilməsində göstərilənlər kifayət deyildir və məhz bu səbəbdən müasir idarəetmə prosesində psixoloji amillərin rolunun da nəzərə alınması vacibdir.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, müasir dünyaya, xüsusilə də, Avropaya inteqrasiya prosesində müstəqil Azərbaycan Respublikasının idarəetmə sistemində günün tələblərinə cavab verən idarəetmə texnologiyasının tətbiq edilməsi, bu texnologiya əsasında idarəetmə funksiyasını uğurla həyata keçirə biləcək yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanması, düzgün seçilməsi və yerləşdirilməsinə böyük ehtiyac vardır. İdarəetmədə xüsusi əhəmiyyət kəsb edən bu problemin müasir tələblər baxımından həllinə hüquqi aspektlərlə yanaşı, eyni zamanda mənəvi-psixoloji aspektdən yanaşılması və bu prosesdə insan amilinin ön plana çəkilməsi ilə nail olmaq mümkündür. Çünki idarəetmə fəaliyyətinin səmərəliliyi idarəetmə sisteminin əsas hissəsi olan insan kapitalından necə istifadə olunmasından və idarəetmə obyektı olan idarə, müəssisə və təşkilatlarda, habelə müvafiq dövlət və bələdiyyə orqanlarında insani münasibətlərin hansı üsul və vasitələrlə tənzimlənməsindən çox asılıdır.

Problemin həllinə məhz bu cür yanaşma demokratik, unitar, dünyəvi və hüquqi dövlət olan Azərbaycan Respublikasında idarə, müəssisə və təşkilatların, habelə digər qurumların idarə olunmasında insan amilinin rolunun artırılması, sosial-psixoloji problemlərin tədqiqi, öyrənilməsi və təhlilini də prioritet məsələ kimi ön plana çəkir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, idarəetmə fəaliyyətində insanlar arasında yaranan psixoloji münasibətlər, yəni kollektivdəki sosial-psixoloji mühitə həmin kollektivin üzvlərinin emosional bağlılığı, rəhbərlə işçilər arasında mənəvi-psixoloji, ierarxik münasibətlər, simpati-

ya və antipatiyadan yaranan münasibətlər, əmək kollektivi üzvlərinin maraq və meylləri, xarakterlərinin uyğunluğu mühüm rol oynayır. Hətta temperament növləri də idarəetmədə qanunla müəyyən edilmiş qaydada bu və ya digər formada iştirak edən fərdlərin öz qarşısına qoyulmuş funksiyasının düzgün həyata keçirilməsində özünəməxsus spesifik rola malikdir.

Məlumdur ki, idarəetmə fəaliyyətinin obyektı olan hər bir əmək kollektivi sırası üzvlər və liderlərlə birlikdə götürülmüş müvafiq struktur elementlərdən ibarətdir. Bu elementlər arasındakı münasibətlər çərçivəsində liderlər öz bilik və bacarığından, təcrübəsindən və nüfuzundan istifadə edərək, nəinki kollektivin ayrı-ayrı üzvlərinə, hətta bütövlükdə kollektivə təsir edə bilir ki, onları da formal və qeyri-formal olmaqla iki qrupa bölmək olar.

İdarə, müəssisə və təşkilatı idarə etmək məsuliyyətini öz üzərinə götürmüş liderlərin bəzilərində cəsarət, bilik, bacarıq və təhsil kimi fərdi keyfiyyətlər, digərlərində isə təşəbbüskarlıq, təşkilatçılıq qabiliyyəti kimi keyfiyyətlər mövcuddur ki, bu da kollektiv üzvlərinə müxtəlif istiqamətlərdə təsir gücünə malikdir.

Formal liderlərin qanunla və digər normativ-hüquqi aktlarla müəyyən olunmuş səlahiyyətləri vardır ki, bunların da vəzifəsi və funksiyası təmsil etdikləri idarə, müəssisə və təşkilatların, həmçinin, əmək kollektivlərinin qanunla və digər normativ-hüquqi aktlarla müəyyən edilmiş fəaliyyət istiqamətləri və məqsədlərindən asılı olur. Bu qəbildən olan liderlər idarə, müəssisə və təşkilatı idarə etmək üçün, yuxarıda qeyd edildiyi kimi, müəyyən bilik və bacarıqlara, uzun müddətli peşə təcrübəsinə və peşəkarlıq keyfiyyətlərinə malik olmalıdırlar (2. 54).

Qeyri-formal liderlərə gəldikdə isə, onlar kollektivdə müxtəlif qeyri-inzibati xarakterli metod, üsul və vasitələrlə (inandırma, şəxsi nümunə və s.) təsir göstərmək imkanlarına malikdirlər. İstənilən statusda rəhbərin təşkilatın idarə olunması üçün psixofizioloji keyfiyyətlərinin, yəni iradə, peşəkarlıq, dözümlülük, humanizm kimi keyfiyyətlərin olması vacibdir.

Məhz bu keyfiyyətlərə malik olan rəhbər başçılıq etdiyi əmək kollektivinin idarə olunmasında qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmaq üçün lazımi qətiyyət göstərməli, idarə, müəssisə və təşkilatda ciddi əmək və icra intizamı yaratmalı və bu istiqamətlərdə kollektivi səfərbər etmək qabiliyyəti və bacarığına malik olmalıdır.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, müxtəlif obyektiv və subyektiv amillərin təsiri nəticəsində insanlar arasında mənəvi aşınma və deqradasiya proseslərinin gətirdiyi indiki dövrdə rəhbər üçün əmək kollektivinin hər bir üzvü ilə istər kollektiv, istərsə də fərdi qaydada ünsiyyətə girmək, onlarla psixoloji kontakt yaratmaq, hər bir fərdi dinləmək, onların qarşılaşdığı maddi, mənəvi və sair problemlərini həll etmək, bu və ya digər məsələnin həllinin vacibliyinə onları inandırmaq vərdisləri və qabiliyyətinin olması xüsusilə vacibdir.

Belə bir vacib məsələni də nəzərə almaq lazımdır ki, idarə, müəssisə və təşkilatın idarə olunmasında mühüm amillərdən biri də rəhbər nüfuzudur. İdarəçilik münasibətləri çərçivəsində bu nüfuzu qazanmaq üçün rəhbər vəzifəyə təyin edilmiş və ya seçilmiş şəxs ilk növbədə öz şərəf və ləyaqətini qorumağı bacarmalı, özünün biliyi, bacarığı, peşəkarlığı və işgüzarlığı ilə başqalarına nümunə olmalı və bu keyfiyyətlərindən istifadə etməklə bütövlükdə kollektivin mənafeyini, onların qanunla qorunan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsini təmin etməlidir.

Qeyd olunan keyfiyyətlərlə yanaşı hər bir kollektiv rəhbəri özünün və kollektivin qarşısına qoyulan vəzifənin mahiyyət və məzmununu düzgün anlamalı, konkret zaman və məkan daxilində yaranan şəraitdən asılı olaraq düzgün, qanuni və əsaslı qərarlar qəbul etməli və həmin şəraitdə qəbul edilmiş qərarın yeganə çıxış yolu olmasına kollektivi inandırmağı bacarmalıdır. Bu zaman o, öz ideyalarını əsaslandırmalı, qərarların qəbulu prosesində formal və qeyri-formal münasibətlərdən istifadə etmək bacarığını nümayiş etdirməlidir.

İdarə, müəssisə və təşkilat rəhbərinin idarəetmə üçün ən mühüm amil olan təşkilati bacarığının olması da vacib məsələlərdən biridir ki, bu da idarəetmə prosesində qəbul edilmiş qərarların vaxtında və keyfiyyətli icrası üçün mühüm psixoloji zəmin yaratmalı və bu zaman işçilərin bilik və bacarığı, peşəkarlığı, iş təcrübəsi, potensial imkanları və sair şəxsi keyfiyyətləri nəzərə alınmalıdır.

İdarəçilikdə ən mühüm amillərdən biri olan kadrların düzgün seçilməsi, yerləşdirilməsi

və tərbiyəsi, onların işinin daha səmərəli təşkilinin təmin edilməsi üçün rəhbərin yüksək psixoloji, pedaqoji mədəniyyəti, ünsiyyət mədəniyyəti, fərdi yanaşma, işçilərlə səmimi ünsiyyətin qurulması, kadrların işinin nəticələrinin düzgün qiymətləndirilməsi və sair kimi keyfiyyətlərə malik olması vacib şərtlərdəndir. Məhz bu keyfiyyətlərə malik olan rəhbər kadrların işini düzgün təşkil etmək üçün müxtəlif psixoloji təsir vasitələrindən istifadə edə bilər.

Belə bir vacib məsələyə də xüsusi diqqət yetirmək lazımdır ki, müasir Azərbaycan cəmiyyətində hər bir idarə, müəssisə və təşkilatda, xüsusilə də təhsil müəssisələrində peşəkar psixoloqların xidmətinə ehtiyac vardır ki, bu xidmət sahəsində çalışan psixoloqlar müəyyən psixoloji vasitələrdən istifadə edərək idarəetmə prosesində kadrların fəaliyyəti zamanı meydana çıxan problemlərin, gərginliklərin birbaşa aradan qaldırılmasına köməklik göstərə bilərlər. Hətta, onlar kadrların seçilməsi zamanı müxtəlif testlər, psixodiagnostik vasitələrlə işçilərin şəxsi keyfiyyətlərini, tutduqları vəzifəyə uyğunluğunu, peşəkarlığını öyrənə bilərlər. Bununla da onlar idarə, müəssisə və təşkilatın rəhbərliyinə kadrların düzgün, elmi əsaslarla seçilməsi və yerləşdirilməsi yolu ilə işin düzgün təşkilinə köməklik göstərmiş olurlar.

İdarəetmə obyektlərində sosial-psixoloji mühit, digər amillərlə, xüsusilə sosial-psixoloji birlik və həmrəylik, yekdillik, psixoloji uyğunluq, kollektivlə ayrı-ayrı fərdlər arasında qarşılıqlı münasibətlərin xarakteri, qarşılıqlı anlaşma, birgə işə pozitiv münasibət, motivasiya və sair psixoloji hallarla müqayisədə daha mühüm element kimi təzahür edir. Ona görə də, hər bir əmək kollektivinin sosial-psixoloji keyfiyyətini, inkişaf istiqamətlərini və səviyyəsini, sosial və hüquq münasibətləri sistemindəki yeri və rolunu düzgün qiymətləndirməyin başlıca meyarı kimi daha çox sosial-psixoloji mühitin əsas elementlərinin araşdırılması xüsusi aktuallıq kəsb etməklə başlıca tədqiqat obyektinə çevrilir.

İdarəetmənin mühüm elementi kimi sosial-psixoloji mühit kollektiv və fərdi xarakterli amillərə əsaslanmaqla işçilərin emosional-psixoloji münasibətlərinin təzahür forması kimi çıxış etməklə idarə, müəssisə və təşkilatların təşkilati-sərəncam və inzibat-təsərrüfat fəaliyyətinin düzgün həyata keçirilməsində xüsusi əhəmiyyətə malik olur.

Mahiyyəti işçilərin kollektiv fəaliyyətə və kollektivdə baş verən proseslərə, hadisələrə, idarəetməyə emosional-psixoloji reaksiyasından ibarət olan sosial-psixoloji mühit idarə və təşkilatın funksiyalarına uyğun məqsədyönlü şəkildə tənzimlənməlidir. Bunun üçün onun tərkib elementlərini təşkil edən ünsürlərin hər birinin bu mühitin yaranmasında iştirakının xarakterini və dərəcəsini ətraflı öyrənmək və təhlil etmək lazımdır. Bu zaman əmək kollektivlərində mövcud olan və aşağıda göstərilən müxtəlif istiqamətli münasibətlərin emosional komponentləri əsas götürülməlidir:

- rəhbərlik, onun işçilər tərəfindən qavranılması və ya əksinə, idarəetmədə iştirak və bundan razılıq hissi və sairə ifadə olunan şaquli istiqamətlər.
- həmrəylik, şəxsiyyətlərarası münasibətlərin xarakteri, münaqişələrin həlli üsulları, tipləri və digər elementlərdə ifadə olunan üfüqi münasibətlər.
- əməkdən və işdən razılıq və ya narazılıq, təşkilatın fəaliyyətinin səmərəliliyi və sairə ifadə olunan əməyə münasibət.

İdarəçilikdə sosial-psixoloji mühit nəzərə alınmaqla qeyd olunan münasibətlərin düzgün araşdırılması və qiymətləndirilməsi üçün istər şaquli, istər üfüqi və istərsə də, əməyə olan münasibətlərin tərkib elementlərinin müəyyən edilməsi vacibdir.

Şaquli münasibətlərin tərkib elementlərini rəhbərlik edən şəxslərin psixoloji vəziyyəti, onların işgüzar və şəxsi keyfiyyətləri, iş təcrübəsi, peşəkarlığı, elmi-nəzəri bilik və bacarığı və onların tətbiqi imkanları, işçilərlə qarşılıqlı münasibətlərin xarakteri və sair təşkil etdiyi halda, üfüqi istiqamət əsasən işgüzar münasibətlər və şəxsiyyətlərarası münasibətləri əhatə etməklə kollektivin qarşısında qoyulan vəzifənin həyata keçirilməsinin hüquqi və psixoloji təminatını yaradır (2.34).

Psixoloji ədəbiyyatda sosial-psixoloji mühitin aşağıdakı parametrləri müəyyən olunur:

- qrupun sosial-psixoloji xarakteristikası;
- kollektivdə üstünlük təşkil edən davamlı psixoloji əhval-ruhiyyə;

- kollektivdə şaquli münasibətlərin xarakteri;
- kollektivin mənəvi-psixoloji vəziyyətinin interaktiv xarakteristikası (3.72).

Beləliklə, göstərilənləri nəzərə alaraq, belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, idarəetmədə yaranan psixoloji problemlərin həlli zamanı uğur qazanılması üçün bütün sosial-psixoloji amillərə kompleks şəkildə yanaşılmaqla, onların harmoniyasının təşkilinə nail olunmalıdır.

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 2012.
2. Haqverdiyev B. İdarəetmə psixologiyası. Bakı, 2008.
3. Bayramov Ə., Əlizadə Ə. Sosial psixologiya. Bakı, 2005.
4. Ə. Bayramov, B. Əliyev. Hüquq psixologiyası. Bakı, 2012.
5. С. Сейидов Психология менеджмента. Баку, 2000.
6. Менегетти А. Психология лидера. Москва, 2001.

*Salimova N.B. p.e.n.
Bakı Biznes Universiteti*

X Ü L A S Ə

MÜASİR İDARƏETMƏDƏ PSIXOLOJİ PROBLEMLƏR

Məqalədə dövlətin və cəmiyyətin müasir inkişaf mərhələsində idarəetmə sosiologiyası ilə bağlı məsələlər, onların əsas istiqamətləri və həyata keçirilmə formaları tədqiq edilir.

Məqalədə həmçinin, idarəetmə prosesində kadrların düzgün seçilməsi, yerləşdirilməsi və tərbiyə edilməsi, idarə, müəssisə və təşkilatların idarəçilik vəzifələrinin həlli zamanı işçilərə psixoloji təsir vasitələrindən istifadə etmənin forma və metodları tədqiq olunur.

*Салимова Н.Б. к.п.н.
Бакинский Университет Бизнеса*

P E 3 I O M E

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ В СОВРЕМЕННОМ УПРАВЛЕНИИ

В статье рассматриваются вопросы, связанные с социологией управления в современной этапе развития государства и общества, их основные направления и формы осуществления.

В статье также рассматриваются формы и методы управления, значение правильного выбора, расстановки и воспитания кадров, использования психологических аспектов влияния на работников при решении управленческих задач, стоящих перед организациями, предприятий и учреждений разного рода.

*Salimova N.B. PhD in Psych.
Baku Business University*

S U M M A R Y

PSYCHOLOGICAL PROBLEMS IN MODERN EXECUTION

This article expresses main areas of executive sociology, its main directions and establishment methods in modern development stage of government and society.

Moreover, this article addresses right choice of employees, their placement and education, methods and types of usage of psychological influence tools in respect to employees during the execution by legal entities.

**BAKİ BİZNES UNİVERSİTETİNİN “AUDİT” JURNALINDA
DƏRC OLUNMAQ ÜÇÜN NƏŞRƏ TƏQDİM OLUNAN MƏQALƏLƏRİN
HAZIRLANMASI QAYDALARI**

Jurnala aid məqalələrin aşağıdakı ardıcılıqla – nəzəri, təcrübi hissələri və nəticələri əhatə etməklə tərtib olunması zəruridir:

1. Məqalələr 2 nüsxədən ibarət olmaqla jurnalın istiqaməti və quruluşuna uyğun tərtib edilərək yazılı və elektron variantında təqdim edilməlidir.
2. 2-ci nüsxənin sonunda müəllif imza etməli, iş yeri, ünvanı və telefon nömrələrini göstərməlidir.
3. Məqalələr təmiz, çap edilmiş halda qəbul olunur.
4. Təqdim olunan məqalədə Azərbaycan, rus və ingilis dillərində açar sözlər verilməlidir.
5. Müəlliflərin təqdim etdiyi məqalədə vərəqin sol tərəfindən 2,5 sm, sağ tərəfindən 1,5 sm, aşağıdan 2,5 sm və yuxarıdan isə 3 sm boş yer saxlanmaqla çap olunaraq təhvil verilməlidir.
6. Məqalə və nəşr materialları hər bir vərəqdə 27-30 sətir, hər bir sətirdə 60-65 çap işarəsi olmaqla təqdim edilməlidir.
7. Həmin vərəqin baş tərəfində solda məqalənin mətninə uyğun UOT (УДК) nömrəsi yazılmalı, sağda müəllifin soyadı, işlədiyi müəssisənin adı, ortadan altda isə məqalənin adı böyük hərflərlə yazılmalıdır. Məqalənin adı yığcam olmaqla məzmununu əhatə etməlidir.
8. Məqalənin çap olunmasının mümkünüyü barədə müəllif məqalə ilə birlikdə iş yerindən mütəxəssis rəyi və protokoldan çıxarış təqdim etməlidir. Sonra isə məqalə jurnalın redaksiya heyətinin üzvlərindən birinə rəyə verilməlidir.
9. Jurnalın bir nömrəsində bir müəllif 1 məqalə, akademik və müxbir üzvləri isə 2 məqalə dərc edə bilər. Jurnalda Azərbaycan, rus və ingilis dilində məqalələr çap edilir.
10. Dərc olunduğu dildən əlavə başqa 2 dildə də məqalənin xülasəsi verilməlidir.
11. Xülasələrdə müəllifin (müəlliflərin) gəldiyi elmi nəticə, işin yeniliyi, tətbiqinin əhəmiyyəti, iqtisadi səmərəsi və s. yığcam şəkildə öz əksini tapmalıdır. Hər bir xülasədə məqalənin adı, müəllifin (müəlliflərin) tam adı göstərilməlidir.
12. Məqalənin mətninin sonunda istifadə olunmuş ədəbiyyatların siyahısı verilməlidir. Ədəbiyyat siyahısında son 5-10 ilin elmi məqalələrinə, monaqrafiyalarına və s. üstünlük verilməlidir. Mətnə ədəbiyyat materiallarına istinad düz mötərizədə göstərilir.
13. Cədvəllər və şəkillər adları və sıra sayları yazılmaqla mətnə verilir. Cədvəllərin adları və sıra sayları cədvəlin üst tərəfində, şəkillərin adları və sıra sayları isə şəklın altında yazılmalıdır.
14. Təqdim olunan məqalənin həcmi A4 formatında 8-10 səhifədən çox olmamalıdır. Məqalənin mətni Times New Roman - 12 şrifti ilə (məsələn: Azərbaycan dilində latın əlifbası, rus dilində kiril əlifbası, ingilis dilində ingilis əlifbası) 2 intervalla yazılmış diskdə də təqdim olunmalıdır.
15. Məqalə rəydən alındıqdan sonra redaksiya heyətində müzakirə edilir və məqalənin dərc olunub – olunmaması barədə müəllifə xəbər verilir.
16. Məqalə müəllifə düzəliş üçün geri qaytarıldıqda müvafiq düzəlişlər edildikdən sonra köhnə mətnlə birlikdə redaksiyaya qaytarılır.
17. Məqalənin redaksiyaya daxil olma, təkrar işləməyə göndərildiyi və çap olunma tarixi sonda göstərilməlidir.
18. “Audit” jurnalı təsərrüfat hesabı olmaqla özünümaliyyələşdirmə prinsipi ilə ildə 4 dəfə (rübə bir dəfə) nəşr edilir. Müəyyən edilmiş ödəniş köçürmə və ya nağd yolla həyata keçirilir.